

**UCHWAŁA NR XXVII/139/2026
RADY GMINY GRODZICZNO**

z dnia 27 lutego 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno na lata 2026 -2029

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Tj. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 ze zm.), w związku z art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (T.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292)

uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno na lata 2026 - 2029” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

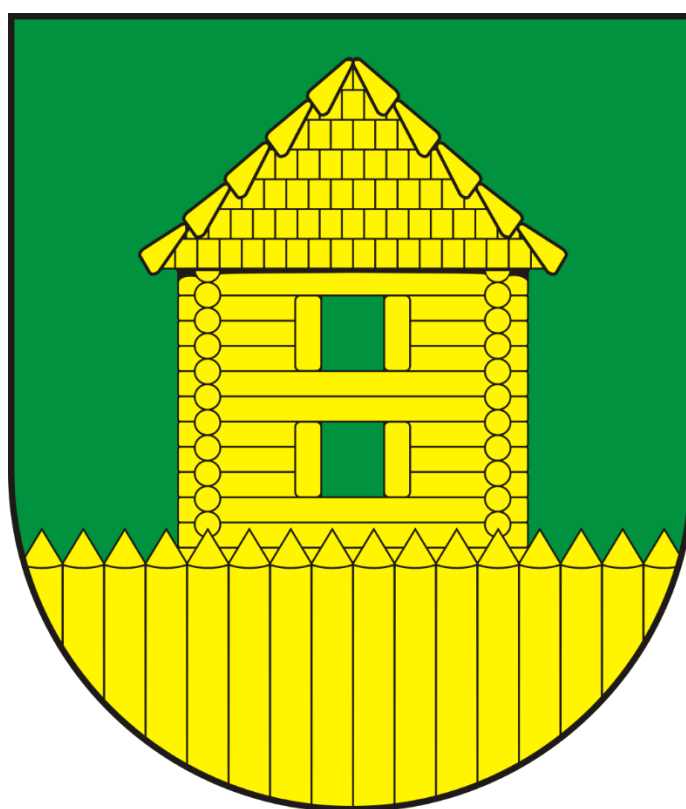
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Grodziczno.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Anna Kaczorowska

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY GRODZICZNO
NA LATA 2026 – 2029**

Opracowanie:
ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1.	Wstęp	2
2.	Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	27
4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	30
4.2.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	36
4.3.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	43
5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	46
5.1.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	46
5.2.	Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy ..	53
5.2.1	Charakterystyka geograficzna gminy Grodziczno	53
5.2.2	Zarys dziejów obszaru gminy	57
5.2.3	Dziedzictwo niematerialne	73
5.2.4	Infrastruktura kultury, oświatowa i turystyczna	75
5.3.	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	77
5.4.	Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	81
5.4.1.	Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	83
5.4.2.	Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	85
5.5.	Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	97
6.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	109
7.	Założenia programowe	113
7.1.	Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	113
7.2.	Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	114
8.	Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	121
9.	Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	121
10.	Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	123
11.	Bibliografia	126

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Grodziczno na lata 2026-2029 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy. Najpełniejszą definicję dziedzictwa kulturowego wypracował Jan Pruszyński (J. Pruszyński, Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna, t. 1, Kraków 2001, s. 50), stwierdzając, że jest to: „*zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej*”.

Celem Programu jest kontynuowanie kompleksowej opieki nad zabytkami na terenie gminy Grodziczno. Program opieki nad zabytkami gminy Grodziczno jest narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem i powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. 2024 poz. 1292) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 poz. 1292), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i są nimi:

- 1) (uchylony)

- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

3. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
4. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

(Dz. U. 2009 r. nr 114 poz. 946)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego,

przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6

1. *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1275)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2025 r. poz. 1275), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 poz. 1292.)

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2024 poz. 1292) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

- 1) **zabytek** — *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;*
- 2) **zabytek nieruchomy** — *nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;*
- 3) **zabytek ruchomy** — *rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;*
- 4) **zabytek archeologiczny** — *zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;*
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** — *instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;*
- 6) **prace konserwatorskie** — *działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;*
- 7) **prace restauratorskie** — *działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań*
- 8) **roboty budowlane** — *roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;*
- 9) **badania konserwatorskie** — *działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;*
- 10) **badania architektoniczne** — *działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;*
- 11) **badania archeologiczne** — *działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;*
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** — *przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;*
- 13) **historyczny zespół budowlany** — *powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;*
- 14) **krajobraz kulturowy** — *postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;*
- 15) **otoczenie** — *teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.*

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2024 poz. 87), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami, Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (T.j. Dz. U. 2025 poz. 418 ze zm.).

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z. zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza.

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) *zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;* 2.
- 2) *zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;*
- 3) *udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;*

- 4) *przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;*
- 5) *kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;*
- 6) *uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.*

Tak więc ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądany stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

Art. 6.

1. *Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:*

1) *zabytki nieruchome będące, w szczególności:*

- a) *krajobrazami kulturowymi,*
- b) *układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,*
- c) *dzielami architektury i budownictwa,*
- d) *dzielami budownictwa obronnego,*
- e) *obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,*
- f) *cmentarzami,*
- g) *parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,*
- h) *miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

2) *zabytki ruchome będące, w szczególności:*

- a) *dzielami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,*
- b) *kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,*
- c) *numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,*
- d) *wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,*
- e) *materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),*
- f) *instrumentami muzycznymi,*
- g) *wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,*
- h) *przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

3) *zabytki archeologiczne będące, w szczególności:*

- a) *pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,*
- b) *cmentarzyskami,*

- c) kurhanami,
  - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56). Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK 1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków”, który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony

zabytków” mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechne ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Art. 7. *Formami ochrony zabytków są:*

- 1) *wpis do rejestru zabytków;*
- 1a) *wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;*
- 2) *uznanie za pomnik historii;*
- 3) *utworzenie parku kulturowego;*
- 4) *ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiążą się dla właściciela określone obowiązki: będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z.), a szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu.

Dysponent zabytku wpisanej na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także do wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (art. 37 i ust. 4).

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Art. 16

1. *Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.*

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

Art. 17.

1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;*
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;*
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;*
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.*

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18

- 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego*
- 2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:*
  - 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;*
  - 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;*
  - 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.*

Art. 19

- 1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:*
  - 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;*

- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
  - 3) parków kulturowych.
- 1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
  - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Art.20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgoda właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) ~~inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.~~ wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2023 r. (Sygn. Akt P12/18, opublikowany w Dz. U. 2023 poz. 951) punkt ten został wyeliminowany z obrotu prawnego.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku. Z tego powodu artykuł ten jest często cytowany jako przykład „nienazwanej form ochrony zabytków”.

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecania konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczeniu lub uszkodzenie zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z. nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży

zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Zgodnie z art. 32 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem i zgodnie z art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z. przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłużej niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora zabytków lub do dyrektora urzędu morskiego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 *Kodeksu cywilnego* (Dz. U. 2025 r. poz. 1071), zwanego dalej kodeksem cywilnym, własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą za sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkowania

wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch, wynikających z odmiennych ustaw. Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Tryb wydawania pozwoleń, wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz.U. 2021 poz. 81). Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wnioski o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne. Odwołanie nie przysługuje:

- Od decyzji wydanej przez organ I instancji, jeżeli upłynął dla strony czternastodniowy termin do wniesienia odwołania;
- Od decyzji wydanej przez organ II instancji.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,
- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytku wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia (np. poszukiwania za pomocą elektronicznych urządzeń, wydobywania zabytków archeologicznych z ziemi).

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilały powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. Wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót

budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadającą w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

- 1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.);
- 2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.);
- 3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.);
- 4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.);

- 5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.);
- 7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Art. 89 u.o.z.o.z. stanowi, że organami ochrony zabytków w Polsce są:

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

- 1) *minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;*
- 2) *wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.*

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecanie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy, oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Naruszenie wskazanego obowiązku stanowiło dotychczas wykroczenie, o którym mowa w art. 113 u.o.z.o.z. Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną.

Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Potrzeba zapewnienia większej skuteczności przepisów z zakresu ochrony zabytków przesądziła o zmianie charakteru czynu określonego dotychczas w art. 111 u.o.z.o.z.. Zgodnie z obowiązującym od 1 stycznia 2018 roku brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynika z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. Nr 75, poz. 706),
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U. Nr 102, poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. Nr 124, poz. 1302),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2004 Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 50, poz. 256),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011 Nr 89, poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (T.j. Dz.U. z 2021, poz. 56.) oraz Obwieszczenie Ministra Kultury,

Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56)

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 poz. 110),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. 2021 poz. 81).
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (T.j. Dz. U. z 2025 poz. 1380).

III. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

(t.j. Dz. U. 2025 r. poz. 1153).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. 2021 poz. 1899).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

(t.j. Dz. U. 2024 r. poz. 1130 ze zm.).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;

- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- artykuł 11 stanowi że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

Wymagania ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblach wojewódzkim i krajowym planowania przestrzennego (art. 39, ust. 3, pkt 2; art. 47, ust. 2, pkt 2). Projekt planu wymaga uzgodnienia z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

V. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

(t.j. Dz. U. 2025 r. poz. 418 ze zm.)

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z art. 39.1 prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Zgodnie z art. 39. 2. decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków. Zgodnie z art. 39.3. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

VI. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska

(T.j. Dz. U. 2025 poz. 647 ze zm.).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

(t.j. Dz. U. 2024 r. poz. 1478 ze zm.).

Zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym;

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Art. 86 w ust. 1a) ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

VIII. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

(Dz. U. 2024 poz. 278).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny program rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący wójta gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

IX. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

(Dz. U. 2015 poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.

Rada gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku sztyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Wójt gminy może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

X. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(T.j. Dz. U. 2024 r. poz. 1145 ze zm.).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami ustawy o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XI. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

(T.j. Dz. U. 2024 r. poz. 87).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (T.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87) stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad

działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach

(Dz. U. 2022 r. poz. 385).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego.

Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIII. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

(Dz. U. 2022 r. poz. 2393).

Ustawa w art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XIV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych

(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego;
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość;
- 3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zlecone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych;
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych;
- 5) uchodźców z 1915 r.;
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.;

- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów;
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

W artykule 2 u.g.c.w. ustawodawca zaleca, aby groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych, oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscem szacunkiem i powagą

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeczeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakichkolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

XV. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2025 r. poz. 1338).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVI. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (T.j Dz. U. 2025 r. poz. 707).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu;

- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji);
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa);
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
- jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury;

- burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należyтым stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- strategii rozwoju województw;
- planów zagospodarowania przestrzennego województw; planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej;
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu;
- strategii rozwoju gmin;
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Wśród najistotniejszych ustaleń międzynarodowych, przyjętych w Polsce należy wymienić:

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada

1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 190).

Międzynarodowa umowa zobowiązująca państwa sygnatariuszy do identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Ustanawia ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego o wyjątkowej powszechnej wartości, m.in. przez nadawanie międzynarodowego statusu ochrony i poprzez wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

W Art. 1. Konwencja definiuje dziedzictwo kulturowe jako:

- zabytki: dzieła architektury, monumentalnej rzeźby lub malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy oraz stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

W rozumieniu Konwencji (Art.2) za dziedzictwo naturalne uważane są:

- pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne i biologiczne albo zgrupowania takich formacji przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia estetycznego lub naukowego,
- formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy o ściśle oznaczonych granicach, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania,
- miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki, zachowania naturalnego piękna.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. 2012 poz. 210)

Konwencja, która weszła w życie 1 grudnia 1987 r., a Polska ma obowiązek się do niej stosować od 1 marca 2012 r., obejmuje ochroną nie tylko zabytki, czyli wszelkie budowle i obiekty wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, włącznie z ich częściami składowymi i wyposażeniem, ale także takie dobra trwałe jak zespoły budynków czy tereny.

W przypadku zespołów budynków konwencja mówi o jednolitych zespołach zabudowy miejskiej lub wiejskiej, wyróżniających się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, na tyle zwartych, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną.

Za dziedzictwo architektoniczne podlegające ochronie konwencja uznaje również tereny jako dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną,

mającą szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną.

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1992 r., La Valetta (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564) – popularnie zwana konwencją maltańską

Najważniejszym rezultatem Konwencji Maltańskiej jest zapewnienie, że żadna inwestycja nie będzie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych. Skutkiem wprowadzenia w życie tej zasady stało się:

- uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w ocenach oddziaływania inwestycji na środowisko,
- zwiększenie liczby wykopalisk ratowniczych i radykalne zmniejszenie liczby wykopalisk podejmowanych w celach czysto badawczych (na stanowiskach archeologicznych niezagrażonych zniszczeniem),
- zwiększenie zapotrzebowania na instytucje i firmy archeologiczne, które mogą prowadzić wykopaliska ratownicze w trudnych warunkach (np. zimą), to z kolei doprowadziło w wielu krajach do powstania tzw. archeologii komercyjnej lub kontraktowej, czyli pojawienia się licznych prywatnych firm wykopaliskowych.

Europejska konwencja krajobrazowa – sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz.U. z 2006 Nr 14 poz. 98)

Wielostronna umowa przyjęta w ramach Rady Europy 20 października 2000 r. we Florencji, przez Polskę została ratyfikowana w roku 2004.

Głównym celem Konwencji jest promowanie działań na rzecz krajobrazu, jego ochrona, zarządzanie i planowanie oraz organizowanie europejskiej współpracy w tym zakresie (art. 3).

Do Konwencji nawiązują polskie polityki krajowe dotyczące zagospodarowania przestrzennego i polityki ekologicznej.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)

Cele konwencji to:

- ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego,
- tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i oddziaływać na siebie w sposób przynoszący im wzajemne korzyści,
- zachęcanie do dialogu kultur oraz szerszej wymiany kulturalnej na świecie w oparciu o szacunek i kulturę pokoju,
- popieranie międzykulturowości, tj. wspólnych form wyrazu kulturowego na drodze dialogu i wzajemnego poszanowania, rozwijania interakcji między kulturami i budowania pomostów między narodami,
- promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym,

- potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem na całym świecie, a zwłaszcza w krajach rozwijających się, oraz wspieranie krajowych i międzynarodowych działań ukierunkowanych na uznanie prawdziwej wartości tego związku,
- uznanie szczególnego charakteru działalności, dóbr i usług kulturalnych jako nośników tożsamości, wartości oraz znaczeń,
- potwierdzenie suwerennego prawa państw do wprowadzania w życie polityk oraz środków chroniących i promujących różnorodność form wyrazu kulturowego,
- umacnianie współpracy i solidarności międzynarodowej w duchu partnerstwa, ukierunkowanych w szczególności na zwiększenie potencjału krajów rozwijających się w zakresie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (przyjęta 8 lutego 2011 r., Dz.U. Nr 179, 2011, poz. 1018)

Konwencja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne UNESCO w październiku 2003 roku. Jest wyrazem zainteresowania kwestą ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest pierwszym międzynarodowym traktatem, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe, umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenia jego rangi. Konwencję ratyfikowało 146 państw. Konwencja weszła w naszym kraju w życie 16 sierpnia 2011. Główne cele Konwencji:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa,
- zapewnianie poszanowania dla niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane przez różne grupy,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy w zakresie realizacji wszystkich wymienionych wyżej celów.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE, (Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej Dz. U. 2010 nr 76 poz. 489)

Celem dyrektywy 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiającej infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (dyrektywy INSPIRE) jest utworzenie europejskiej infrastruktury informacji przestrzennej oraz ułatwienie dostępu do danych przestrzennych. Dyrektywa określa podstawowe zasady funkcjonowania infrastruktury w zakresie: metadanych, zbiorów danych przestrzennych i usług z nimi związanych. Reguluje zasady udostępniania i wspólnego korzystania z zasobów infrastruktury. Ponadto ustala mechanizmy koordynujące, monitorujące i raportujące wdrażanie INSPIRE w Unii Europejskiej.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2022-2026.

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026” realizuje podmiot wiodący – Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego – we współpracy z instytucjami podległymi MKiDN, m.in. z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, Narodowym Instytutem Konserwacji Zabytków oraz Narodowym Muzeum Morskim w Gdańsku. Krajowy program głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Cel główny: **Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce** został dookreślony w trzech celach szczegółowych oraz w ośmiu kierunkach działań strategicznych.

Cel szczegółowy 1: weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

Cel ten wynika z realizacją w Polsce celów strategicznych Unii Europejskiej: wprowadzania nowych technologii w budownictwie, termomodernizacji, modernizacji infrastruktury drogowej i kolejowej oraz dekarbonizacji. Ekologiczne i pasywne budownictwo oraz szybki transport tworzą normy, którym tradycyjne, „stare” rozwiązania budowlane nie są w stanie sprostać. Dlatego konieczna jest weryfikacja zasobu oraz stworzenie narzędzi kompleksowej ochrony zarządzania zwłaszcza obiektami najcenniejszymi i reprezentatywnymi dla wybranej kategorii i cech zasobu zabytkowego. Istotne jest więc włączenie Polski w najważniejsze programy międzynarodowe we współpracy z gremiami eksperckimi i wypracowanie spójnych narzędzi przeciwdziałania zagrożeniom. Wsparcia merytorycznego służb konserwatorskich, projektantów i właścicieli wymaga przygotowanie dokumentacji konserwatorskich na różnych szczeblach, zwłaszcza w przypadku obiektów objętych szczególną ochroną i opieką państwa. Doprecyzowanie przepisów i wzmocnienie ustawowych form ochrony zabytków w postaci pomnika historii i miejsc UNESCO dadzą podstawy prawne do zarządzania zasobem, który mimo swojej rangi ochrony systemowej, nie ma przepisów wykonawczych do realizacji koniecznych działań.

Cel szczegółowy 2: wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

Cel ten jest implikowany znaczącym wzrostem postępowań administracyjnych w zakresie ochrony zabytków (rocznie 0 20—30%) wskazuje na konieczność poprawy efektywności i usprawnienia dostępu do baz danych cyfrowych w celu przyspieszenia weryfikacji dokumentów niezbędnych do formalnej i merytorycznej oceny zgromadzonych materiałów, a także niezbędnej reformy systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami we współpracy międzyresortowej w zakresie m.in. kredytów preferencyjnych, crowdfundingu oraz ulg i zwolnień od podatku prac prowadzonych przy zabytku chronionym.

Cel szczegółowy 3: rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Cel ten wynika z realizacji jednego z celów strategicznych Unii Europejskiej, jakim jest zrównoważony rozwój. Do realizacji tych celów zobligowane są wszystkie kraje UE, które na poziomie krajowym powinny zintensyfikować działania w ramach wyznaczonych priorytetów. Działania dotyczące klimatu w związku z nasilającymi się i trudnymi do opanowania zmianami klimatycznymi stanowią obecnie jedno z ważniejszych zadań również w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty strategiczne odnoszące się do ograniczenia zmian klimatycznych wymagają włączenia zasobu zabytkowego, tradycyjnych materiałów oraz technik budowlanych do zagadnień wspierających cele zrównoważonego rozwoju. Zadania mające na celu wypracowanie narzędzi przeciwdziałania zmianom klimatycznym powinny identyfikować i promować tradycyjne rozwiązania budowlane, ale także zrównoważone podejście do eksploataowania zabytków, ich roli w środowisku, stabilizowaniu ekosystemów, budowaniu bioróżnorodności i wspierania lokalnych samorządów i społeczności.

Plan finansowy przedstawiony w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki na Zabytkami 2023-2026 zamyka się kwotą 55 796 050 złotych.

4.1.2. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.3. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją

średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020. i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej, przedstawia wizję strategiczną, zasady, cele i priorytety rozwoju kraju w wymiarze gospodarczym, społecznym i przestrzennym w perspektywie roku 2020 i 2030. Strategia formułuje cele polityki regionalnej obejmujące wykorzystanie zasobów i potencjałów poszczególnych terytoriów, wzmacnianie ich konkurencyjności oraz wzmacnianie potencjału administracyjnego i rozwojowego ukierunkowanego terytorialnie. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”. W dokumencie wskazuje niską pozycję konkurencyjną miast wojewódzkich (w tym Olsztyna) oraz ich obszarów funkcjonalnych na tle Unii Europejskiej. Obszar Polski Wschodniej wskazany został jako makroregion o jednym z najniższych poziomów rozwoju w skali UE. Potencjałem makroregionu (w tym województwa warmińsko-mazurskiego) mającym istotne znaczenie dla rozwoju konkurencyjnej gospodarki jest wysoka jakość środowiska przyrodniczego oraz struktura branżowa przemysłu

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „Obszar E-państwo” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” i czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez
  - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
  - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
  - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
  - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.4. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego.

Jak główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
  - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
  - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,
  - kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
  - rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
  - poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:

- kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
- systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,
- inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowujące cyfrowe zbiory,
- podnoszenie kompetencji cyfrowych,
- nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,
- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
  - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej,
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw)
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego)
- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach.
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami,
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.5. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego

Strategia społeczno-gospodarcza do 2030 r. pod nazwą Warmińsko Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego, przyjęta została Uchwałą Nr XIV/243/20 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 18 lutego 2020 r. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji. Strategia województwa do 2030 roku stanowi rozwinięcie i modyfikację dotychczasowego podejścia do procesów rozwoju. Aktualizacji uległ zarówno kontekst instytucjonalny, jak i społeczno-gospodarczy jej realizacji uwzględniający procesy demograficzne i migracyjne. W Strategii modyfikacji uległ układ celów strategicznych, w których uwzględniono położenie akcentów na kompetencje mieszkańców regionu. Strategia definiuje główne cele i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, ma pełnić funkcje realnego narzędzia zarządzania regionem, przybliżającym do realizacji wizji rozwojowej Warmii i Mazur. Głównym narzędziem realizacji założeń dokumentu będą środki pochodzące z nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej na lata 2021-2027. Celem głównym strategii jest **spójność ekonomiczna, społeczna i przestrzenna Warmii i Mazur z regionami Europy**. Dla realizacji celu głównego zdefiniowano szereg celów strategicznych, z których cel strategiczny: **kreatywna aktywność** jest najbardziej zbieżny z celami stawianymi dla ochrony dziedzictwa kulturowego regionu. W ramach tego celu strategicznego wyznaczono cele operacyjne, w których realizacji mają uczestniczyć różne instytucje i organizacje (w tym instytucje kultury i organizacje pozarządowe), których zadaniem będzie inicjowanie, animowanie i wspieranie mieszkańców w zakresie rozwoju ich relacji z regionem, w którym żyją.

- cel operacyjny: **ukształtowana tożsamość**,
- cel operacyjny: **silny kapitał społeczny**,
- cel operacyjny: **wyjątkowe środowisko przyrodnicze**

Kierunki działań celu operacyjnego **ukształtowana tożsamość**:

A. Wiedza o województwie warmińsko-mazurskim:

- wsparcie badań, inwentaryzacji i ochrony oraz odpowiedzialnego udostępniania zasobów materialnych dziedzictwa kulturowego (m.in. stanowisk archeologicznych, założeń pałacowo-parkowych, obiektów sakralnych, cmentarzy) na cele edukacyjne oraz tworzenie w oparciu o nie produktów turystycznych (w tym ścieżki edukacyjne);
- działania na rzecz zachowania i popularyzacji dziedzictwa niematerialnego (w tym: gwara, tańce ludowe, tradycje, wierzenia, zawody tradycyjne);
- krzewienie wiedzy o regionie ze szczególnym nastawieniem na wykorzystanie technologii cyfrowych.

B. Organizacje wzmacniające tożsamość regionalną:

- wsparcie instytucji kultury i organizacji społecznych w celu poprawy jakości i różnorodności oferty kulturalnej regionu i aktywizacji społecznej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym (w tym włączenia ich w tworzenie produktów turystycznych i wypoczynkowych oraz rozszerzenie kręgu odbiorców (w tym osoby z niepełnosprawnościami, uczniowie))

- upowszechnianie różnych form uczestnictwa w kulturze.

C. Promocja regionu:

- promocja wewnątrz województwa np. oferty kulturalnej oraz turystycznej regionu w powiązaniu z zachętami dla mieszkańców do aktywnego wypoczynku;
- promocja zagraniczna i krajowa, w tym turystyczna.

Kierunki działań celu operacyjnego **silny kapitał społeczny:**

A. Aktywność mieszkańców:

- tworzenie warunków dla powstawania i rozwoju aktywności społecznej oraz kształtowanie i wspieranie postaw obywatelskich mieszkańców w każdym wieku;
- edukacja obywatelska, w tym w systemie oświaty;
- animowanie i wzmacnianie aktywności mieszkańców na rzecz rozwoju lokalnego;
- rozwój partycypacji społecznej i wolontariatu; tworzenie infrastruktury integracji i aktywności społecznej, w tym sportowej;
- tworzenie warunków dla wzmacniania edukacji obywatelskiej i kulturalnej;
- rozwój kompetencji obywatelskich i kulturowych w kształceniu innym niż formalne.

B. Organizacje budujące kapitał społeczny regionu:

- rozwój partnerskiego regionalnego systemu wsparcia aktywności społecznej i obywatelskiej, w tym organizacji pozarządowych
- zwiększenie wykorzystania zasobów lokalnych instytucji publicznych dla rozwijania aktywności społecznej i obywatelskiej;
- rozwijanie kompetencji społecznych liderów i animatorów;
- promocja osób i podmiotów wyróżniających się w działalności społecznej i obywatelskiej, w tym wolontariatu.

C. Współpraca wzmacniająca więzi społeczne:

- zwiększenie udziału organizacji pozarządowych w tworzeniu polityk publicznych i realizacji zadań publicznych oraz standaryzacja zadań publicznych;
- wspieranie istniejących i tworzenie trójsektorowych partnerstw lokalnych;
- rozwój funkcji administracji jako „animatora” regionalnego i lokalnego;
- wsparcie administracji w zakresie kreowania aktywności społeczności lokalnych, budowania partnerstw, włączania obywateli w proces współdecydowania o rozwoju, a także współpracy jednostek samorządu terytorialnego w celu dzielenia się wykonywaniem usług publicznych.

D. Rewitalizacja.

Kierunki działań celu operacyjnego **wyjatkowe środowisko przyrodnicze:**

A. Zapewnienie ochrony i racjonalnego użytkowania zasobów naturalnych:

B. Poprawa jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego.

Terytorialnym wymiarem realizacji Strategii jest ukierunkowanie celów na obszary strategicznej interwencji (OSI) i gmina Grodziczno zaliczona została do OSI Obszary marginalizacji, to jest obszarów najsilniej wyludniających się wśród wyróżnionych obszarów. Charakteryzuje go ponadto powolny wzrost zamożności gmin i znaczący wzrost przedsiębiorczości przy niewielkim wzroście liczby pracujących oraz liczby organizacji społecznych na 1000 mieszkańców. W gminach podlegających marginalizacji udział środków europejskich w stosunku do dochodów własnych jest zdecydowanie najwyższy, a wartość tych środków w przeliczeniu na jednego mieszkańca daje obszarowi drugie miejsce w województwie.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Obowiązujący Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty Uchwałą nr XXXIX/832/18 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 sierpnia 2018 r. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa jest dokumentem długookresowym ściśle powiązany ze strategią rozwoju społeczno-gospodarczego województwa i jest narzędziem do realizacji jednego z ważniejszych zadań samorządu województwa, jakim jest kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej w województwie. W oparciu o ocenę przestrzennych uwarunkowań rozwoju formułuje on kierunki polityki przestrzennej oraz zasady organizacji przestrzennej na poziomie struktur regionalnych. Plan województwa jest aktem wiążącym organy i jednostki samorządu województwa.

Tereny gminy Grodziczno dotknięte zostały suburbanizacją, to jest zjawiskiem rozprzestrzeniania się zabudowy poza granice administracyjne miasta Nowe Miasto Lubawskie na tereny wiejskie. Rozlewanie się zabudowy i zacierania granic między miastem a strefą podmiejską powoduje zmianę funkcji wsi otaczających miasto. Wsie nabierają miejskiego charakteru, gdzie główną funkcją staje się zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych i socjalnych nowym mieszkańcom, w głównej mierze przenoszącym się z miasta.

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego podkreślono, że zasoby dziedzictwa kulturowego regionu, łącznie z uwarunkowaniami środowiska przyrodniczego i krajobrazu, są istotnymi elementami budowania przewagi konkurencyjnej regionu, poprzez wykorzystanie ich dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych, jako świadectwa tożsamości regionalnej. Przyjęto, że jednym z priorytetów planu jest zachowanie, ochrona i wzmacnianie tożsamości oraz różnorodności kulturowej regionu, znajdujących swój wyraz w zachowanych elementach historycznych struktury przestrzennej województwa. Atrakcyjność turystyczna województwa warmińsko-mazurskiego wynika z zasobów i walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i czynniki te stanowią podstawę do tworzenia przewagi konkurencyjnej regionu. Wzrost zainteresowania turystyką rowerową ma znaczący wpływ na rozwój tras rowerowych w województwie. Największym osiągnięciem regionu jest realizacja trasy Green Velo. W Planie ustalono Regionalny system tras rowerowych i przez tereny gminy Grodziczno przebiegają korytarze południowy wschód-zachód (Tysiąca Jezior Północnych) na trasie Toruń-Radomno oraz uzupełniający dla Korytarza wschodniego północ-południe Pętli Mazurskiej, wytyczony na trasie Radomno-Lubawa-Olsztynek-Szczytno.

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020–2023

Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Do zadań wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa). Choć nie wynika to wprost z przepisu ustawy, to z szerszej zasady prawnej wyrażonej w art. 2 ust 2. ustawy o samorządzie województwa można wyczytać zadanie

tworzenia rozwiązań budujących właściwy klimat wokół ochrony dziedzictwa. W tym sensie można przyjąć pogląd, że opieka nad zabytkami sprawowana przez samorząd województwa jako właściciela mienia będącego zabytkami powinna mieć charakter wzorcowy i inspirujący.

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020-2023 został przyjęty uchwałą Nr XIII/228/19 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 30 grudnia 2019 r. Program na lata 2020-2023 jest aktualizacją i rozwinięciem „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019. Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanego kierunku zmian w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej 4 lat. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego.

W dokumencie zwrócono uwagę, że znaczna część zabytków nieruchomości, a w szczególności obiekty rezydencjonalne i zespoły parkowe, stanowiące własność publiczną (Skarb Państwa i jednostki samorządu terytorialnego), wymagają natychmiastowych działań ratowniczych ze względu na ich postępującą degradację i obiekty te z uwagi na ich zły stan techniczny są niedostępne dla użytkowników lub turystów. Nie korzystnie dla substancji zabytkowej odbiły się także zmiany własnościowe obiektów zabytkowych związane ze zmianami ustroju politycznego – po II wojnie światowej obiekty takie jak zamki i zespoły dworskie i pałacowe przejmowane były przez PGR-y a po transformacji ustrojowej pod koniec lat 80-tych XX w. przez osoby prywatne. Wieloletnie zaniedbania w utrzymaniu zabytków oraz liczne przebudowy obiegające od sztuki konserwatorskiej, doprowadziły większość zespołów dworskich, pałacowych i folwarcznych do złego stanu technicznego, utraty walorów zabytkowych i w konsekwencji do ruiny.

Autorzy dokumentu podkreślają, że na podstawie aktualnych przepisów prawnych otoczenie zabytków, o ile nie jest objęte ochroną prawną nie podlega ochronie, w związku z tym niewłaściwe sytuowanie obiektów budowlanych z nieuwzględnieniem historycznych uwarunkowań może zniekształcić cenną historycznie i kulturowo przestrzeń. Przykładem obiektów ingerujących w krajobraz, lokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie obszarów cennych kulturowo i krajobrazowo są ферmy hodowlane, wiatraki, obiekty wielkopowierzchniowe. Autorzy słusznie podkreślają, że ochroną powinny być objęte przedpola obiektów zabytkowych, układów i zespołów urbanistycznych i ruralistycznych oraz sylwety historycznych miejscowości.

Wśród obiektów najbardziej zagrożonych autorzy wymieniają dawne cmentarze ewangelickie oraz zespoły rezydencjonalne z parkami, wśród których oprócz zaniedbań ludzkich dochodzi także naturalna sukcesja roślinna w pozbawionych właściwej opieki parkach. Bardzo pozytywnie na tle województwa wyróżnia się powiat nowomiejski, w którym znajduje się najmniej zabytków (wpisanych do rejestru zabytków) zagrożonych destrukcją. Duża grupa zabytków, najczęściej skromne i ubogie w detal budynki mieszkalne, które tworzą urbanistyczną tkankę małych miasteczek, co roku traci wartości wskutek nieumiejętnie przeprowadzanych prac „modernizacyjnych”, poprzez docieplenie styropianem, wymianie stolarki otworowej oraz pokrycia dachu. Na bazie przeprowadzonej analizy autorzy Programu przedstawili następującą diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego województwa:

- Województwo warmińsko-mazurskie charakteryzuje się różnorodnością i odrębnością poszczególnych obszarów regionu wynikającymi z uwarunkowań historycznych i kulturowych.
  - Zasób dziedzictwa kulturowego regionu tworzą zabytki materialne, niematerialne, zjawiska, przestrzenie i krajobraz kulturowy, będące świadectwem historii i nawarstwiania się kultur.
  - Do najbardziej rozpoznawalnych i wyróżniających się obiektów zabytkowych w województwie zaliczają się: zamki średniowieczne, obiekty sakralne (gotyckie, neogotyckie, kapliczki), architektura rezydencjonalna, zabytki techniki, aleje przydrożne.
  - Większość zabytków nieruchomych jest w złym stanie technicznym i wymaga wdrożenia działań ratunkowych.
  - Zagrożenie dla obiektów oraz zespołów zabytkowych i eksponowania ich walorów stanowi również sposób i charakter zagospodarowania terenów sąsiednich, często połączone z presją inwestycyjną.
  - Szansą dla ochrony krajobrazu kulturowego województwa będzie realizowany Audyt krajobrazowy województwa warmińsko-mazurskiego (w realizacji).
  - Bogate zasoby dziedzictwa niematerialnego województwa, będące świadectwem nawarstwiania kultur i narodów, kształtują tożsamość kulturową regionu, pełnią ważną rolę w budowaniu więzi rodzinnych, społecznych.
  - Zasoby dziedzictwa kulturowego ze względu na swoją wartość kulturową, historyczną i unikatowość wymagają ochrony, racjonalnego wykorzystania, zagospodarowania. Szczególne znaczenie mają tzw. wyróżniki kulturowe – obiekty, osobistości, wydarzenia rozpoznawalne w kraju i za granicą, niejednokrotnie stanowiące podstawę do kreowania produktów turystycznych oraz innych inicjatyw turystycznych. Przykładem wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego są turystyczne szlaki drogowe, wyznaczone w oparciu o zasoby i wyróżniki kulturowe (Mikołaj Kopernik, Bitwa pod Grunwaldem, fortyfikacje z czasów I wojny światowej, Kanał Elbląski) oraz zabytkowe obiekty zaadaptowane na potrzeby usług turystycznych.
  - Istotną rolę w zachowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego pełnią muzea.
  - Województwo posiada duży zasób obiektów zabytkowych wpisanych do Rejestru zabytków nieruchomych i Wojewódzkiej ewidencji zabytków. Obiekty uznane za pomnik historii, to zabytki o znaczeniu ponadregionalnym, o istotnym znaczeniu dla promocji i rozwoju turystyki w województwie. W regionie ustanowiony (uchwałą rady gminy) został dotychczas tylko jeden park kulturowy.
  - Władze Samorządu Województwa realizują działania w zakresie opieki nad zabytkami, określone odpowiednimi przepisami, jak wsparcie finansowe prac prowadzonych przy zabytkach, wspierają, inicjują, obejmują patronatem liczne wydarzenia i przedsięwzięcia kulturalne, artystyczne i inne związane z promowaniem i popularyzowaniem dziedzictwa kulturowego regionu..
  - Dla budowania regionalnej i lokalnej tożsamości kulturowej regionu, popularyzacji, edukacji i rozbudzania świadomości społecznej w tym zakresie, obok ww. wspomnianych działalności istotne znaczenie mają również dokumenty poziomu wojewódzkiego i lokalnego (programy opieki nad zabytkami) oraz zasoby ewidencjonujące obiekty zabytkowe (rejestr zabytków nieruchomych, wojewódzka i gminne ewidencje zabytków). Szczególnie ważna jest aktualność danych oraz dostęp do baz danych zasobów.

W dokumencie przedstawiono następujące cele i kierunki działań Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023

Cel główny: Ochrona i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej województwa warmińsko-mazurskiego	
Cel szczegółowy 1	Poprawa stanu zachowania i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego.
Działanie 1.	Dążenie do poprawy stanu zachowania i utrzymania zabytków i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego
Kierunki Działania	<p>1.1. Podejmowanie działań ratunkowych służących poprawie stanu obiektów zabytkowych, zgodnie z przepisami prawa i sztuką konserwatorską, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków najcenniejszych i stanowiących o specyfice kulturowej regionu (m.in.: obiekty sakralne, architektura rezydencjonalna, wiejska, zabytki techniki, założenia parkowe, cmentarze).</p> <p>1.2. Zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed dewastacją i zagrożeniami, z uwzględnieniem warunków atmosferycznych i skutków zmian klimatycznych, w tym poprzez m.in.: wykonanie odpowiednich instalacji (elektrycznych, przeciwwłamaniowych, przeciwpożarowych).</p> <p>1.3. Uwzględnianie kontekstu historycznego przy zagospodarowaniu terenów w otoczeniu zabytków, poprzez m.in.: nawiązywanie stylem, gabarytami, formą architektoniczną, materiałami budowlanymi przy realizacji nowej zabudowy (w tym do form i stylu tradycyjnej zabudowy regionalnej szczególnie na obszarach wiejskich), ochronę przedpól obiektów zabytkowych, układów, zespołów urbanistycznych i ruralistycznych oraz sylwet historycznych miejscowości.</p> <p>1.4. Adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji zgodnie ze sztuką konserwatorską, bez strat dla wartości obiektu i substancji zabytkowej.</p> <p>1.5. Ochrona i kształtowanie krajobrazów kulturowych, poprzez m.in.: wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie krajobrazu kulturowego i wartości przyrodniczych,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie krajobrazu kulturowego i wartości przyrodniczych, • promowanie zintegrowanego podejścia do ochrony krajobrazu kulturowego, • zachowanie wyróżników kulturowych w przestrzeni, • zapobieganie degradacji cennych kulturowo krajobrazów przy planowaniu i realizacji działalności inwestycyjnej.
Działanie 2.	Utworzenie zintegrowanego systemu informacji na temat dziedzictwa kulturowego województwa
Kierunki Działania	<p>2.1. Aktualizacja wiedzy na temat zasobów zabytkowych i ich stanu.</p> <p>2.2. Cyfryzacja i udostępnianie danych w zakresie materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu, przy użyciu nowoczesnych technologii</p>
Działanie 3.	Wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie ochroną lub podnoszenia rangi ochrony obiektów i obszarów o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa.
Działanie 4.	Wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych.

Cel szczegółowy 2	Wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego w polityce rozwoju województwa
Działanie 1.	Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki.
Kierunki Działania	<ol style="list-style-type: none"> 1.1. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego. 1.2. Promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa. 1.3. Tworzenie oferty turystycznej w oparciu o wyróżniki kulturowe regionu (np. postać Mikołaja Kopernika, dawne pałace i dwory, warmińskie kapliczki, miasta Cittaslow). 1.4. Tworzenie nowych produktów turystycznych i szlaków turystycznych oraz rozwój istniejących w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego. 1.5. Zagospodarowywanie obiektów zabytkowych na cele turystyczne, edukacyjne i gospodarcze. 1.6. Wspieranie, inicjowanie i organizacja przedsięwzięć oraz wydarzeń artystycznych, kulturalnych i innych związanych z dziedzictwem kulturowym. 1.7. Wykorzystanie najnowszych technologii cyfrowych i informacyjnych do promocji i udostępniania dziedzictwa kulturowego.
Działanie 2.	Rozwój działalności muzealnej.
Kierunki Działania	<ol style="list-style-type: none"> 2.1. Promowanie unikatowej i różnorodnej oferty muzeów, w tym rozwijanie atrakcyjnych, nowoczesnych form eksponowania zasobów muzeów. 2.2. Rozwijanie działalności edukacyjnych i artystycznych w celu upowszechniania i popularyzowania historycznej wiedzy o regionie. 2.3. Podniesienie kwalifikacji kadr i poprawa warunków lokalowych muzeów, w tym zapewnienie wyposażenia w monitoring, zabezpieczenia antywłamaniowe, przeciwpożarowe i nowoczesne archiwa. 2.4. Wspieranie tworzenia i funkcjonowania lokalnych muzeów. 2.5. Utworzenie platformy informacyjnej dotyczącej działalności i oferty muzeów w regionie.
Działanie 3.	Promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej.
Kierunki Działania	<ol style="list-style-type: none"> 3.1. Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym i potrzebie jego ochrony, przez m.in.: <ul style="list-style-type: none"> • organizowanie i wspieranie imprez, pokazów, odczytów, konferencji, konkursów, wydarzeń kulturalnych, działalności wydawniczej i edukacyjnej, kierowanych do różnych grup społecznych. 3.2. Edukacja lokalnych samorządów i osób prywatnych w zakresie odpowiedniego wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego do promocji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. 3.3. Eksponowanie unikatowych walorów regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenie świadomości kulturowej mieszkańców województwa w celu budowania tożsamości regionalnej i lokalnej. 3.4. Promowanie: <ul style="list-style-type: none"> • „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych,

	<ul style="list-style-type: none"> • tradycyjnych cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dziedzictwa niematerialnego, • najcenniejszych zabytków, w szczególności w odniesieniu do obiektów świadczących o odrębności i specyfice regionu.
Działanie 4.	Tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
Kierunki Działania	<p>4.1. Rozwijanie współpracy i integracji działań Samorządu Województwa, instytucji publicznych, naukowych, organizacji pozarządowych i innych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.</p> <p>4.2. Wspieranie współpracy międzynarodowej, międzyregionalnej i transgranicznej na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.</p> <p>4.3. Wzmacnianie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami, poprzez m.in.: wspieranie inicjatyw społecznych w zakresie tworzenia lokalnych muzeów, wsparcie merytoryczne obecnych i potencjalnych użytkowników obiektów zabytkowych.</p>
Działanie 5.	Wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu.
Działanie 6.	Uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych oraz innych dokumentach (m. in. planach ochrony parków krajobrazowych).

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.3.1. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2022-2025

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2022-2025 przyjęty został uchwałą nr LIV/331/2023 Rady Powiatu w Nowym Mieście Lubawskim z dnia 23 lutego 2023 r.

Program jest drugim dokumentem tego rodzaju opracowanym dla powiatu nowomiejskiego. Postanowiono, że w programowanym okresie, tj. w latach 2022-2025 będą głównie podejmowane działania określane jako „miękkie”, tj. działania o charakterze nieinwestycyjnym. Celem ich jest przede wszystkim promocja powiatu i jego dziedzictwa kulturowego, jak również edukacja dotycząca opieki nad zabytkami połączona z wydarzeniami o charakterze historycznym. Mają one stanowić podstawę do działań podejmowanych w kolejnych okresach programowych, gdy świadomość w zakresie ochrony zabytków będzie większa.

W Programie sformułowano następujące działania, służące do realizacji celów wymienionych w art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- 1) zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego
- 2) szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu
- 3) edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym

- 4) promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego, służąca popularyzacji produktów turystyki kulturowej.
- 5) wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami
- 6) opiekuńcze, restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych, co do których samorząd powiatu nowomiejskiego ma tytuł prawny, zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów, oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie.

Realizacji sformułowanych kierunków i celów służyć będą m.in. następujące działania:

- 1) uwzględnienie wszelkich uwarunkowań z zakresu ochrony zabytków w aktach prawa lokalnego dot. to min. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin, lokalnych programów rewitalizacji i strategii, oraz innych dokumentów planistycznych jak studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego.
- 2) wspieranie inicjatyw jednostek organizacyjnych, instytucji i właścicieli obiektów zabytkowych, mających na celu pozyskiwanie środków finansowych z dostępnych źródeł, przeznaczonych na ochronę i opiekę nad zabytkami
- 3) zabezpieczenie środków finansowych w miarę posiadanych możliwości w budżecie powiatu
- 4) ustalanie zasad i kryteriów udzielania dotacji, zawierania umów, kontroli i rozliczania przyznanych dotacji
- 5) ścisła współpraca z jednostkami samorządowymi, Urzędem Marszałkowskim i Warmińsko-Mazurskim Konserwatorem Zabytków w zakresie m.in.: utrzymania istniejących i tworzenia nowych szlaków kulturowych oznakowania szlaków i tras turystycznych, ścieżek edukacyjnych, zagospodarowania innych miejsc atrakcyjnych turystycznie.
- 6) współpraca z organizacjami ekologicznymi w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczego i ochrony środowiska.
- 7) ustanawianie przez starostę na wniosek Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków.
- 8) nadawanie i cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków: prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji a osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym zaświadczeń o powierzeniu funkcji społecznego opiekuna zabytków.
- 9) wdrożenie i promocja obiektów zabytkowych do kompleksowej oferty turystycznej powiatu min. w formie wystaw targowych, wydawnictw adresowanych do biur podróży i instytucji zajmujących się organizowaniem ruchu turystycznego.
- 10) współpraca z samorządami, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi, instytucjami kościelnymi i organizacjami wyznaniowymi, działającymi w sektorach edukacji oraz kultury i sztuki w zakresie:
  - edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży
  - organizacji konkursów poszerzających wiedzę uczniów na temat dziedzictwa kulturowego i jego ochrony,
  - upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych powiatu ze szczególnym nastawieniem na dzieci i młodzież
  - organizacja imprez mających znaczenie dla rozwoju kultury i integracji społeczności powiatu
- 11) wprowadzanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych, mapy zabytków, stosownych znaków na obiekcie zabytkowym obejmującego

zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego powiatu po uzgodnieniu z Warmińsko – Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

12) udostępnienie informacji o zabytkach na stronie internetowej powiatu.

Należy zwrócić uwagę, że starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W sprawozdaniu z realizacji Programu Opieki nad Zabytkami za rok 2021 żaden podmiot nie wnioskował o umieszczenie na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego, że zabytek podlega ochronie. Brak było w wymienionej edycji Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego informacji o przysługującej władzom gminy i innym podmiotom inicjatywie takiego oznakowania.

4.3.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych Powiatu Nowomiejskiego.

Powiat Nowomiejski posiada aktualny Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych, który został utworzony w 2018 r. Dokument nie jest on dostępny na stronach internetowych powiatu a prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

4.3.3. Inicjatywy Lokalne o charakterze regionalnym

Lokalna Grupa Działania Ziemia Lubawska

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Ziemia Lubawska, którego początki sięgają 2006 r. zrzesza 8 gmin: Rybno, Grodziczno, Kurzętnik, Biskupiec, Nowe Miasto Lubawskie, Lubawa, Miasto Lubawa i Miasto Nowe Miasto Lubawskie. LGD Ziemia Lubawska specjalizuje się w pozyskiwaniu i zarządzaniu środkami z Europejskiego Funduszu Rolnego w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz wdrażaniu podejścia Leader.

Członkowie LGD „Ziemia Lubawska” opracowali dokument programowy jakim jest „Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania Ziemia Lubawska na lata 2023-2030”, dokument ten został utworzony w maju 2023 r.

Działalność kulturalna na terenach wiejskich Gmin opiera się głównie na Gminnych Ośrodkach Kultury lub bibliotekach Gminnych, w poszczególnych miejscowościach główną rolę pełnią świetlice wiejskie. Elementem wyróżniającym gminy obszaru objętego diagnozą jest duży

nacisk na działalność kulturalną, zarówno władz lokalnych, pozostałych jednostek oraz społeczności położony na działalność kulturalną

Analiza SWOT oraz wyniki konsultacji wskazują na problemy związane z wykorzystaniem zasobów wewnętrznych obszaru dla jego rozwoju. Problemy te dotyczą przede wszystkim niedoinwestowanej infrastruktury społeczno-kulturalnej, turystycznej, rekreacyjnej i sportowej, w której daje się odczuć brak rozwiązań innowacyjnych, jak również niski poziom zarządzania tego typu obiektami. Problemem obszaru jest także niski poziom oferty kulturalnej, która jest mało zróżnicowana. Brak przemyślanych strategii promocji nie pozwala w sposób efektywny wykorzystać turystycznych atutów obszaru. Dodatkowo widać wyraźne braki w infrastrukturze odnawialnych źródeł energii. Skutkiem powyższych niedostatków jest dający się odczuć spadek liczby turystów odwiedzających obszar LSR, dlatego konieczne staje się podjęcie działań mających na celu wzmocnienie konkurencyjności obszaru w celu przeciwdziałania tym negatywnym zjawiskom.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

5.1.1. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Grodziczno

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego są aktami prawa miejscowego, stanowiącymi podstawę planowania przestrzennego w gminie. Ustanawia przepisy powszechnie obowiązujące na danym terenie, będące podstawą wydawania decyzji administracyjnych, w przeciwieństwie do studium, które wyraża jedynie politykę przestrzenną gminy.

Na terenie Gminy Grodziczno obowiązuje 13 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W tabeli poniżej wymieniono wszystkie obowiązujące na terenie gminy Grodziczno miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, z podaniem informacji, w których planach zawarto informacje na temat zasad ochrony dziedzictwa kulturowego. Poniżej tabeli przytoczono dokładne brzmienie dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego występujące w planach.

Po analizie dostępnych planów stwierdzono, że nie wszystkie plany zawierają odniesienia do problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego pomimo występowania stanowisk archeologicznych na terenie ich obowiązywania. Sytuacja ta może wynikać z faktu, że w momencie opracowywania planu dane stanowisko nie było jeszcze ujawnione ale być może także z faktu niezgodnej z danymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków lokalizacji stanowiska.

	Nazwa uchwały Rady Gminy Grodziczno	Nr uchwały Rady Gminy Grodziczno	Data uchwały	Zapisy dotyczące zabytków i obszarów zabytkowych
1.	Uchwała w sprawie zmiany miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Grodziczno w części wsi Rynek obejmującej teren	XVI/107/2000	2000-09-29	W treści uchwały brak jest odniesień do zabytków i obszarów zabytkowych. Na terenie objętym planem znajduje się stanowisko archeologiczne AZP: 33-54/32

	letniskowe, rekreacyjne i mieszkaniowe			
2.	Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrzeży jeziora Hartowiec, obejmującego część gruntów wsi Ostaszewo, z przeznaczeniem ich na cele usług turystyki, rekreacji i wypoczynku, z indywidualną zabudową letniskową i mieszkaniową	XV/143/2004	2004-05-27	W treści uchwały brak odniesień do zabytków i obszarów zabytkowych. Na terenie objętym planem znajduje się stanowisko archeologiczne AZP: 32-55/17; 32-55/18,
3.	Uchwała w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrzeży jeziora Hartowiec, obejmującego część gruntów wsi Ostaszewo, gmina Grodziczno	XXX/228/2006	2006-08-01	W Rozdziale II, §7 dotyczącym zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, stwierdzono, że na terenie objętym planem nie występują obiekty podlegające lub mogące podlegać ochronie.
4.	Uchwała w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego działkę geodezyjną nr 145 położoną na gruntach wsi Zajączkowo	XXXIX/233/2010	2010-02-25	W treści planu zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej
5.	Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego działki nr 150 i 151 położone na gruntach wsi Mroczo	XLIII/257/2010	2010-07-28	W treści planu zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej
6.	Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych przy drodze wojewódzkiej w miejscowości Grodziczno, gmina Grodziczno	IV/27/2011	2011-01-29	W Rozdziale I – przepisy ogólne, dotyczące całego terenu, w §7.3. stwierdzono, że teren objęty granicami opracowania nie podlega ochronie konserwatorskiej w rozumieniu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
7.	Uchwała w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrzeży jeziora Hartowiec, obejmującego część gruntów wsi Ostaszewo	V/49/2011	2011-03-25	W treści planu zapisy ogólne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej
8.	Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego działkę geodezyjną nr 317/2 położoną na gruntach wsi Mroczo	XVI/126/2012	2012-02-27	W treści planu zapisy ogólne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej
9.	Uchwała w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów pod budownictwo mieszkaniowe w miejscowości Grodziczno, gmina Grodziczno	XXXIII/207/2017	2017-06-02	W Rozdziale I, §8 dotyczącym zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, stwierdzono, że w obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe, stanowiska archeologiczne ani dobra kultury współczesnej oraz obszar nie zawiera się w krajobrazie kulturowym i ze względu na te uwarunkowania nie określa się zasad ochrony

				dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
10.	Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębach geodezyjnych Grodziczno i Nowe Grodziczno, gmina Grodziczno	XLVII/299/2018	2018-08-22	W Rozdziale 2, § 8. Ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej. Na terenie objętym planem nie występują obiekty objęte ochroną konserwatorską lub wymagające ochrony.
11.	Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Kowaliki, gmina Grodziczno	XII/75/2019	2019-10-24	Na terenie objętym planem znajdują się stanowiska archeologiczne AZP: 33-54/6; 33-54/7, oznaczone na rysunku planu
12.	Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Boleszyn, gmina Grodziczno	XXIII/144/2020	2020-12-16	Na terenie objętym planem znajdują się obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków, wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków ora stanowiska archeologiczne AZP:33-54/57; 33-54/63; 33-54/64, oznaczone na rysunku planu.
13.	UCHWAŁA w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Świniarc, gmina Grodziczno	III/19/2024	2024-06-07	Na terenie objętym planem znajdują się stanowiska archeologiczne AZP 31-55/4, AZP 31-55/5, AZP 31-55/6, AZP 31-55/7, AZP 31-55/8, AZP 31-55/9, AZP 31-55/12, AZP 31-55/13, AZP 31-55/18, AZP 31-55/19, AZP 31-55/20, AZP 31-55/21, AZP 31-55/22, AZP 31-55/23, AZP 31-55/24, AZP 31-55/53, AZP 31-55/54 oznaczone na rysunku planu.

***Uchwała w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego działkę geodezyjną nr 145 położoną na gruntach wsi Zajęczkowo.
(Uchwała XXXIX/233/2010 Rady Gminy Grodziczno z dnia 25 lutego 2010 r.)***

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§7. I. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1) na terenie o symbolu 2MN występuje budynek mieszkalny jednorodzinny widniejący w ewidencji zabytków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;

2) wszelkie prace przy budynku oraz w obrębie budynku wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

***Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego działki nr 150 i 151 położone na gruntach wsi Mroczno.
(Uchwała XLIII/257/2010 Rady Gminy Grodziczno z dnia 28 lipca 2010 r.)***

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§ 7. I. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1) Teren opracowania planu znajduje się w strefie ścisłej ochrony archeologicznej W — stanowisko archeologiczne AZP 33-54/54:

- celem ochrony jest zachowanie i udokumentowanie reliktywnej średniowiecznej przestrzeni osadniczej, poprzez przeprowadzenie archeologicznych badań ratowniczych wyprzedzających proces inwestycyjny;

- w strefie „W”, dla wszystkich inwestycji w niej lokalizowanych obowiązuje zakaz wykonywania jakichkolwiek prac ziemnych i budowlanych bez zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, który każdorazowo określi inwestorowi, w wydanym pozwoleniu, zakres niezbędnych do wykonania archeologicznych badań ratowniczych wyprzedzających proces zainwestowania terenu.

Uchwała sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrzeży jeziora Hartowiec, obejmującego część gruntów wsi Ostaszewo (Uchwała V/49/2011 Rady Gminy Grodziczno z dnia 29 stycznia 2011 r.)

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§ 7. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1. Na terenie opracowania planu nie występują obiekty objęte ochroną konserwatorską lub wymagające ochrony konserwatorskiej.
2. Z uwagi na sąsiedztwo stanowisk archeologicznych, nakazuje się wstrzymanie robót ziemnych i niezwłoczne powiadomienie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie w przypadku odkrycia nawarstwień kulturowych lub innych zabytków archeologicznych.

Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego działkę geodezyjną nr 317/2 położoną na gruntach wsi Mroczo (Uchwała XVI/126/2012 Rady Gminy Grodziczno z dnia 25 marca 2012 r.)

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§ 7.1. W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1) na terenie opracowania planu nie istnieją prawne formy ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- 2) w przypadku prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych i odkrycia przedmiotów, co do których istnieje przypuszczenie, iż są one zabytkami należy: wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jeśli nie jest to możliwe Wójta Gminy w Grodziczu.

Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Kowaliki, gmina Grodziczno (Uchwała XII/75/2019 Rady Gminy Grodziczno z dnia 24 października 2019 r.)

Rozdział 2.

Przepisy ogólne - dotyczące całego obszaru objętego planem

§ 6. Ustala się następujące zasady zagospodarowania na całym obszarze objętym planem miejscowym.:

- 3) Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej;
  - a) w granicach planu miejscowego nie wyznaczono krajobrazów kulturowych;
  - b) ustala się ochronę stanowisk archeologicznych oznaczonych na rysunku planu;
  - c) wszelkie prace ziemne w obrębie stanowisk archeologicznych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi;
  - d) w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Boleszyn, gmina Grodziczno (Uchwała XXIII/144/2020 Rady Gminy Grodziczno z dnia 16 grudnia 2020 r.)

Rozdział 2.

Przepisy ogólne - dotyczące całego obszaru objętego planem

- § 6.6 Ustala się następujące zasady zagospodarowania na całym obszarze objętym planem miejscowym.:
- 3) Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej;
- a) w obszarze objętym planem ochronie podlegają następujące zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków województwa warmińsko – mazurskiego:
- i) Kaplica p.w. Św. Huberta zlokalizowana na terenie oznaczonym symbolem U-2;
- ii) Kościół parafialny p.w. Św. Marcina wraz z cmentarzem przykościelnym zlokalizowany na terenie oznaczonym symbolem UR-2;
- b) w obszarze objętym planem ochronie podlegają następujące zabytki nieruchome wpisane do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków:
- i) cmentarz położony na terenie ZC-1.
- ii) Aleja przydrożna przy drodze oznaczonej symbolem KDZ-1.
- c) zagospodarowanie, prowadzenie badań, prac i robót oraz podejmowanie innych działań przy zabytkach nieruchomych, o których mowa w lit. a i lit. b zgodnie z przepisami odrębnymi;
- d) w granicach planu miejscowego nie wyznaczono krajobrazów kulturowych;
- e) ustala się ochronę stanowisk archeologicznych oznaczonych na rysunku planu;
- i) wszelkie prace ziemne w obrębie stanowisk archeologicznych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi.
- f) w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczobudowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Uchwała w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w obrębie geodezyjnym Świniarc, gmina Grodziczno (Uchwała III/19/2024 Rady Gminy Grodziczno z dnia 7 czerwca 2024 r.)

Rozdział 2.

Przepisy ogólne - dotyczące całego obszaru objętego planem

- § 6. Ustala się następujące zasady zagospodarowania na całym obszarze objętym planem miejscowym.:
- 3) zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej: w granicach planu nie występują: obiekty wpisane do rejestru zabytków, obiekty architektury i budownictwa znajdujące się w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, krajobrazy kulturowe, dobra kultury współczesnej;
- a) ustala się ochronę stanowisk archeologicznych o numerach AZP 31-55/4, AZP 31-55/5, AZP 31-55/6, AZP 31-55/7, AZP 31-55/8, AZP 31-55/9, AZP 31-55/12, AZP 31-55/13, AZP 31-55/18, AZP 31-55/19, AZP 31-55/20, AZP 31-55/21, AZP 31-55/22, AZP 31-55/23, AZP 31-55/24, AZP 31-55/53, AZP 31-55/54, wraz ze strefami ochronnymi oznaczonymi na rysunku planu.,
- wszelkie prace ziemne w obrębie stanowisk archeologicznych należy prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi.

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Grodziczno na lata 2015-2025

Strategia jest dokumentem, który ujmuje główne cele i priorytety w kilkuletnim horyzoncie a jej konstruowanie jak i realizacja odbywa się przy czynnym uczestnictwie społeczeństwa lokalnego. W ramach Strategii została zdefiniowana misja Gminy Grodziczno: „Misją Gminy Grodziczno jest poprawa warunków życia jej mieszkańców poprzez rozwój turystyki, rolnictwa oraz małych i średnich przedsiębiorstw”. Dla jej realizacji zostały sprecyzowane następujące cele strategiczne i operacyjne rozwoju Gminy:

Cel strategiczny 1: Gmina Grodziczno- atrakcyjnym miejscem dla turystów

Cele operacyjne: promocja obszarów turystycznych gminy; rozwój działalności agroturystycznej i towarzyszącej, rozwijanie i poprawa jakości infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej, promocja obszarów turystycznych gminy, wykorzystanie i ochrona zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z ich otoczeniem.

W uzasadnieniu wybranego celu strategicznego napisano, że Gmina Grodziczno jest miejscem potencjalnie atrakcyjnym turystycznie. Dolina rzeki Wel, leżąca w otulinie parku krajobrazowego, zróżnicowana powierzchnia terenu oraz jeziora stanowią naturalne bogactwo gminy, wymagające jednak zagospodarowania. Istnieje możliwość rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki, zwłaszcza dla amatorów aktywnego spędzania wolnego czasu. Rozwój usług turystycznych w gminie przyczyniłby się do tworzenia nowych miejsc pracy oraz zapewnienia dodatkowych źródeł dochodu właścicielom gospodarstw rolnych.

Cel strategiczny 6 – Rozwój zaplecza kulturalno-rozrywkowego.

Cele operacyjne: wzrost atrakcyjności bazy sportowo-rekreacyjnej, poprawa warunków funkcjonowania oraz rozwój obiektów dydaktycznych, kulturalny oraz sportowo rekreacyjnych.

Wśród działań dla osiągnięcia zamierzonego celu strategicznego wymieniono utworzenie gminnego ośrodka kultury. Wybór tego celu strategicznego uzasadniono między innymi założeniem, że organizowanie czasu wolnego mieszkańcom gminy, zwłaszcza młodzieży przeciwdziała powstawaniu patologii i demoralizacji młodego pokolenia. Zaś pobudzenie rozwoju kulturalnego i organizowanie możliwości aktywnego spędzania wolnego czasu, w tym poprzez sport, wpływa na wzmocnienie więzi społecznych i identyfikację z lokalną społecznością, ograniczając odpływ ludności, przede wszystkim młodzieży do innych ośrodków miejskich.

Realizacja przedstawionych celów będzie się odbywała między innymi poprzez:

- promocję gminy i jej walorów turystycznych,
- promowanie działalności agroturystycznej,
- edukację ekologiczną,
- rozwój infrastruktury społeczno-kulturalnej.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodziczno

Aktualnie obowiązujące studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Grodziczno przyjęto Uchwałą Nr XIII/99/2011 Rady Gminy w Grodzicznie z dnia 10 listopada 2011 r. Studium nie stanowi aktu prawa miejscowego. Jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy, w którym zostają określone zasady zagospodarowania przestrzennego, w tym wytyczne dotyczące użytkowania terenów, obszarów zabudowań czy proponowane rozwiązania w zakresie rozwoju infrastruktury komunikacyjnej, technicznej

i społecznej. Studium musi uwzględniać zasady określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, planach zagospodarowania przestrzennego województwa oraz strategii rozwoju gminy. Studium sporządza się dla obszaru w granicach administracyjnych gminy. Ustalenia studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W obowiązującym studium zawarto podstawowe zasady odnoszące się do ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy.

Obiekty architektury i budownictwa

Wszystkie budynki winny być utrzymywane w należywym stanie. Modernizacje i remonty wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Dotyczy to również zachowanych układów wnętrz. Nowa zabudowa powinna nawiązywać kształtem architektonicznym i gabarytami do istniejącej w otoczeniu i nie tworzyć elementów dyszharmonizujących z sąsiadującą tradycyjną zabudową. Należy utrzymywać tradycyjne pokrycia dachów, kąty spadku dachów, podziały otworów okiennych.

Obiekty sakralne

Kościół, kaplice, kapliczki i cmentarze, czynne i zamknięte, jako obiekty o wybitnej wartości zabytkowej oraz jako miejsca pamięci podlegają bezwzględnej ochronie. Wszelkie działania z nimi związane należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Cmentarze

Ze względu na historię tego terenu większość cmentarzy to rzymskokatolickie, choć występują tu też nieliczne ewangelickie, obecnie nieczynne, lub zamknięte. Obiekty te są niejednokrotnie zaniedbane, a czasem ich stare części dewastowane. Na cmentarzach obowiązuje zakaz wycinania drzew, usuwania nagrobków, rozbierania ogrodzeń. Należy je uporządkować w oparciu o opracowane projekty.

Zespoły dworsko- parkowe

Jako obiekty o dużych walorach krajobrazowych podlegają ochronie. Niedopuszczalne jest dzielenie zespołów, lokalizowanie na terenie parków budowli, wprowadzanie urządzeń technicznych, niwelacje ziemne, wycinanie drzew i krzewów, przypadkowe dosadzanie zieleni. Wszelkie zmiany sposobu użytkowania, adaptacje, remonty budynków wchodzących w skład zespołu muszą być uzgodnione z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wsie o zachowanym układzie przestrzennym

Ochronie podlega ich układ przestrzenny, to jest linie zabudowy, niwa siedliskowa, układ zabudowy w obrębie siedliska, układ drożny, i charakter zabudowy. W celu właściwej realizacji ochrony winny mieć opracowane miejscowe plany zagospodarowania. Dotyczy to Grodziczna, Boleszyna, Mrocza, Mroczenka, Zwiniarza, Świniarza.

Strefy ochrony konserwatorskiej

Na terenie gminy Grodziczno nie wyznaczono stref ochrony konserwatorskiej

Stanowiska archeologiczne

Na obszarze gminy występują stanowiska archeologiczne płaskie oraz o własnej formie krajobrazowej. Stanowiska posiadające własną formę krajobrazową grodziska i kurhany podlegają bezwzględnej ochronie - obowiązuje całkowity zakaz inwestowania, a wszelkie działania gospodarcze muszą uzyskać zezwolenie Konserwatora Zabytków. Na terenie gminy Grodziczno znajdują się dwa takie stanowiska: w rejonie wsi Trzcina nad rzeką Wel oraz w rejonie miejscowości Świniarza przy drodze Zwiniarz-Łążyn w pobliżu granicy gminy [na terenie gminy Grodziczno zgodnie z AZP zlokalizowane są 4 grodziska].

Obszary występowania stanowisk płaskich są dostępne dla celów inwestycyjnych pod warunkiem przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych. Inwestycje związane z wykonywaniem prac ziemnych na tych obszarach należy uzgadniać z właściwymi służbami konserwatorskimi. Dla obszarów, gdzie nie ma rozpoznania archeologicznego przed dokonaniem lokalizacji należy takie rozpoznanie przeprowadzić.

Kształtowanie form architektonicznych

Na obszarze całej gminy architektura nowych lub podlegających przebudowie budynków winna skalą i formą nawiązywać do dobrych tradycji architektury regionalnej. Jako zasadę należy przyjąć wysokość zabudowy do 2-ch kondygnacji oraz stosowanie stromych dachów o pokryciu w kolorze ciemno czerwonym lub brązowym, od której można stosować odstępstwa w uzasadnionych przypadkach. Przez dach stromy rozumie się dach o kącie nachylenia co najmniej 35°. W oparciu o powyższe zasady, w planach miejscowych i decyzjach o warunkach zabudowy, należy ustalać wytyczne kształtowania zabudowy.

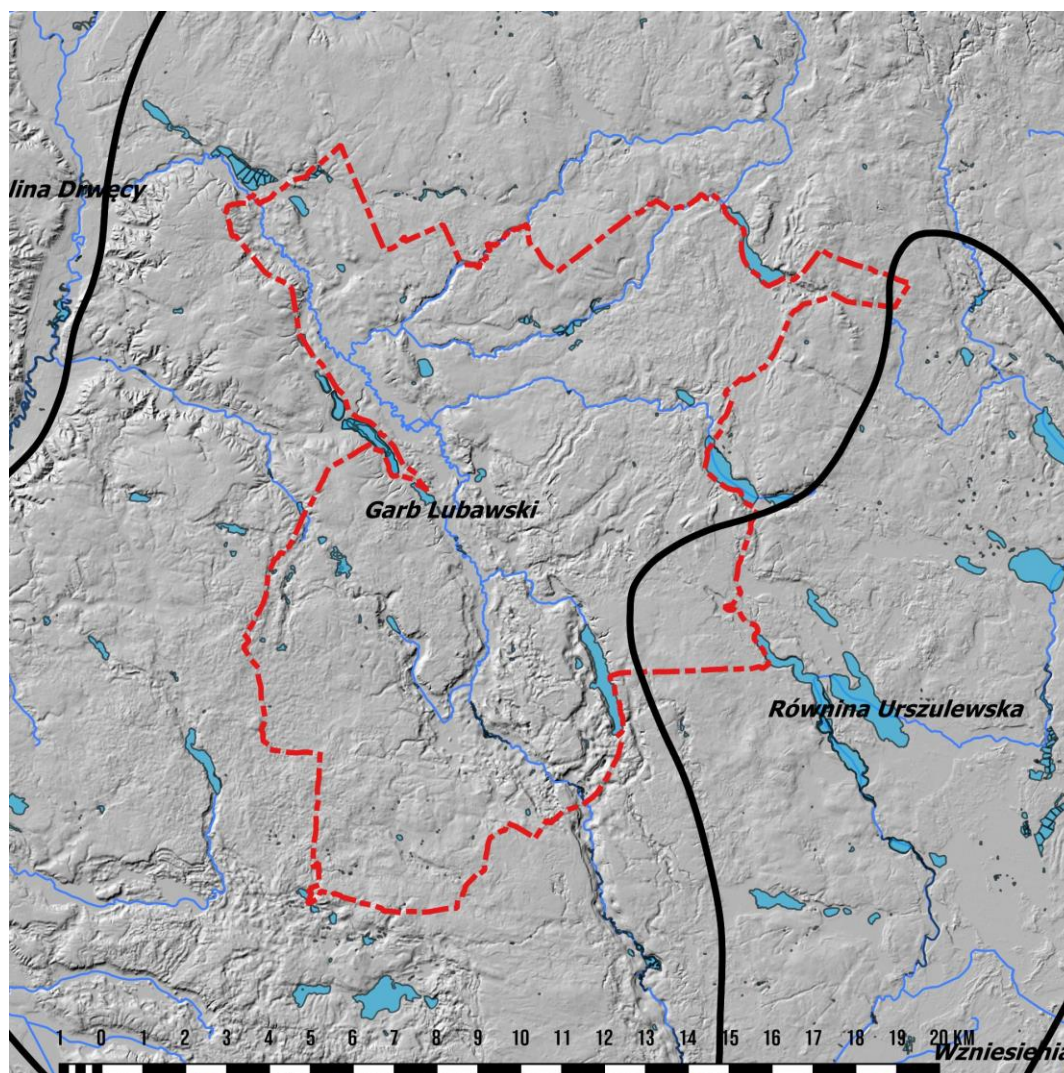
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Grodziczno

Gmina Grodziczno jest położona w południowo-zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, w powiecie Nowomiejskim i graniczy z gminami: Lubawa, Nowe Miasto Lubawskie, Rybno, Lidzbark, Kurzętnik oraz Brzozie. Cały obszar gminy został ukształtowany podczas ostatniego zlodowacenia północnopolskiego i charakteryzuje się krajobrazem młodoglacjalnym o urozmaiconej rzeźbie terenu, ukształtowanej przez akumulacyjną i erozyjną działalność lądolodu oraz wód wytapianych z lodowca. Na terenie gminy występuje duże nagromadzenie polodowcowych form rzeźby terenu takich jak m.in. moreny denne, pagórki wzgórza morenowe, rynny subglacjalne, płyty sandru, zagłębienia wytopiskowe. Pod względem fizycznogeograficznym (w podziale według J. Kondrackiego) gmina leży na obszarze makroregionu Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego w granicach mezoregionu Garbu Lubawskiego oraz niewielkie wschodnie części terenu gminy na terenie Równiny Urszulewskiej. Garb Lubawski sąsiaduje od północnego-wschodu z Pojezierzem Olsztyńskim, od zachodu z Doliną Drwęcy, od południa z Pojezierzem Dobrzyńskim i Równiną Urszulewską. Pod względem ukształtowania form terenowych wyraźnie różni się od sąsiednich regionów. Garb Lubawski nie jest jednorodnym wałem. Na południowym zachodzie wyodrębnia się wysoczyzna pomiędzy Doliną Drwęcy a jej lewym dopływem rzeki Wel z wysokościami rzadko przekraczającymi 160 m n.p.m. (najwyższy punkt znajduje się koło Mrocza, 169 m n.p.m.) Większe rzędne odnotowywane są na wschód od doliny Weli oraz wschód i północny-wschód od Lubawy (najwyższy punkt to Dylewska Góra 312 m n.p.m.). Garb Lubawski jest to obszar zbudowany z utworów starszych faz Zlodowacenia Bałtyckiego, a także z utworów trzeciorzędowych. W fazie fazy poznańskiej Garb rozdzielał wiślański i mazurski płat lodowca skandynawskiego. Występują tu moreny czołowe i denne, poprzecinane obniżeniami rynnowymi powstałymi na skutek działalności wód spływających z czoła lodowca w kierunku południowo-wschodnim. Rynny te wypełniają współcześnie jeziora, lub są one dolinami rzek (Wel). Występują tu dość znaczne wysokości bezwzględne (do 208m n.p.m.), a wysokości względne przekraczają 100 metrów. Jest to zatem teren z bardzo urozmaiconą i zróżnicowaną rzeźbą. W Dolinie Weli

tereny zboczy doliny pokryte są cienką warstwą utworów piaszczystych. Na wysoczyznach występują utwory piaszczyste i utwory gliniaste, a w dnach dolin wytworzyły się torfy. Na piaskach wytworzyły się gleby bielcowe i miejscami bielice właściwe, na wysoczyznach

występują słabo wykształcone gleby płowe, a w dnach dolin gleby murszowe.

Obszar Gminy Grodziczno jest dość zasobny w złoża kopalin – występują zarówno złoża kruszywa naturalnego jak i kredy jeziornej o znaczeniu ponadlokalnym. Do udokumentowanych złóż kruszywa naturalnego należą złoża Nowe Grodziczno i Mroczno. Kredę jeziorną na obszarze Gminy udokumentowano w złożach Wenecja oraz Rynek.

Pod względem hydrograficznym tereny gminy są dobrze nawodnione. Obszar Gminy położony jest w dorzeczu rzeki Drwęcy, w zlewni rzeki Wel i jej dopływów. Największą rzeką przepływającą przez teren Gminy jest Wel. Rzeka charakteryzuje się stosunkowo stabilnym przepływem. Wylewy rzeki dotyczą tylko przybrzeżnych terenów bagiennych i części łąk w jej dolinie. Pozostałe ciek przepływające przez teren Gminy charakteryzują się znacznie mniejszymi przepływami. Największe z nich są lewostronnymi dopływami rzeki Wel. Są to:

- Wólka (w górnym biegu zwana Prątnicą) ze Strugą, zasilana wodami jeziora Zwiniarz,
- Katlewska Struga (Katlewka) wypływająca z jeziora Katlewskiego i zasilana przez jezioro Hartowieckie,
- Rynkówka, ciek wypływający z jeziora Kiełpińskiego.

Na terenie gminy występują również obniżenia wypełnione niegdyś wodą, a obecnie zabagnione, z których wody również odprowadzane są do rzeki Wel. Ważnym elementem sieci hydrograficznej na terenie gminy są jeziora, w większości rynnowe pochodzenia polodowcowego. Na terenie gminy jest ponad 20 zbiorników o powierzchni powyżej jednego hektara. Największymi jeziorami na terenie gminy są jeziora Kiełpińskie, Jakubkowskie, Linowiec, Katlewskie oraz Mrocznowskie, z których Jakubkowskie, Linowiec i Katlewskie są w stanie silnego zarastania. Jezioro Kiełpińskie posiada II klasę czystości i zaliczane jest do najczystszych w powiecie.

Klimat gminy Grodziczno charakteryzuje się dużą zmiennością warunków termicznych, opadowych, kierunków i prędkości wiatrów. Wynika to z faktu ścierania się mas powietrza oceanicznego i kontynentalnego, przemieszczaniem się frontów atmosferycznych i częstą zmiennością mas powietrza. Średnia roczna temperatura wynosi 7,1°C, długość okresu wegetacyjnego to ok. 165 dni, a przeciętne wieloletnie sumy opadów wynoszą 598 mm.

Wysokie walory krajobrazowe, wysoka jakość wód sprzyjają rozwojowi turystyki

Na terenie gminy Grodziczno występują następujące formy ochrony przyrody: obszary chronionego krajobrazu, rezerwat przyrody, parki krajobrazowe, obszary Natura 2000 oraz pomniki przyrody. Tereny gminy charakteryzuje dość niska lesistość wynosząca (dane za 2019 r.) 17,2%, przy średniej krajowej 30%.

Obszary prawnie chronione na terenie Gminy zajmują powierzchnię 6 313,74 ha (41% powierzchni całkowitej Gminy). W Gminie występują następujące formy ochrony przyrody:

Rezerваты przyrody:

- Rezerwat przyrody „Piekiełko”

Parki krajobrazowe:

- Welski Park Krajobrazowy

Obszary chronionego krajobrazu:

- Obszar chronionego krajobrazu Doliny Rzeki Wel
- Buchnowski obszar chronionego krajobrazu

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe:

- Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Jeziora Zwiniarz

Obszary Natura 2000: – Dolina Drwęcy

- Przełomowa Dolina Rzeki Wel

Pomniki przyrody:

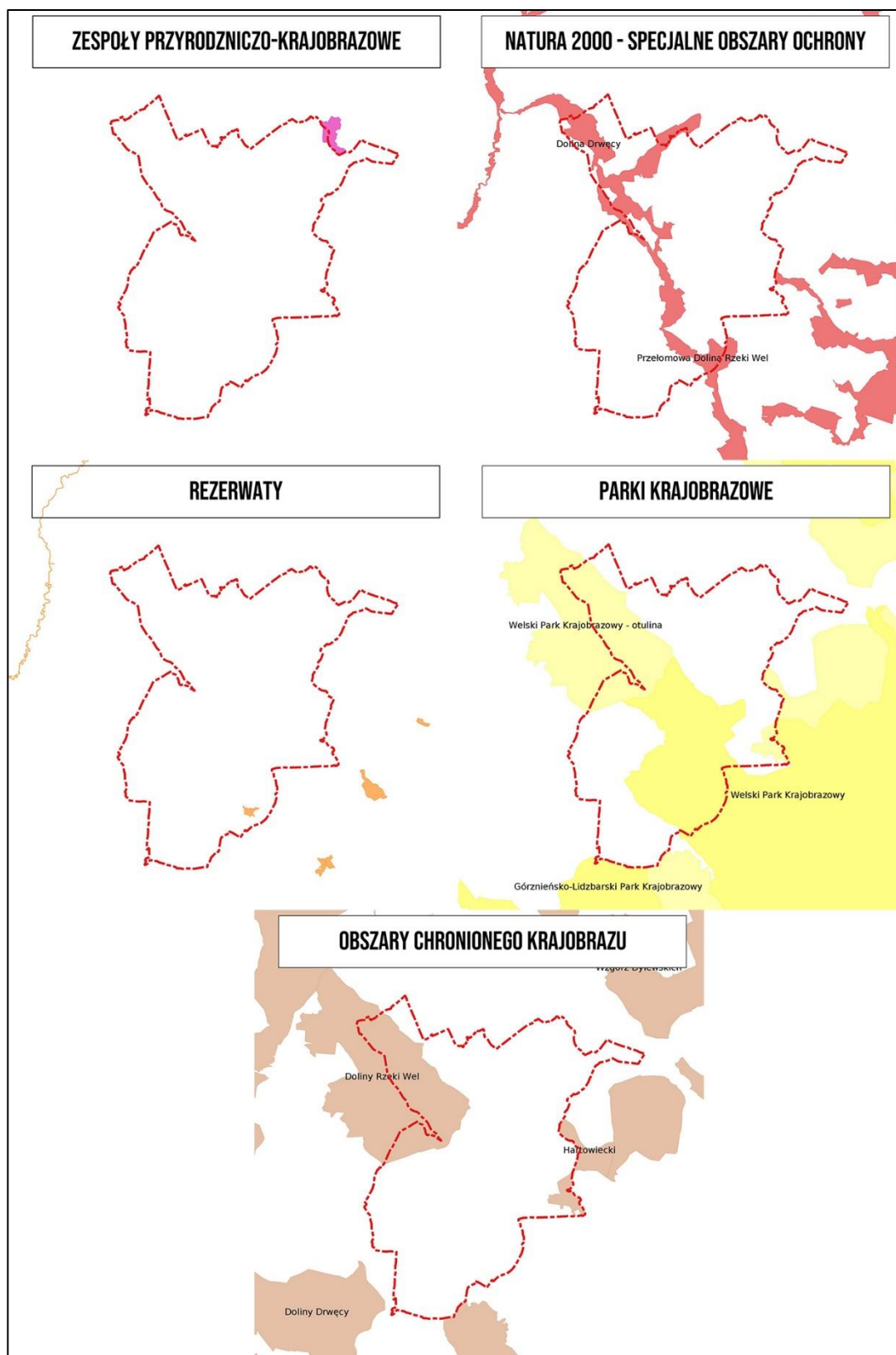
- 4 pomniki przyrody, w tym Szakłak Lucyny Koprowskiej

Tereny Gminy Grodziczno charakteryzują się wysokim potencjałem energii wiatru i słonecznej, przekładające się na wysokie zasoby energii słonecznej i stanowi miejsce o dobrych warunkach do wykorzystania tych źródeł energii, jednakże przeszkodą realizacji inwestycji w te zasoby mogą być obszary prawnie chronionej przyrody.

Większość miejscowości na terenie gminy ma metrykę późnośredniowieczną, pomimo, że ich układy ruralistyczne są nowożytny. Były to dawne majątki ziemskie, z których niektóre zostały częściowo rozparcelowane już na przełomie XIX/XX w. w wyniku czego powstały miejscowości z zabudową kolonijną Spośród wsi chłopskich Kuligi i Zajączkowo tło ulicówki, podobnie jak Tuszewo. Grodziczno było wielodrożnicą rozwijającą się jako ośrodek parafialny, a także majątek. Przez obszar gminy przebiegają ważne szlaki komunikacyjne, to jest droga w kierunku północ — południe (z Działdowa do Malborka), oraz w kierunku wschód - zachód (z Nidzicy do Brodnicy). Ponadto przez obszar przebiega w kierunku SE — NW linia kolejowa łącząca Warszawę

z Gdańskiem, która historycznie krzyżowała się tu z linią kolejową o charakterze lokalnym (obecnie nie istniejącą). Wszystkie miejscowości są połączone ze sobą gęstą siecią dróg lokalnych, co świadczy o bardzo intensywnym użytkowaniu terenu

5.2.2. Zarys dziejów obszaru gminy

Osadnictwo w Gminie Grodziczno od pradziejów do średniowiecza

Tereny gminy Grodziczno dzięki urozmaiconej rzeźbie terenu, w miarę korzystnym dla rolnictwa warunkom glebowym a także dzięki sprzyjającym warunkom klimatycznym były atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich od pradziejów do czasów nam współczesnych. Potwierdzeniem tego są stanowiska archeologiczne odkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w latach 1985, 1986, 1994, 2009, 2012 i 2013 w ramach projektu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), w ramach których przebadano teren całej gminy, ujawniając 286 stanowisk archeologicznych.

Nowoodkryte stanowiska archeologiczne datowane są od młodszej epoki kamienia – neolit, poprzez okres halszacki, okres lateński, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, średniowiecze, późne średniowiecze do czasów nowożytnych, poświadczają fakt zasiedlenia terenów gminy Grodziczno od pradziejów do czasów nam współczesnych. Występujący na stanowiskach archeologicznych materiał zabytkowy (ceramika, narzędzia i półwytwory z krzemienia, narzędzia kamienne) reprezentuje kultury archeologiczne występujące na obszarze Warmii i Mazur z relatywnie dużą liczbą znalezisk z okresu neolitu, okresu brązu i wczesnej epoki żelaza oraz z wczesnego średniowiecza do późnego średniowiecza. Badania powierzchniowe potwierdziły metrykę średniowieczną z zachowaną ciągłością osadniczą dla wielu miejscowości.

Na wyszczególnionych w tabeli 3, 286 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 390 faktów osadniczych reprezentowanych przez zespoły zabytkowe (na części stanowisk reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologiczno-kulturowej), z których najliczniejszą grupę 144 stanowią znaleziska datowane na okres wczesnego średniowiecza, średniowiecza i późnego średniowiecza, a więc na czasy, kiedy osadnictwo poświadczają także źródła pisane. Drugą najliczniejszą grupę stanowią znaleziskami z okresu nowożytnego (115), stanowiąc wraz z wymienionymi znaleziskami z okresów wczesnego średniowiecza-późnego średniowiecza 2/3 wszystkich znalezisk.

Kolejną liczną grupę 47 zespołów stanowią znaleziska z okresu neolitu, a wliczając zabytki datowane na „epokę kamienia” dawałoby to liczbę 52 zespołów. Zabytki określane przez badaczy jako przynależne do „epoki kamienia”, stanowią mało charakterystyczne zespoły zabytków krzemiennych nie dające się precyzyjnie datować. W grupie znalezisk z okresu neolitu znajdują się niezwykle cenne zabytki związane z pobytem ludności kultury Kultury Pucharów Lejkowatych (KPL - 12 zespołów), Kultury Amfor Kulistych (KAK – 8 zespołów) oraz pojedyncze znaleziska Kultury Ceramiki Sznurowej i Kultury Ceramiki Grzebykowej

Kolejną grupę licznych znalezisk stanowi 17 zespoły datowane na wczesny okres epoki żelaza a przez badaczy określających wiek znalezionych w trakcie badań AZP artefaktów nazywanych: halszacki, halszacki-lateński, wczesna epoka żelaza. Wśród wymienionych 17 zespołów znajduje się 5 zespołów, dla których określono przynależność do kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Dość licznie reprezentowane jest na terenie gminy osadnictwo z okresu wpływów rzymskich, które stwierdzono na 11 stanowiskach. Niestety ale zebrany z powierzchni materiał zabytkowy nie pozwolił na jego przypisanie konkretnym kulturom archeologicznym. Podobnie zresztą jak i nieliczne znaleziska z okresu epoki brązu (8 znalezisk), co do których jedynie określono ich horyzont czasowy, bez określenia przynależności do kultur archeologicznych występujących w tym okresie.

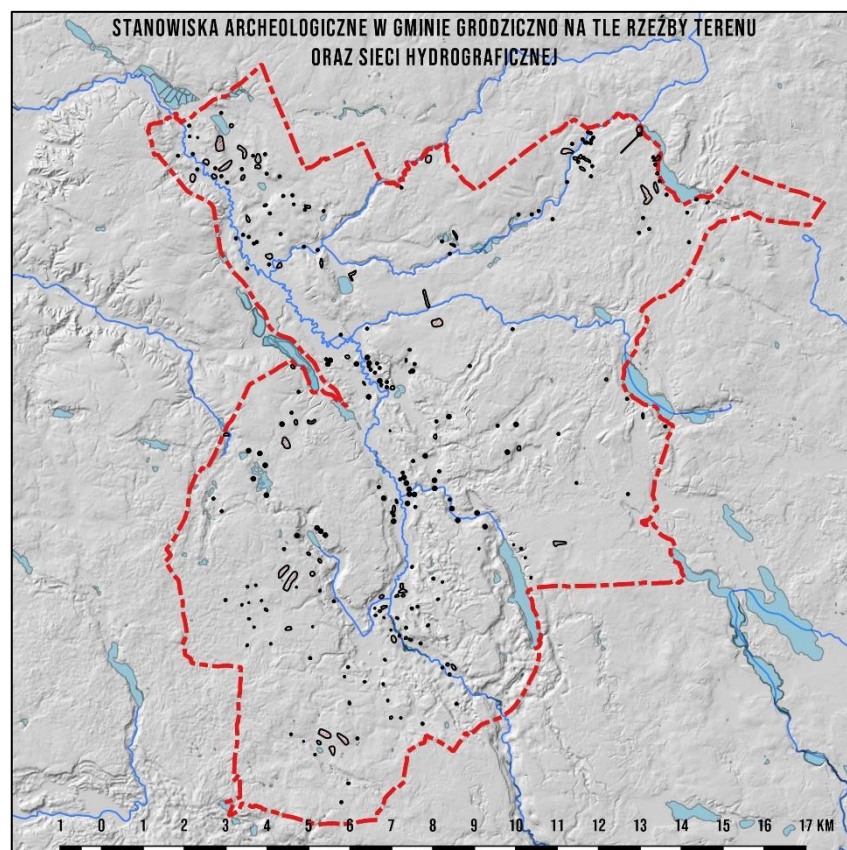

Jak zwykle w przypadku materiału zebranego z powierzchni stanowisk liczną grupę stanowią znaleziska określane przez archeologów jako: „pradziej” - 3 zespoły, „starożytność” – 17 zespołów oraz „nieokreślone” – 3 zespoły. Na znaleziska te składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego i zniszczonego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „nieczułych” na ich datowanie.

Jak do tej pory na terenie gminy nie natrafiono na zabytki z najstarszych okresów pradziejowych na ziemiach polskich, ze schyłkowego paleolitu oraz mezolitu, to jest z czasów datowanych bezpośrednio po ustąpieniu lodowca i ocieplenia klimatu w okresie holocenu. Teren gminy z bardzo bogato rozwiniętą siecią hydrograficzną i licznymi jeziorami wskazywałby, że w okresie schyłkowego paleolitu i w mezolicie tereny te były odwiedzane przez ówczesnych łowców.

Z przedstawionej powyżej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych należy wysnuć wniosek, że tereny gminy Grodziczno były atrakcyjne dla osadnictwa grup ludzkich i przez to zasiedlone w pradziejach. Od czasów najdawniejszych osadnictwo grup ludzkich koncentrowało się wzdłuż cieków wodnych rzeki Wel oraz jej dopływów, użytkując żyzniejsze gleby.

Dzięki licznym znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy Grodziczno. W próbie tej posiłkować się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy osadnicze zachodzące w pradziejach.

Neolit – młodsza epoka kamienna

Jak do tej pory na terenie gminy nie natrafiono na ślady osadnictwa ze starszej i środkowej epoki kamienia, to jest z okresu schyłkowego paleolitu i mezolitu, to jest z okresu od około 15 000 lat temu. Był to okres po ustąpieniu z terenów Europy ostatniego lodowca i ponownego wkroczenia na tereny Nizy Europejskiego osadnictwa człowieka. Stanowiska związane z tym okresem wydzielane są jedynie na podstawie narzędzi i półproduktów służących do wytwarzania narzędzi z krzemienia. W okresie tym bardzo nieliczne grupy ludzkie prowadziły koczowniczy tryb życia, przemieszczając się z miejsca na miejsce w poszukiwaniu pożywienia. Zakładano krótkotrwałe obozowiska i po wyczerpaniu się zasobów pożywienia migrowano na sąsiadujące tereny. Okres mezolitu na ziemiach polskich datuje się na czas od około 8300 do około 4000 lat p.n.e. . Jest to okres ocieplenia klimatu, w którym panowały sprzyjające warunki dla osadnictwa. Tereny w okolicach większych rzek i ich dopływów, z licznymi piaszczystymi pagórkami, były typowymi miejscami obozowisk mezolitycznych myśliwych i rybaków. Jedynymi pozostałościami po ludności mezolitycznej są materiały krzemienne, głównie są to odpadki powstałe podczas wytwarzania narzędzi krzemiennych lub napraw narzędzi krzemiennych. Ludność w okresie mezolitu reprezentowała typ gospodarki zbieracko-łowieckiej, co wymuszało przemieszczanie się z miejsca na miejsce w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, często podążając za stadami zwierząt, na które polowano.

Najstarszymi kolonizatorami, którzy przynieśli z sobą na tereny Polski umiejętność gospodarki wytwórczej, to jest uprawy ziemi, była ludność pochodzenia południowego tzw. kręgu kultur naddunajskich, która dotarła na obszar dzisiejszej Polski przed ok. 5600 p.n.e. Ludność z terenów południowej Europy przemieszczała się na południu Polski stosunkowo szybko, posuwając się wzdłuż linii Wisły i Warty, zajmując najlepsze gleby nadające się pod uprawę, przede wszystkim urodzajne gleby lessowe południowej strefy obecnych ziem polskich - tu odkryto najstarsze osady, lokalizowane na brzegach dolin rzecznych. Osadnictwo było nietrwałe, po wyeksploatowaniu ziemi przenoszono się na nowe tereny. Osady były zasiedlane przez około 15 lat, po czym przenoszono się w nowe miejsca. Do starych siedzib powracano nie wcześniej niż po 45-60 latach. Podstawową jednostką osadniczą był dom-gospodarstwo. Kilka takich domów składało się na osadę, w której mogło mieszkać od 100 do 200 osób przez kilka pokoleń. Wielkość osady mogła dochodzić do 30 ha. Domy miały pokaźne rozmiary. Zbudowane na planie prostokąta, ich długość sięgała 40 m, a szerokość 6-7 m. Konstrukcja budowli opierała się na dębowych słupach wkopanych w ziemię, a przestrzeń między nimi była wypełniona plecionką, uszczelnioną gliną. Całość wraz z dachem podtrzymywał rząd słupów biegnący przez środek domostwa. Pierwsze osady miały charakter otwarty, pozbawiony jakichkolwiek umocnień. Dopiero w późnej fazie rozwojowej zaczęły się pojawiać osady obronne. Osiedla zakładane były na żyznych terasach rzecznych. Na ich skraju zakładano pola otoczone krzewiastymi zaroślami. Uprawiano na nich różnego rodzaju zboża jak: pszenicę płaskurkę, samopszę, orkisz, pszenicę zbitokłosą, jęczmień, proso, groch, soczewicę i mak. Zbierano dzikie jabłka, orzechy, poziomki, czereśnie. Oprócz uprawy zbóż hodowano bydło, owce lub kozy. W późniejszym okresie rozpowszechniła się gospodarka żarowa. Polegała ona na karczowaniu lasu i wypalaniu go. Żywny popiół zapewniał wystarczająco wysokie plony przez kilka lat. Następnie grupa postępowała tak samo z innym fragmentem lasu. Jak do tej pory nie natrafiono na ślady osadnictwa tych najwcześniejszych rolników na terenie gminy, ale stanowiska tej kultury dość licznie występują na nieodległej Ziemi Chełmińskiej.

Kolejnymi, a zarazem najliczniejszymi kolonizatorami, z którymi wiąże się wprowadzenie gospodarki wytwórczej (rolnictwo, hodowla) na terenach należących obecnie do gminy Grodziczno jest ludność **kultury pucharów lejkowatych (KPL)**, która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężaną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna wczesnej fazy neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Ludność tej kultury wytwarzała zawansowane narzędzia krzemienne np. sierpy, siekiery kamienne, motyki rogowe, topory kamienne i rogowe. Wysoko zawansowane było tkactwo o czym świadczą liczne znaleziska ciężarków tkackich. Ponadto zajmowała się wydobywaniem i obróbką na masową skalę krzemienia do wyrobu potrzebnych narzędzi. Z kulturą tą wiążą się też pierwsze w Polsce znaleziska drobnych przedmiotów metalowych – głównie miedzianych.

Z terenu Gminy Grodziczno mamy potwierdzonych 12 stanowisk tej kultury z następujących miejscowości: Boleszyn, Mroczenko, Nowe Grodziczno, Rynek oraz Trzcina,

Kultura amfor kulistych

Chronologicznie kolejną grupą ludności neolitycznej, reprezentowaną na terenie gminy Grodziczno jest ludność reprezentująca kulturę amfor kulistych. Także w przypadku nazwy tej kultury, została ona zaczerpnięta od charakterystycznej formy naczyń wytwarzanych i użytkowanych przez jej ludność. Badacze przyjmują, że kultura ta powstała na podłożu kultury pucharów lejkowatych. Nasza wiedza o ludności tej kultury pochodzi przede wszystkim z nielicznych znalezisk grobów, w których wyposażeniu znajdowano gładzone krzemienne siekiery z krzemienia pasiastego. Groby ludności tej kultury z reguły występują na wyniosłościach, bardzo często są to pojedyncze groby, bardzo rzadko więcej niż trzy. Zmarli chowani byli w pozycji skurczonej, podczas gdy ludność kultury pucharów lejkowatych grzebała swoich zmarłych w pozycji wyprostowanej. Ponieważ zdarzało się, że wraz z ludźmi grzebano także bydło i inne zwierzęta domowe, wysnuto wniosek, że hodowla odgrywała dużą rolę u ludności tej kultury. Z terenu Gminy Grodziczno mamy potwierdzonych 8 stanowisk tej kultury z miejscowości: Kowaliki, Mroczenko, Mroczo, Nowe Grodziczno, Rynek oraz Trzcina.

Wczesna epoka żelaza (okres halsztacki – okres lateński)

Na ślady ludności należącej do **kultury kurhanów zachodniobałtyjskich** natrafiono na 5 stanowiskach: w Linowcu, Lorkach, Mroczenku i Mrocźnie. Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich została dość późno wydzielona, bo w 1970 r. a podstawą były charakterystyczne techniki lepienia naczyń o dnach kulistych, kurhanowy obrządek pogrzebowy, system osadniczy oparty na budowie sieci osiedli obronnych i specyficzny typ gospodarki oparty na półdzikim wypasie stad zwierząt. Nazwa kultury pochodzi od charakterystycznego dla ludności tej kultury obrządku pogrzebowego. Znaleziska tej kultury występują na północnym Mazowszu oraz Mazurach, sięgając aż do ujścia Niemna. Ludność tej kultury sąsiadowała na zachodzie z ludnością kultury łużyckiej oraz w okresie późniejszym z ludnością kultury pomorskiej. Ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich używała bogaty asortyment narzędzi kamiennych i kościanych, które wyrabiano stosując tradycyjne metody obróbki. W użyciu były pięcioboczne kamienne toporki typu łużyckiego, motyki rogowe, kościane groty strzał, skrobacze, wiertła krzemienne. Skromny był asortyment narzędzi brązowych i żelaznych. Na terenie województwa

warمیńsko-mazurskiego w Tarławkach w powiecie węgorzewskim odkryto warsztat odlewniczy ludności tej kultury. Ludność tej kultury wznosiła osiedla obronne, w miejscach naturalnie chronionych, na szczytach odosobnionych wzniesień, półwyspach, wyspach, wysokich brzegach rzek i jezior lub w dolinach rzek. Dodatkowo broniono je kamiennymi, kamiennie-ziemnymi wałami, rowami, palisadami i częstokołami. Na terenie sąsiedniej gminy Nowe Miasto Lubawskie natrafiono podczas badań AZP na ślady osady obronnej w Nowym Dworze Bratiańskim, niedaleko od grodziska wczesnośredniowiecznego. Ludność wznosiła domy słupowe z kamiennymi paleniskami pośrodku i jamą przypieczową. Specyficzne osiedla budowane na pomostach rusztowych z pni drzewnych układanych na podmokłych wysepkach, w płytkich zatokach jezior i rzek. Ruszty o powierzchni 2-3 arów mieściły zwartą zabudowę składającą się z 6–8 budynków mieszkalnych, otoczone były palisadami, z łądem łączyły je pomosty na palach. Na całym obszarze występowania kultury stosowano ciałopalny obrządek pogrzebowy. Po spaleniu kości grzebano pod kurhanami, których konstrukcja obejmowała jeden, dwa lub trzy wieńce kamieni ograniczające jego zasięg. W późniejszych fazach rozwoju tej kultury występowały zbiorowe pochówki podkurhanowe w kamiennych skrzyniach lub na brukach. Inwentarz grobowy był ubogi, występowało mało metalowych przedmiotów, które były silnie przepalone. Typ gospodarki stosowany przez ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich był zbliżony do kręgu kultur leśnej strefy Europy wschodniej. Na podstawie badań pyłków roślin i analizy szczątków kostnych stwierdzono powszechny wypas stad, w których dominowały konie, świnie, owce, kozy oraz bydło. Uprawa ziemi była znana i stosowana na niewielką skalę. Rolnictwo zaczęło odgrywać większą rolę dopiero w schyłkowych fazach tej kultury.

Na terenie gminy Grodziczno jak do tej pory nie wyróżniono wśród materiału zabytkowego zebranego na 12 stanowiskach śladów osadnictwa ludności **kultury lużyckiej**. Znaleźiska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówek ciałopalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny, często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są grodziska tej kultury.

Wśród wspomnianych 12 stanowisk zarejestrowanych na podstawie znalezionych na powierzchni materiałów zabytkowych na terenie gminy znalazły się bardzo nieliczne znaleźiska datowane na okres **okres lateński** – okres w pradziejach Europy Środkowej i Zachodniej trwający od 400 p.n.e. do początku naszej ery. W tym czasie Europa znajdowała się pod kulturowymi wpływami stylu lateńskiego wywodzącymi się z obszarów zamieszkałych przez Celtów. Również do kręgu związanego z tzw. zespołem kultur pól popielnicowych należą występujące na terenie gminy stanowiska ludności **kultury pomorskiej**, znane na naszym terenie głównie z grobów popielnicowych znajdujących nie rzadko pod „klozami” z dużych naczyń glinianych. Na obszarze występowania ludności tej kultury występuje obrządek ciałopalny. Jego charakterystycznym elementem, są popielnice, na których umieszczano, w górnej części naczynia,

schematyczne przedstawienie twarzy ludzkiej, symbolizującej zmarłego, czasem z dodatkowymi scenami rodzajowymi lub wyobrażeniami przedmiotów codziennego użytku i uzbrojenia (miecze, oszczepy, tarcze) umieszczanymi na brzuścu. Popielnice przykryte były pokrywkami niekiedy stylizowanymi na nakrycie głowy. Dodatkowo czasami nakładano na nie naszyjniki lub napierśniki, a plastyczne przedstawienia uszu zdobiono kolczykami. Zwyczaj dekorowania popielnic symbolicznymi twarzami ludzkimi zanikł w IV w p.n.e. Popielnice (zazwyczaj 5-6, maksymalnie do 30 sztuk) z popiołami zmarłych ustawiano w prostokątnych skrzyniach z kamiennych płyt, stąd też inna nazwa tej kultury – kultura grobów skrzynkowych. Ubogie wyposażenie grobowe stanowią ozdoby oraz narzędzia, bardzo rzadko broń.

Okres Wpływów Rzymskich i Wędrówek Ludów .

W I i II stuleciu przez tereny Ziemi Lubawskiej wiodły ważne szlaki handlowe: z południa do bogatej w bursztyn Sambii, natomiast drugi od ujścia Wisły przez Wołyń nad Morze Czarne.

Z terenu gminy Grodziczno pochodzi 11 znalezisk z tego okresu, zamykającego się w przedziale czasowym III wieku pne do V wieku naszej ery. Na terenach sąsiadujących z gminą Grodziczno w okresie tym występuje kultura wielbarska. Przez analogię z innymi terenami Polski w przypadku ludności kultury wielbarskiej możemy mówić o germańskich plemionach Gotów i Gepidów wędrujących przez tereny Polski. Według archeologów Goci wędrując wzdłuż Wisły i Bugu zasiedlali tylko pustki, respektując stan posiadania ludności tubylczej. Charakterystyczne zabytki związane z ludnością tej kultury to bransolety żmijowate, wisiorki gruszkowate, klamerki esowate, srebrne paciorki i wisiory opasane. Przez tereny zajęte przez ludność kultury wielbarskiej przechodził szlak bursztynowy. Przewodnym typem ceramiki są duże dwuoszne naczynia zdobione ornamentem na przemian gładzonych i chropowatych trójkątów. Cechą charakterystyczną ludności tej kultury był birytualny obrządek pogrzebowy, czyli zmarłych poddawano kremacji, ale także do grobów składano niespalone zwłoki.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Jak wspomniano we wstępie tego rozdziału, stanowiska z tego okresu należą do najliczniej reprezentowanych na terenie gminy. Najstarsze znaleziska z terenu gminy Grodziczno pochodzą z osady otwartej, użytkowanej w okresie X-XII w. Z terenu gminy znane są cztery grodziska w Nowym Grodzicznie, Świniarciu, Trzcinie i Zajączkowie, z których dwa, w Zajączkowie i Świniarciu przypisywane okresowi wczesnego średniowiecza. Grodziska należą do pozostałości archeologicznych tworzących własne formy krajobrazowe, wyróżniając się w terenie. Z okresu średniowiecza dysponujemy już źródłami pisanymi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie. Dla porządku poniższe informacje dotyczące najstarszych wzmianek o miejscowościach w gminie podajemy w porządku alfabetycznym. Informacje zostały zaczerpnięte między innymi z pracy Nazwy miejscowe Polski pod redakcją Kazimierza Rymuta, ze Słownika Historyczno-Geograficznego Ziem Polskich w Średniowieczu (wydanie internetowe: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/index.php>), z internetowej wersji encyklopedii Warmii i Mazur (<http://encyklopedia.warmia.mazury.pl>).

Białobłoty

W 1492 roku niejaki Jakób Białobłocki wraz z dwoma innymi możliwymi odkupili od Katarzyny z Frący kilka majątków ziemskich, między innymi Montowo, Grodziczno, Iwanki i Ostaszewo. Na stworzonej w 1802 roku mapie dawnych Prus Zachodnich i Wschodnich nie ma tu zabudowań. Duża część obecnych Białobłot jest oznaczona jako las szlachecki. „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Nazw Słowiańskich” z 1885

roku odnotowuje tu niewielki folwark. Zarazem podaje, że należący do Ossowskich majątek w Montowie liczył 1015 hektarów. Prawdopodobnie Białobloty były to w tym czasie częścią Montowa. Na mapie z 1911 roku pojawia się „Gut Bialoblott”, gdzie widać istniejący do dzisiaj pałacyk z założeniem parkowym, duże budynki gospodarcze i kilka domów dla pracowników..

Boleszyn

nazwa po raz pierwszy pojawia się 1402 -16, 1490 jako *Boleshino*, w 1570 *Boleszyn*. Boleszyn należał do klucza kurzętnickiego biskupów chełmińskich. W dokumentach z 1402-16 biskupstwo chełmińskie. Arnold Stapil przyłączył kościół w Radoszkach jako filię do kościoła w Boleszynie. Wieś Boleszyn własność kapituły chełmińskiej, 60 łanów. W 1490 Boleszyn graniczy z wsią Słup. W 1570 terytorium biskupstwa chełmińskiego, własność kapituły chełmińskiej, 51 łanów. Boleszyn miał charakter wsi czynszowej. Podczas wojen polsko–szwedzkich został spustoszony. Przed 1653 r. we wsi erygowano parafię. W 1672 r. w Boleszynie istniała szkoła parafialna. W 1789 r. Boleszyn miał charakter wsi królewskiej. W XVIII w. na obszarze miejscowości były 34 domy. W 1880 r. teren wsi wynosił 4756 mórg. Do roku 1932 wieś należała do powiatu brodnickiego, a następnie znalazła się w powiecie działdowskim.

Grodziczno

nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1338 jako *Lichtenheyde*, 1403 jako *Graudisch*, *Grodisch*, *Groditsch*, *Grodys*, *Grodzitzky*. W 1338 granica między częścią Zakonu i częścią biskupią Ziemi Lubawskiej przechodzi przez Grodziczno. W 1403 r. Bertold z Grodziczna otrzymuje 13 grzywien za stratę koni, także 7 grzywien za stratę koni w wyprawie na Gotlandię. Około 1423-4 własność rycerska, z obowiązkiem do 1 służby w zbroi ciężkiej. Wieś stanowiąca lenną własność rycerską, rozbudowała się w kształcie widlicy, z kościołem usytuowanym przy trakcie głównym. Budowę kościoła p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła datuje się na ok. 1340 rok, kościół konsekrowany w 1400 r. biskup chełmiński Jan Kropidło. Od początku XV w. utrwała się nazwa polska: Grodziczno. Około 1500 r. odbudowano kościół, który ucierpiał w okresie wojny trzynastoletniej (1454-1466). W 1570 r., Grodziczno znajdujące się w starostwie bratiańskim, w powiecie michałowskim, w posiadaniu Fabiana Bistrama. We wsi było 16 chłopów, karczmarz, kowal, młynarz, 8 zagrodników i 2 komornice. Z fundacji Bistramów na rzecz miejscowego kościoła pochodził tryptyk z rzeźbioną grupą koronacji NMP z końca XVI w. Do połowy XVII w. wieś należała do Bistramów. Ostatnim z nich był Krzysztof, sędzia ziemski michałowski. Po nim następuje Jerzy Grotthausen, konwertyta, starosta czorsztyński; w 1672 r. wdowa po staroście sprzedała majątek. Izytacja z 1667 r. wykazuje istnienie szkoły wiejskiej. W 1739 r. do kościoła dobudowano drewniane, trójbocznie zamknięte prezbiterium. W 1767 r. do parafii należało 11 wsi i 2107 „dusz”, ówczesny proboszcz Jan Mrozowicz

ufundował dzwon kościelny. W tym czasie w Grodzicznie ukształtowało się znaczące centrum kultury regionalnej, dzięki odpustowi Maryjnemu i tradycji targów. W latach 1788-1820, wieś z folwarkiem i młynem posiadała 30 dymów, a jej właścicielem był von Nostiz Bonkowski, szlachcic polski herbu Rys. W 1821 r. we wsi zamieszkiwało 148 osób. W okresie późniejszym osobno wymieniano majątek oraz „wieś chłopską”, która w 1876 r. liczyła 54 budynki, w tym 31 budynków mieszkalnych i 259 mieszkańców. W majątku zaś było 36 budynków, w tym 17 mieszkalnych oraz 287 mieszkańców. We wsi funkcjonowała szkoła, w której uczyło się 199 dzieci. Właścicielem majątku był Juliusz Walzer, który wybudował dwór oraz zmodernizował folwark, między innymi pod koniec XIX w. założył mleczarnię parową, a w skład majątku wchodziła cegielnia i gorzelnia. W latach 1885-1903 jego majątek wraz z trzema folwarkami, liczył w sumie 1284 ha – w tym czasie do wsi chłopskiej należały 262 ha i zamieszkiwało w niej 298 osób. W 1910 r. we wsi istniały 44 budynki mieszkalne i zamieszkiwało 409 osób (w tym 356 Polaków i 53 Niemców). Po częściowej parcelacji majątku, w 1912 r. pozostały 132 ha należące do Królewskiej Komisji Osiedleńczej w Poznaniu. Około 1914 r. majątek ten kupił Panwitz, a w 1918 r. Wachowiak, po czym w 1928 r. należał on do Klemensa Domachowskiego. Natomiast wieś w 1921 r. liczyła 48 domów mieszkalnych i 363 mieszkańców. W 1941 r. majątek przejęli Niemcy. We dworze ulokowano szkołę przysposobienia zawodowego. W dniu 21 stycznia 1945 r. do Grodziczna wkroczyło wojsko sowieckie. Wojskowi kwaterowali m.in. na plebanii, gdzie zniszczono księgi parafialne. Po wojnie we dworze była szkoła wiejska, przychodnia lekarska oraz posterunek milicji.

Jakubkowo

nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1882 r. w III tomie Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich

Katlewo

Książę łeczycko-kujawski Kazimierz (syna Konrada, księcia mazowieckiego), w 1260 r. część ziemi lubawskiej darowuje Zakonowi Krzyżackiemu - w tym także Katlewo. Po raz pierwszy w źródłach pojawia się w 1414 jako *Keitelaw*, gdy szacowano szkody spowodowane inwazją wojsk polsko-litewskich. W dokumentach po 1570 występuje już jako *Katlewo*. Położone na terenie wójtostwa bratiańskiego, z początku było wsią chłopską, później stanowiło własność rycerską. leżało na szlaku handlowym z Ławy przez Lubawę do Lidzbarka. Na początku XIV w. majątek liczył 40 łanów (672 ha), zaś tutejszy lennik zobowiązany był do wystawiania jednej służby konnej w lekkiej zbroi. Po 1466 r. Katlewo znalazło się w granicach Prus Królewskich, w województwie chełmińskim, na terenie starostwa bratiańskiego. W 1570 r. majątek podzielony był wśród szlachty — 3 łany chłopskie posiadał tu Fabian Bistram, natomiast na 30 łanach znajdowało się 8 gospodarstw chłopskich i 3 zagrodników oraz dobra należące do Piotra Krawczyka, Macieja Lubomickiego, Mateusza Barskiego i Jana Zalewskiego. W drugiej połowie XVIII w. właścicielem tutejszego majątku z folwarkiem był szlachcic polski Cieszyński herbu Junosza (po zaborze

przez Prusy jako von Wolfram-Cieszyński)., do którego należał także do niego majątek Linowiec. W 1789 r. w Katlewie było 20 dymów, a w 1821 r. liczyło ono 115 mieszkańców. Około 1880 r. majątek nabył rotmistrz Otto Kaul, który zbudował cegielnię, dwór, gorzelnię, czworak i chlew. W 1880 r. było tu 29 budynków, w tym 12 mieszkalnych i 171 mieszkańców. W 1903 r. majątek Ottona Raula liczył 639 ha. W 1912 r. właścicielem był Heinrich Seefisch, a majątek liczył 613 ha, w tym 75 ha lasów. Seefisch rozbudował folwark, w którym było stado 76 koni, 200 szt. bydła, 30 owiec i 50 świń. Po wcieleniu Ziemi Lubawskiej w granice państwa polskiego w 1920 r. właścicielem majątku liczącego 618 ha był Roman Krzysiak, który zmodernizował budowlę dwór i zbudował rządówkę.

Kowaliki

po raz pierwszy nazwa pojawia się w dokumentach z lat 1324-49 jako *Kowallik, Kowalikowo, Kowalkow, Kowalkaw*. 1324-49 biskup chełmiński Otton nadaje Wojciechowi z Kowalik 1/2 wsi, tj. 10 łanów na prawie chełmińskim. W 1482 biskup chełmiński Stefan z Nidzicy nadaje Andrzejowi z Kowalik drugą połowę wsi z obowiązkiem służby zbrojnej na koniu wartości 4 grzywien i z prawem połowu ryb na jeziorze Mroczeńskim. W 1490 r. wieś graniczy z wsią Słup. W 1570 r. należy do terytorium biskupstwa chełmińskiego, klucz lubawski, parafia Mroczo. Na przełomie XVI i XVII w. wieś zajmowała 20 włók. Dzierżawcy wsi byli zobowiązani do świadczenia pomocy biskupom w postaci lekkiej służby konnej. Musieli uiszczać opłatę w jęczmieniu i wosku. Do roku 1932 wieś należała do powiatu brodnickiego, następnie znalazła się w powiecie działdowskim. Teren wsi na przełomie XIX i XX w. obejmował 1513 mórg. We wsi znajdowało się 114 domów i 49 dymów. W tym okresie w Kowalikach mieszkało 192 katolików i 10 ewangelików.

Kuligi

po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1392 jako *Kulingen, Kulig, Kulyngen, Kullingen, Kuwlingen, Kawlin*. W 1570 r. jako *Kuligi*. W latach 1392-1442 własność Zakonu Krzyżackiego, w wójtostwie braiańskim. W 1400 inwentarz folwarku: koń rządcy, 11 źrebiąt 2- i 3-letnich, 69 klaczy, 6 klaczek 2-letnich, 53 krowy i woły, 20 cieląt, 36 świń, 3 łaszty owsa, 18 korców grochu, 100 korców jęczmienia, 5 łasztów pszenicy, 210 korców mąki¹. W 1426 właściciel majątku Paweł Russdorf nadaje 4 łany w Kuligach oraz jezioro Kuwlinger Michałowi z Zajączkowa. W 1426 Paweł Russdorf ustala granice między Zajączkowem, posiadłościami Kulig i Mortęgami. W latach 1466-1772 Kuligi na terenie Prus Królewskich, w starostwie bratiańskim. W 1570 r. jako folwark, będący własnością królewską z 6 zagrodnikami. W 1789 r. osada składała się z dwóch części: z dziedzicznie dzierżawczego folwarku, który liczył 9 dymów oraz ze świeżo założonej osady chłopskiej, liczącej 2 dymy. W 1822 r. Kuligi określano jako wieś królewską, która liczyła 43 mieszkańców. W 1880 r. był to majątek, w którym znajdowało się 7 chałup i 125 mieszkańców. Dane z 1903 r. stanowią o majątku folwarcznym liczącym 274,98 ha, będącym własnością Elżbiety Habermann. W 1912r. właścicielem był Paul Zollenkopf. Majątek

liczył 222 ha, posiadał stado bydła liczące 80 sztuk oraz wielką tuczarnię dla 360 świń. Po 1920 r. w granicach państwa polskiego, w powiecie lubawskim.

Linowiec

po raz pierwszy nazwa pojawia się w 1423 r. gdy lennikiem krzyżackim w komturstwie starogrodzkim, na terenie wójtostwa bratiańskiego, był Stefan von Leynaw, zobowiązany do wystawiania 2 służb konnych w lekkiej zbroi. Po 1466 r. w Prusach Królewskich, w granicach starostwa bratiańskiego, jako wieś szlachecka. W 1570 już jako *Lynowiec*, w 1647 jako *Linowiec*, w 1682 *Linowiec pod Lubawą*. W 1570 r. własność Krzysztofa Mieldzyńskiego, są tu 4 łany chłopskie, karczma, 1 zagrodnik, 1 komornik i słodownik,. W 1789 r. folwark szlachecki i młyn, 23 dymy, jako właściciel występuje szlachcic Cieszyński herbu Junosza, do którego też należało w tym czasie Katlewo. W 1822 r. w Linowcu (niem. Linowizz, później Linnowitz) zamieszkiwało 140 osób. W połowie XIX w. właścicielem był Feliks Kawęczyński herbu Ostoja, którego majątek w Linowcu wraz z folwarkiem Linówek liczył 385 ha, były w nim gorzelnia, młyn wodny i cegielnia. Przy majątku istniała niezależna od niego wieś chłopska, która liczyła 28 budynków mieszkalnych i 211 mieszkańców. Około 1880 r. majątek przejął syn Władysław, który znacznie go powiększył: w 1885 r. liczył już 626 ha. Po śmierci męża majątkiem zawiadywała wdowa Aniela Kawęczyńska. W 1912 r. posiadała ona stado 63 koni, 124 sztuk bydła, 703 owiec i 96 świń. Po 1920 r. Linowiec znajdował się na obszarze powiatu lubawskiego, a później nowomiejskiego.

Lorki

nieznana jest data lokacji wsi, po raz pierwszy pojawia się w 1570 r. jako *aus Lork*, w dokumentach z lat 1667-72 jako *Lorki*. Na przełomie XIX/XX w. istniały tu dwie osady i jeden folwark. Na terenie osad łącznie było 35 domów i 19 budynków. W folwarku znajdowało się 12 budynków i 10 domów. Osadę zamieszkiwało 194 katolików, a folwark 34 katolików i 10 ewangelików. W XIX w. w Lorkach powstała szkoła. W 1906 r. odnotowano w niej strajk szkolny, który sprzeciwiał się nauczaniu w języku niemieckim.

Montowo

osada wiejska, która po 1260 r. przeszła w ręce Zakonu Krzyżackiego, po darowiźnie części ziemi lubawskiej przez Kazimierza, syna Konrada Mazowieckiego. W źródłach około 1423-4 jako *Montaw*, w 1485 jako *Monthowy*, *Montawy*. Ok. 1423-4 własność rycerska z obowiązkiem do 1 służby w zbroi lekkiej. W 1485 Kazimierz Jagiellończyk zatwierdza staroście rogowskiemu Gotartowi Radlińskiemu za zgodą jego i jego żony Marty Dąbrowskiej sumę 2500 florenami wiana na dobrach królewskich między innymi na wsi Montowo. W 1570 własność Krzysztofa Samplawskiego, w wsi było 8 łanów chłopskich, 4 zagrodników, karczma, kuźnia. Wieś w powiecie michałowskim, parafia Grodziczno. W 1682 r. majątek należał do Karwosieckich, Dąbrowskich, Pawłowskich, Turskich. W 1789 r. folwark i wieś liczyły 17 dymów i należały do rodziny Kossowskich herbu Jelita. W 1 połowie XIX w. Montowo nabył Józef

Ossowski herbu Dołęga, po nim zaś w 1862 r. odziedziczył syn Władysław, który w 1868 r. zmodernizował folwark (m. in. budowa spichlerza), w którym było 9 budynków mieszkalnych i 7 gospodarskich, a zamieszkiwało 229 osób. Majątek posiadał gorzelnię i dużą owczarnię. Zbyt produkcji rolno-hodowlanej ułatwiała od 1877 r. stacja kolejowa w Montowie (na linii Iława — Działdowo) obsługująca także Grodziczno. W tymże czasie zbudowano dwór z oficyną. Majątek liczył wówczas 1015 ha, w tym 794 ha ziemi ornej. Przy majątku wieś chłopska, licząca 10 chałup i 83 mieszkańców. W 1885 r., obszar wsi wynosił 115 ha i liczyła 138 mieszkańców, zaś obszar majątku — 908 ha i 400 mieszkańców. W 1907 r. majątek objął syn Władysława Bolesław. W 1912 r. majątek liczył 908 ha, w folwarku była stadnina licząca 79 koni, stado bydła w liczbie 222 szt., 705 owiec i 148 świń. W 1929 r. Bolesław Ossowski posiadał majątek wielkości 500 ha, w nim gorzelnię i stawy rybne. W 1933 r. decyzją Poznańskiego Ziemstwa Kredytowego majątek został przymusowo sprzedany w celu spłaty zadłużeń. Nabył go Kochanowski. Po wojnie państwowe gospodarstwo rolne (PGR).

Mroczenko

w dokumentach z 1414 nazwa pojawia się w jako *Kleine Moschen*, w 1570 r. jako *Klein Mroczo*. W 1414 r. obszar wsi wynosił 40 łanów i wieś ucierpiała podczas wojen polsko-krzyżackich (wieś nie została spalona). Miejscowość należała do dóbr biskupich w kluczu lubawskim. W 1667 r. wieś rozciągała się na 60 włók. W 1868 r. było 99 budynków i 47 domów. We wsi mieszkało 346 mieszkańców w tym 321 katolików i 25 ewangelików. W XIX w. istniała tutaj szkoła.

Mroczo

Wieś założona została prawdopodobnie jeszcze przed przybyciem Krzyżaków. W źródłach pisanych, pod rokiem 1335 funkcjonuje jako *Moroczna*, *Mroczin*, *Mroczo*. Wsią zarządzali kanonicy chełmińscy aż do 1773 roku. W 1414 wieś miała 88 włók. Została spalona w czasie wojny polsko-krzyżackiej, zwanej "wojną głodową": W 1589 r. tutejszy proboszcz, Jan z Praśnic, wybudował nowy kościół - zniszczony później w czasie wojen szwedzkich. Kolejny kościół, drewniany, wybudowano w 1732. Resztki fundamentów starego kościoła zachowały się do 1880 r. Z kronik kościelnych wiadomo, że na początku XVIII wieku znajdował tu się folwark z dworem, karczmą oraz kilka posesji zamożnych chłopów. W 1773 rząd pruski przejął ziemie biskupa chełmińskiego i kapituły. W 1874 roku Mroczo wraz gminami wiejskimi: Sugajenko, Mroczenko i Wons tworzą dzielnicę Mroczo, którą w 1920 roku włączono do Polski, do województwa pomorskiego, pow. lubawski, a od 1934 w obręb gminy Mroczo. W 1939 Mroczo zostaje włączone do Rzeszy Niemieckiej, w 1942 wieś nosi nazwę *Moschen*; w 1940 r., wraz z innymi gminami wiejskimi (Grodden-Grodziczno, Kulingen-Kuligi, Linnowitz-Liniowiec, Lorken-Loki, Neu Grodden — Nowe Grodziczno. Seinkau-Zajączkowo Montowo. Mroczenko) tworzy dzielnicę Grodden (Grodziczno). W 1945 r. nastąpił powrót do polskiej nazwy Mroczo, do woj. pomorskiego. powiatu lubawskiego. Od 1948 znajduje się w pow. nowomiejskim. gm. Mroczo;

w latach 1975 — 1998, Mroczno należało do woj. toruńskiego. pow. Nowomiejski, gmina Grodziczno. z kolei od 1998 roku do dziś. znajduje się w granicach woj. warmińsko-mazurskiego.

Ostaszewo

pierwsza wzmianka z 1314 r. jako *Ostaschow*, W 1358 r. lennikiem jest tu Tymo de Ostescho, a w 1370 r. Bertold de Osteschow. W 1393 r. lennik Meynke Frankenaw. W 1402 r. Ostaszewo oraz majątki Grodziczno, Montowo i Iwanki nabyli od wdowy Katarzyny z Frący Andrzej Łaszewski, chorąży tczewski, Arnold z Frący, chorąży chełmiński i Jakub Białobłocki. W latach 1466-1772 na terenie Prus Królewskich, w powiecie michałowskim. Od zaboru pruskiego (1772 r.) Ostaszewo należało do powiatu lubawskiego. W drugiej połowie XVIII w. oraz na początku XIX w. właścicielem Ostaszewa był szlachcic polski von Nostiz Bonkowski herbu Ryś, dziedzic na Grodzicznie. W 1789 r. było tu 10 chałup, ale po wojnach napoleońskich w 1822 r. tylko 4 chałupy i 16 mieszkańców. W 1883 r. zbudowano szkołę, w której w 1892 r. było 2 nauczycieli. Po parcelacji majątku nastąpił szybki wzrost wsi. W 1885 r. Ostaszewo liczyło 488 ha i posiadało 575 mieszkańców. Powstały wówczas należące do wsi kolonie: Pijewki, Piecki i Wesołowo.

Rynek

w XII w., osada wiejska o polskim rodowodzie, w czasach krzyżackich przekształcona w tzw. dobro służebne, czyli niewielki majątek rycerski z obowiązkiem służby konnej w lekkiej zbroi na terenie komturstwa brodnickiego i w wójtostwie działdowskim. W 1407 r. funkcjonuje nazwa polska Rynek, gdzie lennikiem jest rycerz Mikołaj, który w 1414 r. poniósł znaczne szkody od wojsk polsko-litewskich. W latach 1466-1772 w Prusach Królewskich, w powiecie michałowskim. W 1570 r. własność szlachty zagrodowej — na 35 łanach (588 ha) gospodarują „rynkowscy ziemianie”, jest tu młyn, 3 zagrodników i 1 rzemieślnik. Osada należała do parafii w Kiełpinach. Po zaborze przez Prusy wieś i majątek szlachecki w powiecie lubawskim. W 1789 r. majątek szlachecki, folwark i młyn nad jeziorem, 23 chałupy, własność rodziny Chełstowskich na Chełstowie, herbu Jastrzębiec. W 1885 r. wymienia się osobno wieś, liczącą 242 ha, 123 mieszkańców i 15 chałup oraz majątek, który liczył 598 ha, 20 chałup i 107 mieszkańców. W majątku była gorzelnia. W 1903 r. właścicielem majątku był Moritz Matthiae, a w 1912 r. Ludwik Marszałek. Do 1932 r. Rynek znajdował się na terenie powiatu lubawskiego, a później w powiecie działdowskim.

Świniarc

wieś lokowana na prawie chełmińskim, przez biskupów chełmińskich, w ich dobrach, w XVI w. znajdowała się na terenie Prus Królewskich w obrębie klucza lubawskiego, wśród 28 osad przynależnych do dóbr stołowych biskupów. Składała się z dwóch części: 6 łanów chłopskich (100,80 ha) oraz 24 łanów szlacheckich (403,30 ha). W latach 1667-1672 wszystkie 30 łanów należało do szlachty. Miejscowość określano mianem *Swiniarz Minor* sive *Swiniarzecz* (*Świniare Mały albo Świniarzecz*). Po zaborze przez Prusy lenna szlacheckie wygasły, a chłopci płacili czynsze skarbowi królewskiemu. W 1789 r. było tu 18 chałup, w 1823r. - 71 mieszkańców. Wieś rozrastała

się w szybkim tempie, w 1885 r. liczyła 337 mieszkańców i 46 budynków mieszkalnych, od 1875 r. istniała w niej szkoła. W okresie międzywojennym w powiecie lubawskim, przekształconym później w powiat nowomiejski.

Trzcina

Nieznana jest dokładna data lokacji wsi, wieś stanowiła dobra rycerskie nad rzeką Dąbrówką. W XVIII w. dziedzicem wsi był Chełstowski, a następnie Kowalski. W 1789 r. w Trzcinie były 22 dymy. W 1848 r. właścicielem wsi był Franciszek Zagórowski. W 1885 r. w miejscowość liczyła 11 domów i 20 dymów. W tym okresie mieszkało tutaj 104 katolików. W majątku znajdowała się także gorzelnia. W 1887 r. ziemie Trzcina nabył Zachodnio-Pruski Bank Ziemski, który poddał je parcelacji. W 1898 r. utworzono we wsi agencję pocztową. W latach 1939–1945 wieś należała do okręgu Kiełpiny. W 1944 r. teren wsi obejmował 1568,34 ha. W Trzcinie były wówczas 104 gospodarstwa zamieszkałe przez 549 osób. W latach 1945–1973 wieś należała do powiatu działdowskiego.

Zajączkowo

w dokumentach z ok. 1423-4 jako *Senczkaw*, *Sentczkow*, *Sensskaw*, *Senczko*, *Sentczkow* w 1570 r. *Zayaczkowa*. Około 1423-4 własność rycerska z obowiązkiem do 1 służby w zbroi lekkiej; 1426 właściciel majątku Paweł Russdorf nadaje Michałowi z Zajączkowa dziedzictwo na prawie magdebuskim 4 łany między Zajączkowej, Mortęgami i Kuligami oraz jez. Kuwlinger; w 1570 własność Fabiana Bystrama, 6 chłopów, 8 zagrodników, karczma, młyn. W 1433, 1435 Michał z Zajączkowa, rycerz z okręgu bratiańskiego, w 1455 tenże rycerz po stronie Zakonu oblega Nowe Miasto nad Drwęcą. Po pokoju toruńskim w 1466 r. Zajączkowo znalazło się w Prusach Królewskich, w województwie chełmińskim, na terenie starostwa bratiańskiego. W wizytacji z lat 1667-1772, majątek zajączkowski dzielił się na 2 części, z których jedną część posiadała nadal rodzina Bistramów, zaś drugą wielkości 12 łanów (201,60 ha) posiadał Stanisław Chełstowski herbu Jastrzębiec, dziedzic na Chełstowie pod Chełmem, właściciel dóbr Rynek i Trzcina. W latach 1782-1789 wymieniony jest jako właściciel szlachcic, Mioszowski herbu Ślepowron. Wieś folwarczna liczyła wówczas 11-14 dymów, była w niej karczma. W 1823 r. liczyła 133 mieszkańców. Na przełomie XVIII/XIX w. Mioszowski założył niewielki folwark Jakubkowo. W 1834 r. Zajączkowo z Jakubkowem nabył Franciszek Różycki herbu Rogala. W 1853 r. po ojcu przejął Zajączkowo Euzebiusz Różycki, po nim odziedziczył dobra syn Władysław, później polski poseł do parlamentu pruskiego. W 1885 r. majątek zajączkowski liczył 407 ha i 143 mieszkańców, przy nim zaś istniała wieś czynszowa licząca 124 ha i 67 mieszkańców. W 1893 r. Zajączkowo z Jakubkowem objął syn Władysława Stanisław Różycki. W 1907 r. posiadaczem Zajączkowa z Jakubkowem był ltzig z Nowego Miasta, po parcelacji, powstała duża wieś chłopska, przy której znajdował się niewielki majątek liczący 44 hektary. Od 1884 r. w Zajączkowie stacja kolejowa na uruchomionej wówczas linii Lubawa — Nowe Miasto.

Zwiniarz

Wieś kościelna, której zasadźcą był pierwszy jej sołtys Konrad Hammer, przywilej lokacyjny uzyskała od biskupa chełmińskiego Ottona (1324-

1326), który nadaje Konradowi Hammerowi wieś Zwiniarz na prawie chełmińskim W 1336 r. już istniała *villa, que Swyner dlicitur* („wieś zwana Swyner”); w dokumentach z 1336 jako Swiner, Swyn, Swynern z 1544 r. *Szwiniarz, Schwinerenn*. W latach 1324-36 terytorium biskupstwa chełmińskiego; 1371 parafia Zwiniarz; 1570 terytorium biskupstwa chełmińskiego, klucz lubawski, parafia Zwiniarz. W 1336 graniczy z wsią Truszczyń.. W 1472 wznowienie przywileju sołtysowego dla wsi biskupiej lokowanej na 60 łanach. W 1478 r. sołtysem był Polak Bartłomiej Czweczarko. Szkoła parafialna przy kościele wzmiankowana w 1647 r. Wedle wizytacji z 1667 r. we wsi było tylko 6 gospodarstw chłopskich, ale 2 sołtysów, karczmarz, szkoła z ogrodem, 4 gburów, chałupy typu szachulcowego. Po zaborze przez Prusy, od 1773 r. wieś królewska, która liczyła 29 dymów. W 1800 r. w miejscowej szkole uczyło się 70 dzieci, w tym także z Łążyń. W 1823r. wieś liczyła 153 mieszkańców, w 1885 r. W latach 60. XIX w. założono koło śpiewacze. W 1907 r. miejscowy proboszcz skazany został na miesiąc więzienia za starania o przywrócenie nauki religii w języku polskim. W 1913 r. zbudowano nowy kościół, konsekrowany w 1926 r. Księgi parafialne zostały zniszczone w styczniu 1945 r., przez stacjonujących na plebanii żołnierzy sowieckich.

Tereny Ziemi Lubawskiej w okresie wczesnego średniowiecza i średniowiecza były obszarem styku pomiędzy plemionami Pruskimi, zamieszkałymi przez Sasinów a Słowianami ekspandującymi z południa na te tereny. Granica etniczna pomiędzy Prusami i Słowianami miała w tym okresie charakter płynny. Granica pomiędzy ziemią lubawską a ziemią chełmińską przebiegała wzdłuż Drwęcy i graniczyła ona z Mazowszem, Mazurami i Górnymi Prusami. Monarchia piastowska nie interesowała się w tym okresie terenami pruskim a ekspansja ludności słowiańskiej miała charakter pokojowy. Od XI w. Piastowie zaczęli wykazywać zainteresowanie podbojem ziem pruskich, z jednej strony dla zabezpieczenia granicy przed napadami ze strony plemion pruskich a z drugiej strony w celu ich chrystianizacji. Sytuacja uległa zaostrzeniu w XI stuleciu. Powodem tego były coraz częstsze wyprawy łupieskie prowadzone przez Prusów na ziemie polskie, zaś z drugiej strony dążenia Piastów do chrystianizacji i podporządkowania terenów pruskich. W XI/XII wieku za czasów Bolesława Krzywoustego, a potem jego synów, z terenów Ziemi lubawskiej organizowano wyprawy krzyżowe na pogańskie Prusy oraz akcje kolonizacyjne związane z chrystianizacją ziemi lubawskiej. Około 1216 r. Ziemia Lubawska została przejściowo opanowana przez pruskich Sasinów. W latach 1217–1223 odbyło się kilka lokalnych wypraw krzyżowych mających na celu stłumienie reliktywów pogaństwa, umocniły polskie granice na Ziemi Chełmińskiej i pograniczach Mazowsza. Jednak konieczność obsadzenia granicy przez wojska została skłoniła Konrada Mazowieckiego do sprowadzenia na te tereny Zakonu krzyżackiego. W lutym 1226 r. Konrad Mazowiecki zawarł wstępną umowę z Krzyżakami, oddając im ziemie chełmińskie w użytkowanie, zachowując jednak prawa zwierzchnie nad nimi. W marcu 1226 r. cesarz potwierdził na wniosek wielkiego mistrza von Salzy umowę wstępną, nadając tym samym ziemiom podarowanym Krzyżakom przez Konrada immunitety ekonomiczne i sądowe, co wynikało z cesarskiego prawa, umożliwiającego dysponowanie wszystkimi ziemiami pogańskimi. Wskutek sprawnej akcji dyplomatycznej, Krzyżacy wkrótce stali się dysponentami większości ziem pruskich. We wczesnym średniowieczu przez ziemią lubawską przebiegały ważne szlaki handlowe: z Płocka przez ziemią dobrzyńską

w stronę Prus, prawdopodobnie prowadził on do faktorii handlowej Truso lub na Sambię. Drugi szlak to prawdopodobnie odgałęzienie drogi wiodącej z Mazowsza do Gdańska lub na Sambię. W XV stuleciu szlak ten był ważnym szlakiem hanzeatyckim z Gdańska przez Iławę, Lubawę, Działdowo, Ciechanów oraz Drohiczyn do Brześcia Litewskiego.

Na początku XIII w. polski Kościół podjął akcję chrystianizacyjną ziem pruskich. Mnich Chrystian, opat klasztoru cysterskiego w Łeknie, uzyskał w 1215 r. na Soborze Laterańskim IV z rąk papieża Innocentego III godność biskupią i jurysdykcję kościelną nad całymi Prusami. W 1216 r. Innocenty III potwierdził wymienionemu wyżej Christianowi, biskupowi pruskiemu posiadanie Ziemi lubawskiej, która stanowiła darowiznę od nawróconego władcy pruskiego Surwabuno. Wcześniej ziemia ta należała do książąt mazowieckich, o czym świadczy dokument z 1240 r., w którym książęta zgłaszają do niej pretensje. Od 1257 Ziemia Lubawska stanowi własność biskupów chełmińskich z kluczem lubawskim jako centrum administracyjnym. Chrystianizację Prus popierał książę Konrad Mazowiecki. Chcąc utrzymać przy życiu swoje państwo, musieli oni skolonizować zdobyte terytorium, zamieszkałe dotąd tylko przez ludność polską i staropruską. Należało stworzyć atrakcyjne warunki, które przyciągnęłyby na te tereny także ludność niemiecką. Narzędziem do tego działania stało się prawo. 28 grudnia 1233 r. wydano w Chełmnie lokacyjny przywilej chełmiński (niem. Kulmer Handfeste). Od XIII w. Ziemia Lubawska wchodziła w skład ziemi chełmińskiej, i od I poł. XIV wieku dzieliła się na 3 części: klucz lubawski klucz kurzętnicki oraz wójtostwo bratiańskie. Po podboju ziem pruskich przez Krzyżaków w 1280 r. rozpoczęła się kolonizacja Ziemi Lubawskiej i nowo powstające wsie lokowano na prawie chełmińskim. Niekiedy były one zakładane na surowym korzeniu, natomiast w pozostałych przypadkach zatwierdzano dawne własności nadając im nowe prawo. Zasadźcami byli zarówno Polacy, jak i Niemcy, wśród osadników przeważał żywioł polski przede wszystkim z Mazowsza i ziemi chełmińskiej. Lokacje na prawie chełmińskim przeprowadzano również w wójtostwie bratiańskim, w którym znajdowała się posiadłości rycerskie powstałe przed przybyciem na te tereny Krzyżaków. Wójtostwo bratiańskie zarządzało 12 wsiami czynszowymi, 16 lennymi oraz osadą Łąki. Obszar nad Drwęcą wykorzystano w celach obronnych, powstały zamki w Bratianie, Kurzętniku, Nowym Mieście. W nowozakładanych wsiach stosowano niwowy układ gruntów. W pierwszej połowie XIV wieku powstały wszystkie miejscowości sołeckie w gminie Grodziczno. Wsie Zwiniarz, Świniarc, Mroczo, Mroczenko, Boleszyn i Kowaliki należały bezpośrednio do biskupów rezydujących w Lubawie. Dzielący te miejscowości pas ziemi z wsiami Kuligi, Zajączkowo, Linowiec, Grodziczno, Montowo, Katlewo, Lorki, Ostaszewo, Trzcin, Rynek należał do wójtostwa w Bratianie.

W 1454 miasta ziemi lubawskiej opowiedziały się po stronie Związku Pruskiego, który poprosił króla Kazimierza IV Jagiellończyka o włączenie do Polski, po czym po kilku tygodniach król ogłosił akt inkorporacji. Na mocy pokoju toruńskiego w 1466 kończącego wojnę trzynastoletnią w granice Królestwa Polskiego włączono ziemię chełmińską i Żuławy z Elblągiem, należące wcześniej do państwa krzyżackiego oraz Warmię – księstwo biskupów warmińskich, potwierdzono także powrót ziemi lubawskiej do Polski.

Po przyłączeniu omawianego terenu do Korony nastąpił rozwój produkcji rolnej. W celu powiększenia obszarów uprawnych zaczęto karczować lasy oraz osuszać tereny położone w dolinach dwóch największych rzek ziemi lubawskiej. Zapotrzebowanie na smołę i węgiel drzewny przyczynił się do powstania osad leśnych. Dobra kościelne po II pokoju toruńskim pozostały własnością biskupów i kapituł. Klucz lubawski biskupów chełmińskich stanowił jednostkę

administracyjną związaną ekonomicznie z Grudziądzem i posiadającą prawo składu oraz eksportu zboża do Gdańska.

Po sekularyzacji państwa zakonnego w 1525 r. na jego obszarze utworzono księstwo pruskie, które od 1701 r. stało się jedną z prowincji królestwa Prus, a od 1870 r. cesarstwa niemieckiego.

W majątkach kościelnych oraz w królewskich przelazach przechodzono z gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej na system czynszowy, ze szczególnym nasileniem w wiekach XVII i XVIII a w miejsce folwarków powstawały wsie czynszowe tworzone przez szlachtę ale także przez samodzielnych chłopów – gburów. Na czele wsi stał sołtys, pochodzący z wyborów, który kierował urzędem gromadzkim. W XVIII w. wskutek klęsk żywiołowych oraz epidemii nastąpiło zahamowanie dynamicznego procesu osadniczego przypadającego na wieki XVI i XVII. Po pierwszym rozbiore Polski Ziemia Lubawska przeszła pod panowanie pruskie, tylko na krótko pomiędzy 1807 a 1815 należała do Księstwa Warszawskiego. Po rozbiorach Polski ruch kolonizacyjny uległ nasileniu, przybierając przede wszystkim formy kolonizacji niemieckiej wskutek konfiskaty majątków szlacheckich i królewskich i przekazanie ich Prusakom. Powstawały wielkie majątki ziemskie, którym powstawaniu sprzyjała ustawa wywłaszczeniowa z 1821 r. pod której władanie włączono majątki drobnych chłopów. Ziemie należące do tej pory do kościoła ulegały parcelacji, trafiając w ręce niemieckie. Zmiany te spowodowały zmiany w strukturze osadniczej, powstawały wsie ulicówki oraz zabudowa kolonijna w miejsce dotychczasowych zwartych osad. Prowadzona konsekwentnie przez zaborcę pruskiego akcja kolonizacyjna uległa nasileniu pod koniec XIX w., doprowadzając do koncentracji osadnictwa niemieckiego. Wiek XIX wprowadza także wyraźną cezurę w rozwoju przestrzennym. Zmiany cywilizacyjne spowodowały pojawienie się nowego rodzaju architektury: architektura dworców kolejowych, budynków przemysłowych a także budynki użyteczności publicznej jak na przykład szkoły. W drugiej połowie XIX wieku zaczęto też dostrzegać walory krajobrazowe i rekreacyjne jezior znajdujących się w granicach administracyjnych miast, a także konieczność stworzenia miejsc wypoczynku dla stale wzrastającej liczby mieszkańców. Na przełomie stuleci zaczęły powstawać parki miejskie z infrastrukturą, obiekty sportowe, kąpieliska, w kolejnym etapie domy zdrojowe. Istotnym faktem było powstawanie na terenach tutejszych miast garnizonów wojskowych w XIX i XX wieku.

Do początku XIX wieku w Prusach mieszkało bardzo niewiele Żydów – źródła podają, że było ich 808, aby w połowie XIX w. osiągnąć liczebność 10 000 osób. W 1812 r. ukazał się III edykt emancypacyjny – *Judenedikt* – wydany przez króla Fryderyka Wilhelma III, na mocy którego Żydzi nabyli prawo do osiedlania się w wybranych miejscowościach i nabywania nieruchomości, i to zarówno w miastach, jak i na wsi. Liczba ludności żydowskiej dynamicznie rosła. Większe skupiska powstawały w miastach. Tak także było w Nowym Mieście Lubawskim, gdzie liczba mieszkańców żydowskiego pochodzenia rosła dynamicznie. Żydzi bardzo szybko zasymilowali się z ludnością Niemiecką. Większość z nich zajmowała się działalnością handlową. Posiadali restauracje, hotele, sklepy kolonialne i bławatne oraz z wyrobami ze szkła, fajansu i porcelany. Handlowali drzewem, skórą, futrami, zbożem oraz końmi. Część trudniła się rzemiosłem, posiadali m.in. warsztaty szewskie i krawieckie. Zajmowali się spedycją oraz przemysłem drzewnym. Po ponownym przyłączeniu Nowego Miasta Lubawskiego do Polski, większość Żydów wyjechała z tych terenów a jednym z powodów były silne związki z Niemcami.

Na początku XX w. przez teren gminy poprowadzono linię kolejową Iława-Brodnica, dzięki której tereny gminy uzyskały dobre połączenie z dużymi ośrodkami miejskimi, np. z Toruniem.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. nastąpił proces parcelacji majątków, których powierzchnia przekraczała 180 hektarów. Pomimo to, w 1934 r. nadal w strukturze własności gruntów przeważała wielka własność, z przewagą wielkiej własności polskiej nad niemiecką. W gospodarce rolnej przeważała uprawa zbóż i ziemniaków, funkcjonował przemysł spożywczy oraz mineralny, na terenach wiejskich funkcjonowały tartaki, cegielnie i kopalnie kruszyw. Podczas II wojny wskutek rabunkowej gospodarki prowadzonej przez Niemców sytuacja ekonomiczna na terenie ziemi lubawskiej uległa pogorszeniu. Na terenie powiatu lubawskiego straty wojenne to 220 zburzonych gospodarstw i 4500 ha gruntów nie nadających się do uprawy. Ponad 280 gospodarstw zostało opuszczonych przez Niemców, dotychczas gospodarujących na nich. Po II wojnie światowej opuszczone gospodarstwa zostały upaństwowione i powstały na nich Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR). W latach (1945 - 1950) gmina została włączona do województwa pomorskiego z siedzibą w Bydgoszczy. W roku 1950 powiat nowomiejski, a wraz z nim teren gminy Grodziczno wcielono do województwa olsztyńskiego. Reforma administracyjna w roku 1975 wprowadziła kolejną zmianę: teren gminy wszedł w skład nowo powstałego województwa toruńskiego. Od 1 stycznia 1999 roku gmina Grodziczno położona jest w województwie warmińsko - mazurskim.

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamenty pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwara;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

Różnorodność historyczno-kulturowa obszaru gminy wynika z jej historii i wiąże się z obecnością przez wieki na tych ziemiach Polaków oraz Niemców. Konsekwencją zmian jakie

zaszły po zaniku Polski wskutek rozbiorów było powstanie wyrazistej granicy dzielącej tereny północno-wschodniej Polski na protestanckie Prusy, katolicką Warmię i Prusy Królewskie z protestanckim Elblągiem, widocznej w strukturze społecznej do 1945 r., znajdującej też swoje odzwierciedlenie w krajobrazie kulturowym, jak na przykład sanktuaria pielgrzymkowe i liczne kapliczki na Warmii, nowy typ budownictwa sakralnego i liczne cmentarze w krajobrazie.

W przeciwieństwie do większości obszaru województwa warmińsko-mazurskiego, na terenie Ziemi Lubawskiej mamy do czynienia z ludnością osiadłą na tej ziemi od wielu pokoleń. Na wielu terenach zauważa się naleciałości językowe, germanizmy i elementy gwary lubawskiej. Gwara ziemi lubawskiej zaliczana jest do szeroko rozumianego dialektu mazowieckiego. Razem z gwarami malborskimi i grudziądzkimi należy do grupy nowszych dialektów mieszanych powstałych już w czasach historycznych, w wyniku ekspansji w XIII i XIV w. ludności etnicznie polskiej z ziemi chełmińskiej i z części Mazowsza na tereny zamieszkałe dawniej przez Prusów. Gwara lubawska obejmuje obszar, który wówczas zajęli polscy osadnicy, narzucając swój język ludności pruskiej: od Lidzbarka Welskiego, Nowego Miasta Lubawskiego, aż po Lubawę i okolice. Większość cech tej gwary jest zatem typowo mazowieckich, lecz znaczny jest też wpływ sąsiednich gwar warmińsko-ostródzkich, gwary malborskiej, kociewskiej, a za jej pośrednictwem również kaszubskiej. Teren Ziemi Lubawskiej to teren wybitnie rolniczy, o kilkusetletniej kulturze rolnej, która istotnie przekształciła środowisko przyrodnicze.

Dziedzictwo niematerialne należy do najszybciej zanikających zjawisk. Obecnie zachowane jest w formie szczątkowej i kultywowane jest głównie poprzez zachowanie obrzędowości zwyczajów dorocznych, tradycji związanych ze świętami kościelnymi oraz silną tradycję patriotyczną, najczęściej manifestowaną poprzez oprawę religijno-patriotyczną świąt państwowych a także świąt kościelnych. Obrzędowość kościelna to także dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne, z nadal żywym zwyczajem przystrajania krzyży i kapliczek przydrożnych oraz śpiewania „majówek”.

Społeczność lokalna jest niezwykle aktywna, o czym świadczy ich udział w inicjatywach społecznych. Mieszkancki Gminy zrzeszają się w Kołach Gospodyń Wiejskich, które działają w większości sołectw.

Dla promocji Gminy należałoby wypromować produkt kulinarny, który wśród mieszkańców jest najbardziej rozpoznawalny i kojarzony z gminą Grodziczno i powinien być zgłoszony na Krajową Listę Produktów Tradycyjnych w Ministerstwie Rolnictwa. Krajową Listę Produktów Tradycyjnych utworzono na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych. Jednym z głównych celów powstania tej listy jest promocja i rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami na terenie kraju, po to, aby następnie móc je skuteczniej promować także za granicą.

Równie ważnym elementem spójności obszaru są wspólne doświadczenia historyczne, świadczące o zaangażowaniu mieszkańców w walkę o odzyskanie niepodległości, ze szczególnym akcentem na historię najnowszej Polski – tragiczne losy mieszkańców podczas okupacji niemieckiej w latach II wojny światowej.

5.2.4. Infrastruktura kultury, oświatowa i turystyczna

Gminna Biblioteka Publiczna w Grodzicznie

W gminie Grodziczno jedyną samorządową instytucją kultury jest Gminna Biblioteka Publiczna w Grodzicznie wraz z filią w Mrocznie. Do jej podstawowych zadań należy: gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych, wypożyczanie zbiorów, prowadzenie działalności informacyjnej oraz kulturalnej i oświatowej mającej na celu promocję książki i czytelnictwa.

Gminna Biblioteka Publiczna w Grodzicznie wraz z filią w Mrocznie organizuje i współuczestniczy w różnorodnych imprezach oraz przedsięwzięciach kulturalnych i sportowych, często charakterze cyklicznym, z których należy wymienić:

- Kolędowy Czas, w trakcie tej imprezy związanej ze wspólnym kolędowaniem organizowane są konkursy solistów i grup wokalnych ze szkół podstawowych,
- "Ogólnopolski Dzień Głośnego Czytania",
- Konkurs plastyczny – „Biblioteka i ciekawa książka czeka”,
- Konkurs Pięknego Czytania,
- Podwieczorki literackie w Bibliotece,
- Głośne czytanie przedszkolakom,
- Gminny Konkurs Ortograficzny,
- Gminny Konkurs Matematyczny,
- Gminny Konkurs „Mądra Głowa”,
- Koncerty, na przykład zorganizowany w 2022 r. „Razem z Ukrainą”.
- Dożynki Gminne,
- Coroczne Obchody Narodowego Święta Niepodległości,

Poza wydarzeniami kulturowymi na terenie Gminy upamiętniane są również ważne rocznice i święta państwowe. Poza wymienionymi wcześniej w Gminie Grodziczno corocznie celebrowane są takie święta oraz rocznice jak:

- Rocznice wybuchu II wojny światowej;
- Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych;

Dzięki niezwykle atrakcyjnym walorom krajobrazowym oraz istniejącej i rozbudowywanej infrastrukturze tereny Gminy Grodziczno dają możliwość zorganizowania aktywnego wypoczynku. W Ostaszewie funkcjonuje Centrum Turystyczne, które położone jest w pobliżu Welskiego Parku Krajobrazowego. W pobliżu Centrum znajduje się Jezioro Hartowieckie z dużą plażą i kąpieliskiem. Centrum turystyczne dysponuje trzydziestoma miejscami noclegowymi oraz w pełni wyposażonym aneksem kuchennym. Na terenie obiektu znajduje się boisko do piłki nożnej, plac zabaw dla dzieci oraz wiata z paleniskiem. Przy Centrum Turystycznym zlokalizowana jest ścieżka rowerowa - „Pętla Ostaszewska” o długości 8,5 km oraz wypożyczalnia rowerów turystycznych. Ośrodek funkcjonuje przez cały rok.

Przez tereny gminy przebiegają szlaki turystyczne, ścieżki rowerowe, szlaki wodne do spływów kajakowych. Szlaki turystyczne na terenie gminy i przebiegające przez nią, to:

- pieszy szlak Camino de Santiago – Droga św. Jakuba - słynny europejski szlak pielgrzymkowy funkcjonujący od okresu średniowiecza, wiodący do grobu św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostela w zachodniej Hiszpanii. Uchwałą Rady Europy Droga św. Jakuba uznana została za europejskie dziedzictwo kulturalne. Jest to pieszy szlak

turystyczny łączący Grodziczno z żółtym pieszym szlakiem turystycznym prowadzącym z Brodnickiego Parku Krajobrazowego do Hawy i dalej do Samborowa.

- pieszy szlak żółty, prowadzący z Torunia, wzdłuż doliny Drwęcy, przez Pojezierze Brodnickie na teren Pojezierza Iławskiego. Jest on fragmentem szlaku europejskiego, który łączy Niemcy i Litwę

Szlaki wodne:

- największą atrakcją turystyczną gminy Grodziczno jest spływ kajakowy rzeką Wel. Ta naturalna rzeka pojezierna na długości niespełna 30 km płynie przez teren gminy. Po drodze jest odcinek górski, leniwe meandry i malownicze rozlewiska. Chronione obszary nad rzeką zapewniają naturalne krajobrazy i spokój. Odcinek od Chełst do Straszew posiada kategorię umiarkowanie trudny i nie jest zalecany dla kajakarzy bez doświadczenia.;

Organizacje pozarządowe oraz prowadzące działalność pożytku publicznego

Miarą aktywności społecznej Mieszkańców danego obszaru jest przede wszystkim liczba aktywnie działających organizacji pozarządowych na tym terenie. Gmina Grodziczno posiada relatywnie duży potencjał kapitału społecznego i rozwija się też dzięki działalności grupy sprawdzonych i doświadczonych organizacji pozarządowych.

Gmina Grodziczno realizuje zadania ze sfery publicznej we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na podstawie podejmowanych corocznych Uchwał Rady Gminy w sprawie uchwalenia rocznego programu współpracy Gminy Grodziczno z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego. Organizacje te stają się nie tylko wykonawcami zadań, lecz często ich inicjatorami oraz uczestnikami projektowania regulacji co pozwala na elastyczność i kreatywność w podejściu do problemów, których dotyczy współpraca, jak również wpływ na urzeczywistnienia się partnerstwa. Zgodnie z przyjmowanymi corocznie programami, współpraca gminy z organizacjami pozarządowymi odbywa się na zasadach pomocniczości, suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji oraz jawności, Realizowana była zarówno w formach finansowych, jak i pozafinansowych w obszarach:

- ochrony i promocji zdrowia;
- wspierania i upowszechniania kultury fizycznej i sportu;
- kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego;
- działalność na rzecz osób niepełnosprawnych;
- turystyki i krajoznawstwa;
- działalność na rzecz dzieci i młodzieży;
- uprawianie sportu przez zawodników klubów sportowych;
- działania na rzecz osób niepełnosprawnych;
- ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazu.

Zgodnie z informacją zawartą na stronie internetowej Gminy, na jej terenie działa 17 organizacji pozarządowych:

- 1) Stowarzyszenie Gminna Rada Kobiet Wiejskich w Grodzicznie,
- 2) Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych w Grodzicznie,
- 3) Stowarzyszenie Parafialno-Gminna Młodzieżowa Orkiestra Dęta Grodziczno,
- 4) Stowarzyszenie Rozwoju Wsi w Ostaszewie,

- 5) Stowarzyszenie Rozwoju Wsi w Rynku,
- 6) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Mrocznie,
- 7) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Boleszynie,
- 8) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Linowcu,
- 9) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Montowie,
- 10) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Trzcinie,
- 11) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Zwiniarzu,
- 12) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Mroczeniu,
- 13) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Katlewie,
- 14) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Kuligach,
- 15) Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich w Świniarzu,
- 16) Klub Sportowy w Mrocznie,
- 17) Stowarzyszenie Wędkarskie „Mrockie Oko”.

Zadania, które realizują organizacje pozarządowe motywują mieszkańców Gminy Grodziczno do udziału w pracach, pobudzają ich kreatywność, umacniają świadomość obywatelską oraz sprzyjają budowaniu wspólnoty lokalnej „Małej Ojczyzny”.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282), formami ochrony zabytków są:

- ✓ wpis do rejestru zabytków;
- ✓ uznanie za pomnik historii;
- ✓ utworzenie parku kulturowego;
- ✓ ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Grodziczno funkcjonują wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na*

Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 ze zm.).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 ze zm.) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.*

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Grodziczno znajduje się 15 zabytkowych zespołów zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w Gminie Grodziczno

	MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	CZAS POWSTANIA	REJESTR ZABYKÓW	
				NR REJESTRU	DATA DECYZJI
1.	Boleszyn	Kościół parafialny p.w. św. Marcina wraz z cmentarzem przykościelnym	1 poł. XVIII w.	A-1078	05.08.1968
2.	Boleszyn	Cmentarz przykościelny przy kościele p.w. św. Marcina	XVIII w.	A-1078	05.08.1968
3.	Boleszyn	Kaplica p.w. św. Huberta	poł. XVIII w.	A-1079	05.08.1968
4.	Jakubkowo	Pałac w zespole pałacowo-parkowym, ob. budynek mieszkalny	2 ćw. XIX w. przeb. K. XIX w.	A-2830	15.06.1989
5.	Jakubkowo	Park w zespole pałacowo-parkowym	2 poł. XIX w.	A-3640	03.12.1993
6.	Jakubkowo	Wozownia w zespole pałacowo-parkowym, ob. budynek gospodarczy	2 poł. XIX w.	A-2830	15.06.1989
7.	Kuligi	Kaplica baptyistów	1904-1905	a-4635	02.06.2016
8.	Montowo	Zespół dworsko-parkowo-folwarczny	od poł. XIX w.	A/3944 A-1744	06.01.1997 20.12.1986
9.	Montowo	Dwór z oficyną w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	ok. 1870 r.	A/3944	06.01.1997
10.	Montowo	Park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	poł. XIX w.	A/3944	06.01.1997
11.	Montowo	Spichlerz w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	. 1868 r.	A-1744	20.12.1986
12.	Mroczno	Kościół par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	1935-1936	A-4721	31.10.2022
13.	Nowe Grodziczno	Kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła wraz z cmentarzem przykościelnym	1340 r., 1739 r.	a-1077	04.08.1968
14.	Nowe Grodziczno	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. św. Piotra i Pawła	1 poł. XIV w.	a-1077	04.08.1968
15.	Zwiniarz	Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja Biskupa	1913 r.	A-4730	16.08.2023

Tabela nr 1A: Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków w Gminie Grodziczno

	ZWERYFIKOWANA NAZWA MIEJSCOWOŚCI	Nr obszaru AZP	Nr st. w miejs.	Nr stan. na obsz.	Nr rejestru zabytków
1.	ŚWINIARC	31-55	I	3	Wpis do rej. zabytków nr C-059 dec. z dnia 26.04.1969 r.
2.	TRZCIN	33-54	1	1	Wpis do rej. zabytków nr C-103 dec. z dnia 27.07.1949 r.

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z przyczyn bezpieczeństwa zgromadzonych zabytków w programie opieki nad zabytkami nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych .

5.3.3. Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ewidencja prowadzona jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 2067). Stanowi ona zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r. nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda właściciela zabytku nie jest potrzebna w wypadku kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków powinny się znaleźć wszystkie zabytki znajdujące się na terenie objętym zakresem właściwości danego wojewódzkiego konserwatora zabytków. To istotnie odróżnia wojewódzką ewidencję zabytków od rejestru zabytków. Wpis do rejestru zabytków wywołuje skutki prawne w postaci objęcia danego obiektu ochroną prawną, pozwalającą na ingerencję państwa w konstytucyjnie chronione prawo własności. Rejestr opiera się na zasadzie wyboru, która oznacza, że historyczny obiekt proponowany do indywidualnej ochrony konserwatorskiej poprzez wpis do rejestru zabytków w celu jego zachowania powinien mieć wartości wyższe wobec innych obiektów tego samego typu i ponadprzeciętne. Dzięki wojewódzkiej ewidencji zabytków, która odzwierciedlać powinna cały zasób zabytkowy na danym terenie, można umiejscowić dany obiekt we właściwym miejscu w hierarchii wartości

obiektów historycznych. Skutkiem wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków, prowadzonej niezależnie od rejestru przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest obowiązek informacyjny. Zgodnie z art. 28 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5 nin. ustawy, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1. Uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2. Zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3. Zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
4. Zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Listę obiektów zabytkowych ujętych w prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu przedstawiono w tabeli nr 2 – są to zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Grodziczno. Nie wszystkie obiekty zabytkowe ujęte w ewidencji wojewódzkiej posiadają karty ewidencyjne zabytku nieruchomego.

5.3.4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dokumenty te zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. *Dz. U. z 2024 r. poz. 1292*). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kolejnym etapem obowiązku informacyjnego jest obowiązek powstający na etapie wykonywania gminnej ewidencji zabytków. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem na gminy, które zamierzają prowadzić gminną ewidencję zabytków, obowiązek informacyjny o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków

nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i innych dokumentach planistycznych - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz.U. 2024 poz. 1292*) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków**. W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na wójcie spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (*Dz.U. z 2019 r. poz. 1886*)

Gmina Grodziczno posiada Gminną Ewidencję Zabytków, uzgodnioną z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Elblągu.

5.4.1. Zabytki nieruchomości ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Grodziczno

Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków).

Tabela nr 2: Zabytki nieruchomości w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Grodziczno – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr 3.

	MIEJSCOWOŚĆ	ZABYTEK	ADRES	CZAS POWSTANIA	REJESTR ZABYKÓW		INNE FORMY OCHRONY
					NR REJESTRU	DATA DECYZJI	
1.	Aleja przydrożna	ALEJA PRZYDROŻNA – Droga nr 541N: odcinek skrzyżowanie z drogą nr 538 - Kietpiny	obręby geodezyjne: MONTOWO – OSTASZEWO - RYNEK	1 poł. XX w.			
2.	Aleja przydrożna	ALEJA PRZYDROŻNA – Droga nr 1250N: odcinek Sugajenko – Mroczo oraz Rynek – skrzyżowanie z drogą nr 541	obręby geodezyjne: MROCZNO RYNEK	1 poł. XX w.			
3.	Aleja przydrożna	ALEJA PRZYDROŻNA – Droga nr 1335N: Nowe Miasto Lubawskie – Mroczo – granica powiatu	obręby geodezyjne: MROCZENKO – MROCZNO - KOWALIKI - BOLESZYN	1 poł. XX w.			
4.	Boleszyn	Kościół parafialny p.w. św. Marcina wraz z cmentarzem przykościelnym	Boleszyn	1 poł. XVIII w.	A-558/O	09.04.1959	MPZP: Uchwała nr XXIII/144/2020 Rady Gminy Grodziczno z dnia 16 grudnia 2020
5.	Boleszyn	Cmentarz przykościelny przy kościele p.w. św. Marcina	Boleszyn	XVIII w.	A-558/O	09.04.1959	MPZP: Uchwała nr XXIII/144/2020 Rady Gminy Grodziczno z dnia 16 grudnia 2020
6.	Boleszyn	Kaplica p.w. św. Huberta	Boleszyn	poł. XVIII w.	A-1079	05.08.1968	MPZP: Uchwała nr XXIII/144/2020 Rady Gminy Grodziczno z dnia 16 grudnia 2020
7.	Boleszyn	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	Boleszyn	pocz. XX w.			MPZP: Uchwała nr XXIII/144/2020 Rady Gminy Grodziczno z dnia 16 grudnia 2020
8.	Jakubkowo	Pałac w zespole pałacowo-parkowym, ob. budynek mieszkalny	Jakubkowo nr 1	2 ćw. XIX w. przeb. K. XIX w.	A-2830	15.06.1989	
9.	Jakubkowo	Park w zespole pałacowo-parkowym	Jakubkowo	2 poł. XIX w.	A-3640	03.12.1993	
10.	Jakubkowo	Wozownia w zespole pałacowo-parkowym, ob. budynek gospodarczy	Jakubkowo	2 poł. XIX w.	A-2830	15.06.1989	
11.	Katlewo	Zespół dworsko-folwarczno-parkowy	Katlewo	poł. XIX w.			
12.	Katlewo	Dwór w zespole dworsko-folwarczno-parkowym	Katlewo nr 19	pocz. XX w.			
13.	Katlewo	Park w zespole dworsko-folwarczno-parkowym	Katlewo	pocz. XX w.			
14.	Katlewo	Cmentarz ewangelicki	Katlewo	ok. 1869 r.			
15.	Kuligi	Kaplica baptystów	Kuligi	1904-1905	a-4635	02.06.2016	
16.	Kuligi	Cmentarz ewangelicki	Kuligi	k. XIX w.			
17.	Linowiec	Zespół dworsko-folwarczno-parkowy	Linowiec	poł. XIX w.			
18.	Lorki	Młyn wodny, ob. dom mieszkalny	Lorki nr 33	młyn: 4 ćw. XIX w., młynarzówka pocz. XX w.			
19.	Montowo	Zespół dworsko-parkowo-folwarczny	Montowo	od poł. XIX w.	A/399/1-2 A-1744	06.01.1997 20.12.1986	

20.	Montowo	Dwór z oficyną w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Montowo	ok. 1870 r.	A/399/1-2	06.01.1997	
21.	Montowo	Park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Montowo	poł. XIX w.	A/399/1-2	06.01.1997	
22.	Montowo	Spichlerz w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym	Montowo	. 1868 r.	A-1744	20.12.1986	
23.	Mroczno	Kościół par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Mroczno	1935-1936	A-4721	31.10.2022	
24.	Mroczno	Cmentarz przykościelny	Mroczno	poł. XIX w.			
25.	Mroczno	Cmentarz parafialny	Mroczno	2 poł. XIX w.			
26.	Mroczno	Miejsce pamięci – mogiła Polaków zamordowanych przez Niemców w 1944 r. na cmentarzu parafialnym	Mroczno	1944 r, 1966 r.			
27.	Nowe Grodziczno	Kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła wraz z cmentarzem przykościelnym	Nowe Grodziczno 1a	1340 r., 1739 r.	a-1077	04.08.1968	
28.	Nowe Grodziczno	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. św. Piotra i Pawła	Nowe Grodziczno	1 poł. XIV w.	a-1077	04.08.1968	
29.	Nowe Grodziczno	Cmentarz parafialny	Nowe Grodziczno	2 poł. XIX w.			
30.	Nowe Grodziczno	Zespół dworsko-parkowy	Nowe Grodziczno	1 poł. XIX w.			
31.	Nowe Grodziczno	Dwór w zespole dworsko-parkowym	Nowe Grodziczno	1 poł. XIX w. – 1876 r.			
32.	Nowe Grodziczno	Park w zespole dworsko-parkowym	Nowe Grodziczno	4 ćw. XIX w.			
33.	Ostaszewo	Cmentarz ewangelicki	Ostaszewo	pocz. XX w.			
34.	Rynek	Cmentarz rodowy	Rynek	2 poł. XIX w.			
35.	Trzcin	Miejsce Pamięci Narodowej	Trzcin	1960 r.			
36.	Zwiniarz	Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja Biskupa	Zwiniarz	1913 r.	A-4730	16.08.2023	
37.	Zwiniarz	Cmentarz przykościelny przy kościele parafialnym p.w. św. Mikołaja Biskupa	Zwiniarz	na cmentarzu średniowiecznym, 1913 r.			
38.	Zwiniarz	Cmentarz parafialny	Zwiniarz	poł. XIX w.			
39.	Zwiniarz	Miejsce Pamięci Narodowej	Zwiniarz	1944, XXI w.			

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Grodziczno

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz

relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i występują także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”.

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP stanowi zbiór otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (t.j. Dz. U. 2021 poz. 56) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Prowadzona przez Gminy ewidencja zabytków archeologicznych ma za zadanie informowanie o obecności w danym miejscu nieruchomego zabytku archeologicznego. Zgodnie z przepisami prawa, każdy kto zamierza realizować roboty ziemne na terenie, gdzie znajdują się zabytki archeologiczne, prowadzić roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub ewidencji zabytków objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, planuje zmiany charakteru dotychczasowego przeznaczenia terenu, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub uszkodzenia zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego), jest zobowiązany przeprowadzić (czyli sfinansować) badania archeologiczne w zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się

zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas, kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

Na terenie gminy Grodziczno znajduje się 268 stanowisk archeologicznych, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu. Wszystkie stanowiska ujęte w GEZ Gminy Grodziczno zostały zweryfikowane pod kątem zgodności z aktualnymi danymi adresowymi, to jest aktualną nazwą miejscowości. Prezentowane w tabeli nr 3 lista 268 stanowisk zawiera wszystkie stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków łącznie ze stanowiskami znanymi z relacji archiwalnych, czyli wcześniejszych odkryć, które podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski nie zostały zlokalizowane w terenie.

Zdecydowana większość ze stanowisk archeologicznych ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Grodziczno to stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Archeologiczne Zdjęcie Polski to ogólnopolski program badawczo-ewidencyjny opracowany w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i wdrożony do realizacji w 1978 r. Jego celem jest rozpoznanie, metodą badań powierzchniowych i poprzez kwerendę źródłową, stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju oraz budowa archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Na potrzeby realizacji programu obszar kraju podzielono na tzw. „obszary”, „arkusze” i tereny gminy Grodziczno znajdują się na następujących arkuszach AZP – w nawiasach podano rok, w którym przeprowadzono badania AZP oraz liczbę stanowisk zarejestrowanych na obszarze w obrębie gminy Grodziczno:

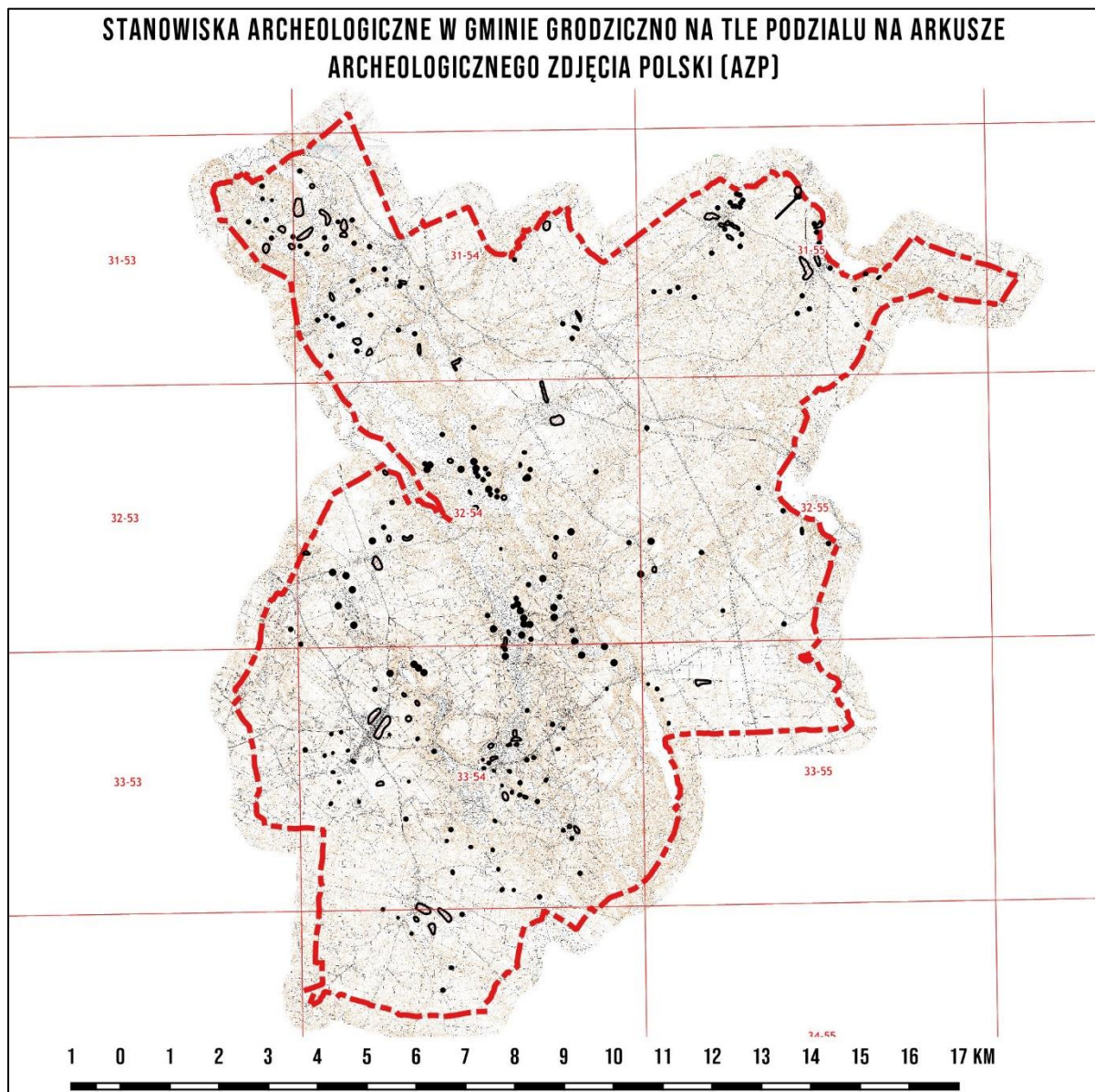
- 31-53 (ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 12 stanowisk, badania AZP przeprowadzono jesienią 2009 r.);
- 31-54 (ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 45 stanowisk, badania AZP przeprowadzono w 2012 r.),
- 31-55 (ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 42 stanowiska, badania AZP przeprowadzono w 1985 r. oraz w 2012 r.),
- 32-53 (ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 3 stanowiska, badania AZP przeprowadzono wiosną 1986 r.),
- 32-54 (ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 79 stanowisk, badania AZP przeprowadzono w 1986 oraz w 2012 r.),
- 32-55 (ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 7 stanowisk, badania AZP przeprowadzono w 2012 r.),
- 33-53 (ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 1 stanowisko, badania AZP przeprowadzono w 2013 r.),
- 33-54 ((ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 76 stanowisk, badania AZP przeprowadzono w 1994 r.),
- 33-55 ((ogółem na terenie gminy Grodziczno na obszarze zarejestrowano 1 stanowisko, badania AZP przeprowadzono w 2012 r.),
- 34-54 (ogółem na obszarze zarejestrowano 2 stanowiska, badania AZP przeprowadzono w 2012 r.).

Na terenie gminy następujące stanowiska archeologiczne zostały wpisane do rejestru zabytków:
- na obszarze 31-55 znajduje się wpisane do rejestru zabytków grodzisko w Świniarciu,

- na obszarze 33-54 znajduje się wpisane do rejestru zabytków grodzisko w Trzcinie. Na terenie gminy znajdują się stanowiska archeologiczne tworzące własne formy krajobrazowe, którymi są grodziska, i których obecność uatrakcyjnia tereny gminy dla turystyki.

Dokumentacje z badań AZP na wymienionych obszarach zawierają rzetelną kwerendę materiałów archiwalnych, a materiał kartograficzny w nich zawarty odpowiada standardom dokumentacji AZP tworzoną w danym okresie i jest całkowicie wystarczająca dla dokładnej lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych.

Jak wspomniano w efekcie wymienionych badań zarówno terenowych jak przeprowadzonej kwerendy źródeł archiwalnych na terenie gminy ujawniono 268 stanowisk archeologicznych, co jest dużą liczbą i można skonkludować, że teren gminy jest intensywnie nasycony znaleziskami archeologicznymi, poświadczając atrakcyjność tych terenów dla osadnictwa grup ludzkich od schyłkowego paleolitu po czasy nam współczesne. Odkryte stanowiska dostarczały najczęściej nielicznego materiału zabytkowego, który w większości przypadków pozwalał na datowanie w ramach okresów archeologii Polski a także często przypisanie konkretnym kulturom archeologicznym. Najliczniej na stanowiska archeologicznych na terenie gminy występował

materiał zabytkowy datowany od wczesnego średniowiecza do późnego średniowiecza. Jak do tej pory nie natrafiono na zabytki z najstarszych okresów pradziejowych na ziemiach Polski, to jest ze starszej i środkowej epoki kamienia, czyli okresu schyłkowego paleolitu oraz mezolitu. Za to w miarę licznie reprezentowany jest materiał pochodzący z młodszej epoki kamienia, czyli neolitu. Niewiele jest znalezisk z wczesnych faz epoki brązu. Późną epokę brązu oraz wczesną epokę żelaza reprezentują znaleziska przypisane bądź to do okresów: halsztackiego, halsztacko-lateńskiego, wczesnej epoki żelaza ale także do konkretnej kultury archeologicznej znanej na terenach Warmii i Mazur, to jest kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Tabela 3: Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków. Cieniowaniem w kolorze żółtym wyróżniono te stanowiska, których lokalizacja nie została potwierdzona podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP)

	Miejscowość Zweryfikowana nazwa miejscowości	Miejscowość Nazwa w wojewódzkiej ewidencji zabytków	Nr stan. w miejsc.	Obszar AZP	Nr stan. na obszarze	Funkcja - chronologia
1.	BOLESZYN	Boleszyn	1	34-54	19	osada – późne średniowiecze-nowożytność
2.	BOLESZYN	Boleszyn	2	33-54	57	śląd osadnictwa – neolit (KPL) śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze-nowożytność
3.	BOLESZYN	Boleszyn	3	33-54	58	osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze-nowożytność
4.	BOLESZYN	Boleszyn	4	33-54	59	osada – wczesne średniowiecze
5.	BOLESZYN	Boleszyn	5	33-54	60	osada – późne średniowiecze
6.	BOLESZYN	Boleszyn	6	33-54	61	śląd osadnictwa – schyłkowy neolit osada – wczesne średniowiecze
7.	BOLESZYN/ KOWALIKI	Boleszyn	8	33-54	63	osada – późne średniowiecze-nowożytność
8.	BOLESZYN	Boleszyn	9	33-54	64	osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
9.	BOLESZYN	Boleszyn	X	33-54	69	śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
10.	BOLESZYN	Boleszyn	XI	33-54	75	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
11.	BOLESZYN	Boleszyn	XII	34-54	26	śląd osadnictwa – nowożytność
12.	GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	(10)*	32-54	35	śląd osadnictwa - neolit
13.	KOWALIKI	Kowaliki	1	33-54	5	osada – halsztat-laten
14.	KOWALIKI	Kowaliki	2	33-54	6	osada – wczesne średniowiecze
15.	KOWALIKI	Kowaliki	3	33-54	7	osada – późne średniowiecze-nowożytność
16.	KOWALIKI	Kowaliki	4	33-54	8	osada – późne średniowiecze
17.	KOWALIKI	Kowaliki	5	33-54	9	śląd osadnictwa – neolit (KAK?) śląd osadnictwa – nowożytność
18.	KOWALIKI	Kowaliki	6	33-54	16	śląd osadnictwa – nowożytność
19.	KOWALIKI	Kowaliki	7	33-54	17	osada – nowożytność
20.	KOWALIKI	Kowaliki	8	33-54	18	osada – późne średniowiecze
21.	KOWALIKI	Boleszyn	(7)*	33-54	62	osada – nowożytność
22.	KULIGI	Linowiec	(II)*	31-54	1	śląd osadnictwa - nowożytność
23.	KULIGI	Linowiec	(III)*	31-54	2	śląd osadnictwa - nowożytność
24.	KULIGI	Linowiec	(IV)*	31-54	3	śląd osadnictwa – epoka brązu

25.	KULIGI	Linowiec	(V)*	31-54	4	śląd osadnictwa – epoka brązu śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
26.	KULIGI	Linowiec	(VI)*	31-54	5	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
27.	KULIGI	Linowiec	(VII)*	31-54	6	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
28.	KULIGI	Linowiec	(VIII)*	31-54	9	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
29.	KULIGI	Linowiec	(IX)*	31-54	10	śląd osadnictwa - nowożytność
30.	KULIGI	Linowiec	(X)*	31-54	11	śląd osadnictwa - nowożytność
31.	KULIGI	Linowiec	(XI)*	31-54	12	śląd osadnictwa - starożytność
32.	KULIGI	Linowiec	(XII)*	31-54	13	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – neolit cmentarzysko? – wczesna epoka żelaza osada – okres wpływów rzymskich osada – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
33.	KULIGI	Linowiec	(XIII)*	31-54	14	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
34.	KULIGI	Linowiec	(XIV)*	31-54	15	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
35.	KULIGI	Linowiec	(XV)*	31-54	16	śląd osadnictwa - nowożytność
36.	KULIGI	Linowiec	(XVI)*	31-54	17	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa - późne średniowiecze osada - nowożytność
37.	KULIGI	Linowiec	(XVII)*	31-54	18	śląd osadnictwa - późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
38.	KULIGI	Linowiec	(XVIII)*	31-54	19	śląd osadnictwa - nowożytność
39.	KULIGI	Linowiec	(XIX)*	31-54	20	śląd osadnictwa - nowożytność
40.	KULIGI	Linowiec	(XX)*	31-54	34	śląd osadnictwa - nowożytność
41.	KULIGI	Linowiec	(XXIV)*	31-54	41	śląd osadnictwa – epoka brązu
42.		Linowiec	I	31-54	49	cmentarzysko płaskie – wcz. ep. żelaza (k. kurhanów zachodniobałtyjskich)
43.	LINOWIEC	Linowiec	XXI	31-54	35	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
44.	LINOWIEC	Linowiec	XXII	31-54	36	śląd osadnictwa - nowożytność
45.	LINOWIEC	Linowiec	XXIII	31-54	40	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
46.	LINOWIEC	Linowiec	XXV	31-54	45	śląd osadnictwa – starożytność osad – wczesne średniowiecze
47.	LINOWIEC	Linowiec	XXVI	31-54	46	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
48.	LINOWIEC	Nowe Grodziczno	(21)*	32-54	62	śląd osadnictwa – neolit
49.	LORKI	Lorki	1	32-54	6	śląd osadnictwa – neolit osada – późne średniowiecze (XV w.)
50.	LORKI	Lorki	2	32-54	7	osada – neolit (KCSz) śląd osadnictwa – późne średniowiecze
51.	LORKI	Lorki	3	32-54	10	osada – późne średniowiecze

52.	LORKI	Lorki	4	32-54	11	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
53.	LORKI	Lorki	5	32-54	12	osada – późne średniowiecze
54.	LORKI	Lorki	6	32-54	18	śląd osadnictwa - neolit osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
55.	LORKI	Lorki	7	32-54	19	osada – wczesne średniowiecze (XI-XIII w.)
56.	LORKI	Lorki	8	32-54	20	śląd osadnictwa – epoka kamienia
57.	LORKI	Lorki	9	32-54	21	śląd osadnictwa - neolit
58.	LORKI	Lorki	10	32-54	22	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
59.	LORKI	Lorki	11	32-54	23	osada – kultura kurhanów zachodniobałtyjskich
60.	LORKI	Lorki	12	32-54	24	osada – okres wpływów rzymskich
61.	LORKI	Lorki	13	32-54	25	osada – okres wpływów rzymskich śląd osadnictwa – późne średniowiecze
62.	LORKI	Lorki	14	32-54	30	śląd osadnictwa – neolit osada – wczesne średniowiecze (XII/XIII w.)
63.	LORKI	Lorki	XV	32-54	79	śląd osadnictwa – nowożytność
64.	LORKI	Lorki	XVI	32-54	82	śląd osadnictwa – nowożytność
65.	MONTOWO	Montowo	I	31-54	37	śląd osadnictwa - nowożytność
66.	MONTOWO	Mątwo	2	32-54	36	śląd osadnictwa - neolit
67.	MONTOWO	Montowo	II	31-54	38	śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
68.	MONTOWO	Montowo	III	31-54	39	osada – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
69.	MONTOWO	Montowo	IV	31-54	44	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa - nowożytność
70.	MONTOWO	Montowo	V	31-55	53	śląd osadnictwa - starożytność śląd osadnictwa - nowożytność
71.	MONTOWO	Montowo	VI	31-55	54	śląd osadnictwa - starożytność śląd osadnictwa – epoka brązu
72.	MONTOWO	Montowo	VII	31-55	55	śląd osadnictwa - starożytność
73.	MONTOWO	Montowo	VIII	31-55	66	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich
74.	MROCZENKO	Mroczenko	1	32-54	9	śląd osadnictwa - neolit
75.	MROCZENKO	Mroczenko	2	32-54	32	śląd osadnictwa – neolit śląd osadnictwa – późne średniowiecze
76.	MROCZENKO	Mroczenko	3	32-54	33	śląd osadnictwa – neolit (KPL) śląd osadnictwa – neolit (KAK)
77.	MROCZENKO	Mroczenko	4	32-54	38	osada – nowożytność (XVI w.)
78.	MROCZENKO	Mroczenko	5	32-54	39	osada – nowożytność
79.	MROCZENKO	Mroczenko	6	32-54	40	osada – nowożytność
80.	MROCZENKO	Mroczenko	7	32-54	45	osada – późne średniowiecze
81.	MROCZENKO	Mroczenko	8	32-54	46	śląd osadnictwa - neolit
82.	MROCZENKO	Mroczenko	9	32-54	70	osada – późne średniowiecze
83.	MROCZENKO	Mroczenko	10	32-54	71	osada – późne średniowiecze (XV w.)
84.	MROCZENKO	Mroczenko	11	32-54	72	osada – późne średniowiecze
85.	MROCZENKO	Mroczenko	12	32-54	73	śląd osadnictwa - neolit
86.	MROCZENKO	Mroczenko	13	32-53	41	osada – wczesne średniowiecze (X-XII w.)
87.	MROCZENKO	Tylice	(2)*	32-54	74	osada – kultura kurhanów zachodniobałtyjskich
88.	MROCZNO	Mroczo	1	32-54	41	osada – nowożytność (XVI w.)
89.	MROCZNO	Mroczo	2	32-54	42	osada – kultura kurhanów zachodniobałtyjskich
90.	MROCZNO	Mroczo	3	32-54	43	śląd osadnictwa – neolit (KAK)

						śląd osadnictwa – kultura kurhanów zachodniobałtyjskich
91.	MROCZNO	Mroczo	4	32-54	44	osada – halsztat-laten
92.	MROCZNO	Mroczo	5	32-53	3	śląd osadnictwa - neolit
93.	MROCZNO	Mroczo	6	32-53	4	śląd osadnictwa - neolit
94.	MROCZNO	Mroczo	8	33-54	14	osada – nowożytność
95.	MROCZNO	Mroczo	9	33-54	15	śląd osadnictwa – nieokreślony
96.	MROCZNO	Mroczo	10	33-54	38	osada - nowożytność
97.	MROCZNO	Mroczo	11	33-54	39	osada - nowożytność
98.	MROCZNO	Mroczo	12	33-54	40	osada – późne średniowiecze
99.	MROCZNO	Mroczo	13	33-54	41	osada – późne średniowiecze-nowożytność
100.	MROCZNO	Mroczo	14	33-54	42	osada – późne średniowiecze-nowożytność
101.	MROCZNO	Mroczo	15	33-54	43	osada – późne średniowiecze-nowożytność
102.	MROCZNO	Mroczo	16	33-54	44	osada – późne średniowiecze-nowożytność
103.	MROCZNO	Mroczo	17	33-54	45	osada – nowożytność
104.	MROCZNO	Mroczo	18	33-54	46	osada – nowożytność
105.	MROCZNO	Mroczo	19	33-54	47	osada – nowożytność
106.	MROCZNO	Mroczo	20	33-54	48	osada – nowożytność
107.	MROCZNO	Mroczo	21	33-54	49	osada – nowożytność
108.	MROCZNO	Mroczo	22	33-54	50	osada – późne średniowiecze-nowożytność
109.	MROCZNO	Mroczo	23	33-54	51	osada – nowożytność
110.	MROCZNO	Mroczo	24	33-54	52	osada – nowożytność
111.	MROCZNO	Mroczo	25	33-54	53	osada – późne średniowiecze-nowożytność
112.	MROCZNO	Mroczo	26	33-54	54	osada – późne średniowiecze-nowożytność
113.	MROCZNO	Mroczo	27	33-54	55	osada – późne średniowiecze-nowożytność
114.	MROCZNO	Mroczo	28	33-54	56	osada – późne średniowiecze-nowożytność
115.	MROCZNO	Mroczo	XXIX	33-54	70	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
116.	MROCZNO	Mroczo	XXIX	33-53	44	śląd osadnictwa - nowożytność
117.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	1	32-54	13	osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze
118.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	II	31-54	47	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – epoka brązu śląd osadnictwa – wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze osada - nowożytność
119.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	2	32-54	1	osada – średniowiecze (XIII-XIV w.)
120.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	3	32-54	2	osada – średniowiecze (XII-XIII w.)
121.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	4	32-54	3	osada – neolit (KAK) osada – halsztat-laten osada – późne średniowiecze
122.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	5	32-54	4	osada – wczesne średniowiecze
123.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	6	32-54	5	osada – późne średniowiecze (XIV-XV w.)
124.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	7	32-54	8	śląd osadnictwa - neolit
125.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	8	32-54	14	śląd osadnictwa - pradzieje

126.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	9	32-54	34	osada – późne średniowiecze
127.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	11	32-54	37	osada – późne średniowiecze
128.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	12	32-54	53	osada – wczesne średniowiecze (XII/XIII w.)
129.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	13	32-54	54	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
130.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	14	32-54	55	śląd osadnictwa – I okres epoki brązu
131.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	15	32-54	56	śląd osadnictwa – neolit
132.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	16	32-54	57	śląd osadnictwa – neolit
133.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	17	32-54	58	osada – neolit (KCG)
134.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	18	32-54	59	śląd osadnictwa – neolit (KPL)
135.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	19	32-54	60	śląd osadnictwa – neolit śląd osadnictwa – późne średniowiecze
136.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	20	32-54	61	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich
137.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	22	32-54	63	osada – neolit (KPL) osada - neolit osada – późne średniowiecze
138.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	23	32-54	64	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze
139.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	24	32-54	65	osada – neolit (KPL)
140.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	25	32-54	66	śląd osadnictwa – neolit (KAK)
141.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	XXV	32-54	77	grodzisko – późne średniowiecze
142.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	26	32-54	67	śląd osadnictwa – neolit (KPL) śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
143.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	27	32-54	68	śląd osadnictwa – neolit (KPL)
144.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	28	32-54	69	śląd osadnictwa – neolit (KPL) śląd osadnictwa – neolit (KAK) śląd osadnictwa – epoka kamienia
145.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	XXIX	32-54	80	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
146.	NOWE GRODZICZNO	Nowe Grodziczno	XXX	32-54	81	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
147.	NOWE GRODZICZNO	Ostaszewo	(VII)*	32-55	27	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
148.	OSTASZEWO	Ostaszewo	I	32-55	15	śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
149.	OSTASZEWO	Ostaszewo	II	32-55	17	śląd osadnictwa – neolit śląd osadnictwa - nowożytność
150.	OSTASZEWO	Ostaszewo	III	32-55	18	śląd osadnictwa – nowożytność
151.	OSTASZEWO	Ostaszewo	IV	32-55	19	śląd osadnictwa – nowożytność
152.	OSTASZEWO	Ostaszewo	V	32-55	20	śląd osadnictwa – epoka kamienia
153.	OSTASZEWO	Ostaszewo	VI	32-55	26	śląd osadnictwa – nowożytność
154.	RYNEK	Rynek	1	32-54	15	śląd osadnictwa – neolit (KPL) osada – późne średniowiecze

155.	RYNEK	Rynek	1	33-54	32	śląd osadnictwa – nowożytność
156.	RYNEK	Rynek	2	32-54	17	śląd osadnictwa – I okres epoki brązu
157.	RYNEK	Rynek	2	33-54	33	śląd osadnictwa – nowożytność
158.	RYNEK	Rynek	3	32-54	31	śląd osadnictwa – neolit (KAK) osada – wczesne średniowiecze
159.	RYNEK	Rynek	3	33-54	34	śląd osadnictwa – nowożytność
160.	RYNEK	Rynek	V	33-55	26	osada – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa – nowożytność
161.	RYNEK	Rynek	VIII	33-54	76	cmentarzysko rodowe (ewangelickie) – nowożytność
162.	ŚWINIARC	Świniarc	I	31-55	3	grodzisko – wczesne średniowiecze
163.	ŚWINIARC	Świniarc	II	31-55	4	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
164.	ŚWINIARC	Świniarc	III	31-55	5	śląd osadnictwa – nowożytność
165.	ŚWINIARC	Świniarc	IV	31-55	6	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
166.	ŚWINIARC	Świniarc	V	31-55	7	śląd osadnictwa – nowożytność
167.	ŚWINIARC	Świniarc	VI	31-55	8	śląd osadnictwa – nowożytność
168.	ŚWINIARC	Świniarc	VII	31-55	9	śląd osadnictwa – nowożytność
169.	ŚWINIARC	Świniarc	VIII	31-55	12	osada – późne średniowiecze osada - nowożytność
170.	ŚWINIARC	Świniarc	IX	31-55	13	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze osada - nowożytność
171.	ŚWINIARC	Świniarc	X	31-55	14	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
172.	ŚWINIARC	Świniarc	XI	31-55	15	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
173.	ŚWINIARC	Świniarc	XII	31-55	16	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
174.	ŚWINIARC	Świniarc	XIII	31-55	17	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
175.	ŚWINIARC	Świniarc	XIV	31-55	18	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
176.	ŚWINIARC	Świniarc	XV	31-55	19	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
177.	ŚWINIARC	Świniarc	XVI	31-55	20	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
178.	ŚWINIARC	Świniarc	XVII	31-55	21	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
179.	ŚWINIARC	Świniarc	XVIII	31-55	22	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
180.	ŚWINIARC	Świniarc	XIX	31-55	23	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
181.	ŚWINIARC	Świniarc	XX	31-55	24	śląd osadnictwa - nowożytność
182.	ŚWINIARC	Zwiniarz	(XVI)	31-55	64	śląd osadnictwa - nowożytność
183.	TRZCIN	Trzcina	1	33-54	1	grodzisko – późne średniowiecze
184.	TRZCIN	Trzcina	2	32-54	16	osada – wczesne średniowiecze (XI-XIII w.)
185.	TRZCIN	Trzcina	2	33-54	2	osada – nowożytność
186.	TRZCIN	Trzcina	3	32-54	26	śląd osadnictwa – neolit osada – okres wpływów rzymskich śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze
187.	TRZCIN	Trzcina	3	33-54	3	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada – nowożytność
188.	TRZCIN	Trzcina	4	32-54	27	osada – wczesne średniowiecze
189.	TRZCIN	Trzcina	4	33-54	4	osada – późne średniowiecze

190.	TRZCIN	Trzcina	5	32-54	28	śląd osadnictwa - pradziej
191.	TRZCIN	Trzcina	5	33-54	10	osada – wczesne średniowiecze
192.	TRZCIN	Trzcina	6	32-54	29	śląd osadnictwa – neolit (KPL) śląd osadnictwa – neolit (KAK) śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich
193.	TRZCIN	Trzcina	6	33-54	11	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
194.	TRZCIN	Trzcina	7	32-54	47	osada – wczesne średniowiecze
195.	TRZCIN	Trzcina	7	33-54	12	osada – późne średniowiecze-nowożytność
196.	TRZCIN	Trzcina	8	32-54	48	osada – wczesne średniowiecze (XIII w.)
197.	TRZCIN	Trzcina	8	33-54	13	osada – późne średniowiecze osada - nowożytność
198.	TRZCIN	Trzcina	9	32-54	49	śląd osadnictwa – neolit (KPL) osada – okres wpływów rzymskich
199.	TRZCIN	Trzcina	9	33-54	19	osada - nowożytność
200.	TRZCIN	Trzcina	10	32-54	50	śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich
201.	TRZCIN	Trzcina	10	33-54	20	śląd osadnictwa- pradziej osada – późne średniowiecze-nowożytność
202.	TRZCIN	Trzcina	11	32-54	51	śląd osadnictwa – neolit śląd osadnictwa – halsztat-laten śląd osadnictwa – okres wpływów rzymskich
203.	TRZCIN	Trzcina	11	33-54	21	śląd osadnictwa – epoka kamienia osada – halsztat-laten
204.	TRZCIN	Trzcina	12	32-54	52	osada – wczesne średniowiecze
205.	TRZCIN	Trzcina	12	33-54	22	śląd osadnictwa – schyłkowy neolit?
206.	TRZCIN	Trzcina	13	33-54	23	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
207.	TRZCIN	Trzcina	14	33-54	24	śląd osadnictwa – neolit? śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze-nowożytność
208.	TRZCIN	Trzcina	15	33-54	25	stanowisko domniemane – nieokreślona chronologia
209.	TRZCIN	Trzcina	16	33-54	26	osada - nowożytność
210.	TRZCIN	Trzcina	17	33-54	27	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze
211.	TRZCIN	Trzcina	18	33-54	28	osada – późne średniowiecze osada - nowożytność
212.	TRZCIN	Trzcina „Kościelisko”	19	33-54	29	osada – późne średniowiecze cmentarzysko (?) – nieokreślona chronologia – groby szkieletowe
213.	TRZCIN	Trzcina	20	33-54	30	osada – wczesne średniowiecze
214.	TRZCIN	Trzcina	21	33-54	31	stanowisko domniemane – nieokreślona chronologia
215.	TRZCIN	Trzcina	22	33-54	35	śląd osadnictwa - nowożytność
216.	TRZCIN	Trzcina	23	33-54	36	śląd osadnictwa - nowożytność
217.	TRZCIN	Trzcina	24	33-54	37	osada - nowożytność
218.	TRZCIN	Trzcina	XXXVI	33-54	66	zanikła wieś – nowożytność (XIX-XX w.)
219.	TRZCIN	Trzcina	XXXVI	33-54	67	młynisko – nowożytność (XIX-XX w.)
220.	TRZCIN	Trzcina	XXXVIII	33-54	68	kopiec podworski – nowożytność (XVII-XX w.)
221.	TRZCIN	Trzcina	XXXIX	33-54	71	śląd osadnictwa – nowożytność
222.	TRZCIN	Trzcina	XL	33-54	72	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – nowożytność
223.	TRZCIN	Trzcina	XLI	33-54	73	śląd osadnictwa – nowożytność

224.	TRZCIN	Trzcin	XLII	33-54	74	kopiec (gródek stożkowy?) – późne średniowiecze
225.		Trzcin		33-54	65	śląd osadnictwa – neolit (KPL)
226.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	I	31-53	27	grodzisko – wczesne średniowiecze?
227.		Zajączkowo	I	31-54	50	cmentarzysko – wczesna epoka żelaza
228.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	II	31-53	21	osada? – wcz. epoka żelaza osada – wczesne średniowiecze
229.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	III	31-53	20	osada? - nowożytność
230.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	IV	31-53	22	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
231.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	V	31-53	23	osada – wczesne średniowiecze
232.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	VI	31-53	24	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
233.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	VII	31-53	25	osada? - nowożytność
234.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	VIII	31-53	26	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze
235.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	IX	31-53	28	śląd osadnictwa – średniowiecze
236.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	X	31-53	29	osada? - nowożytność
237.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XI	31-54	21	śląd osadnictwa - nowożytność
238.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XII	31-54	22	śląd osadnictwa - starożytność
239.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XIII	31-54	23	śląd osadnictwa – wczesna epoka brązu śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
240.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XIV	31-54	24	śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
241.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XV	31-54	25	śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
242.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XVI	31-54	26	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
243.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XVII	31-54	27	śląd osadnictwa – nowożytność
244.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XVIII	31-54	28	śląd osadnictwa – wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
245.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XIX	31-54	29	śląd osadnictwa - nowożytność
246.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XX	31-54	30	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – wczesna epoka brązu śląd osadnictwa – wczesna epoka żelaza śląd osadnictwa – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze osada - nowożytność
247.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XXI	31-54	31	śląd osadnictwa – późne średniowiecze osada - nowożytność
248.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XXII	31-54	32	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
249.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XXIII	31-54	48	śląd osadnictwa - nowożytność
250.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XXIV	31-53	45	kopiec podworski? - nowożytność
251.	ZAJĄCZKOWO	Zajączkowo	XXV	31-53	46	kopiec podworski? - nowożytność
252.	ZWINIARZ	Zwiniarz	I	31-55	10	śląd osadnictwa – starożytność śląd osadnictwa – wczesna epoka żelaza osada – wczesne średniowiecze osada – późne średniowiecze śląd osadnictwa – nowożytność
253.	ZWINIARZ	Zwiniarz	II	31-55	11	wał podłużny – średniowiecze

254.	ZWINIARZ	Zwiniarz	III	31-55	36	wał podłużny-grobla – średniowiecze?
255.	ZWINIARZ	Zwiniarz	IV	31-55	37	gródek strażniczy(?) – wczesne średniowiecze
256.	ZWINIARZ	Zwiniarz	V	31-55	38	śląd osadnictwa – epoka brązu śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
257.	ZWINIARZ	Zwiniarz	VI	31-55	39	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
258.	ZWINIARZ	Zwiniarz	VII	31-55	40	śląd osadnictwa - późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
259.	ZWINIARZ	Zwiniarz	VIII	31-55	41	osada - wczesne średniowiecze
260.	ZWINIARZ	Zwiniarz	IX	31-55	42	śląd osadnictwa – późne średniowiecze
261.	ZWINIARZ	Zwiniarz	X	31-55	43	śląd osadnictwa - nowożytność
262.	ZWINIARZ	Zwiniarz	XI	31-55	48	śląd osadnictwa - wczesne średniowiecze
263.	ZWINIARZ	Zwiniarz	XII	31-55	49	śląd osadnictwa – starożytność osada – późne średniowiecze osada - nowożytność
264.	ZWINIARZ	Zwiniarz	XIII	31-55	50	śląd osadnictwa - późne średniowiecze
265.	ZWINIARZ	Zwiniarz	XIV	31-55	51	śląd osadnictwa - późne średniowiecze
266.	ZWINIARZ	Zwiniarz	XV	31-55	52	śląd osadnictwa - późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
267.	ZWINIARZ	Zwiniarz	XVII	31-55	63	śląd osadnictwa - późne średniowiecze śląd osadnictwa - nowożytność
268.	ZWINIARZ	Świniarc	(XXI)*	31-55	65	śląd osadnictwa - nowożytność

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Niewątpliwie do najcenniejszych zabytków na terenie Gminy Grodziczno należą obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków. Wśród nich wyróżniają się obiekty sakralne, których architektoniczne dominanty w postaci wież dominują w panoramach wsi. Najstarsze z nich, gotyckie, wzniesione przez Krzyżaków jeszcze w XIV w., a wśród nich kościół w Grodzicznie. W Boleszynie zachował się drewniany kościół konstrukcji zrębowej, oszalowany deskami. Kościoły katolickie w Mrocznie i Zwiniarzu wybudowano na początku wieku XX, podobnie jak i kaplicę baptyistów w Kuligach. .

Kolejną grupą obiektów zabytkowych wyróżniających się w krajobrazie jako zieleni urządzona są cmentarze, które można podzielić na trzy grupy: cmentarze przykościelne, funkcjonujące do połowy XIX w., kiedy to z przyczyn sanitarnych zabroniono pochówków wokół świątyń zlokalizowanych najczęściej w środku wsi. W niektórych gminach czy parafiach długo jeszcze cmentarze przykościelne pozostawały czynne. W większości jednak powstawały nekropolie, lokalizowane w myśl nowych przepisów, poza obrębem działki kościelnej. Cmentarze miejskie, katolickie i ewangelickie, lokowane były najczęściej na granicy zabudowy. Na wsiach cmentarze katolickie powstawały w obrębie wsi parafialnej, najczęściej na skraju miejscowości, chociaż zdarzało się i takie które zakładano w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła. Z kolei cmentarze ewangelickie powstawały przy każdej wsi, bardzo często w starannie wybranym miejscu, w pewnym oddaleniu od miejscowości lub na obszarze leśnym. W samej wsi mogło być więcej niż jeden cmentarz. Cmentarze ewangelickie powstawały również przy zamożniejszych gospodarstwach, leśniczówkach czy w obrębie rodowych dóbr ziemskich. Zgodnie z XIX-wiecznymi trendami, te zakładane w krajobrazie otwartym wyróżniały się starannym doбором miejsca, o znacznych walorach widokowych. Na cmentarzach katolickich i ewangelickich

występowały te same formy pochówków: mogiły ziemne, obramienia nagrobków, krzyże i ogrodzenia kwater grobowych oraz gatunki roślin, jak klony, lipy, lilaki, barwinki. Indywidualną formą artystyczną mogły odznaczać się kaplice i nagrobki na cmentarzach właścicieli ziemskich, z uwagi na wysoką pozycję społeczną oraz status majątkowy.

Cmentarze ewangelickie, wraz z wyjazdem z terenów gminy ludności niemieckojęzycznej popadły po II wojnie światowej w ruinę. Od kilku lat tereny cmentarzy poewangelickich są porządkowane, umieszczane są pamiątkowe obeliski, pomniki. W 2019 r. uporządkowano teren cmentarza w Kuligach umieszczając symboliczną mogiłę z głazem narzutowym i tabliczką upamiętniającą.

Ważnym elementem krajobrazu Gminy Grodziczno są obiekty liniowe, które tworzą przede wszystkim aleje przydrożne, ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków i przez to także w gminnej

ewidencji zabytków. Obowiązek sadzenia drzew przy drogach wypływał z edyktów pruskich, miały one chronić przed wiatrem, śniegiem i dawać w zimie orientację, a w lecie chronić przed upałem. Sadzone przy drogach, początkowo wzdłuż głównych traktów, z czasem również przy dojazdach lokalnych, utworzyły zwartą sieć stając się nieodłącznym elementem miejscowego pejzażu. Obecnie zmieniło się podejście do alei przydrożnych i względy bezpieczeństwa zaczynają decydować

o ich wycinaniu.

Na terenie gminy Grodziczno znajdują się także miejsca pamięci, które poświęcono mieszkańcom zamordowanym przez Niemców i Sowieców w czasie II wojny światowej. Miejsca te znajdują się w: Mrocznie, Trzcinie i Zwiniarzu,

Na terenach wiejskich zachowały się XIX w. obiekty architektury rezydencjalnej, najczęściej w zespołach dworsko-parkowych. Należy do nich zaliczyć zespół dworsko-parkowy w Jakubkowie, Katlewie, Montowie, Nowym Grodzicznie. Niektóre z tych obiektów wskutek niewłaściwego sposobu zagospodarowania i nieumiejętnie prowadzonych prac remontowych straciła pierwotne cechy stylowe. Podobnie zniszczeniu ulegały nie pielęgnowane założenia parkowe. Bardzo niewiele na terenie gminy zachowało się obiektów przemysłowych. Można wśród nich wymienić młyn wodny w Lorkach, spichlerz w Montowie.

Wśród najcenniejszych zabytków na terenie Gminy Grodziczno są niżej wymienione i szczegółowo opisane obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.

Boleszyn:

- Kościół parafialny p.w. św. Marcina wraz z cmentarzem przykościelnym - wpis do rejestru zabytków nr A-1078 decyzją z dnia 05.08.1968

Parafia została założona prawdopodobnie przez kapitułę chełmińską, która w 1289 r. otrzymała Boleszyn od biskupa chełmińskiego Wernera. Najstarsza wzmianka o parafii pochodzi z początku XV w. z dokumentu biskupa chełmińskiego Arnolda (1402-1416), w którym przyłącza on kościół w Radoszkach jako filię do parafii w Boleszynie. Do sekularyzacji dóbr w XVIII w.

wieś pozostawała własnością kapituły chełmińskiej. W 1672 r. w Boleszynie istniała szkoła parafialna. Pierwotny drewniany kościół został wystawiony przed 1653 r. Obecny kościół został wzniesiony w latach 1721-1722 lub 1739 r., możliwe, że w 1739 został gruntownie przebudowany. Kościół konsekrowany w 1742 r. Pod koniec XIX w. do prezbiterium dobudowano po obu stronach ceglana zakrystię oraz skarbczyk. W 1921 r. gruntowny remont kościoła.

W kościele obraz Matki Boskiej Bolesnej z XVIII w., do którego pielgrzymowano z Królestwa Polskiego oraz Mazur.

Plac kościelny z cmentarzem przykościelnym zlokalizowany jest w środku wsi, na terenie czworokątnego założenia cmentarnego, na którym znajduje się drewniany kościół, drewniana dzwonnica oraz murowana kostnica. Całe założenie z ogrodzeniem na kamiennym cokole z ceglanymi słupkami z betonowymi czterospadkowymi czapkami oraz z przęsłami z drewnianymi sztachetami.

Drewniany budynek kościoła o konstrukcji zrębowej jest orientowany, posadowiony na fundamentach kamiennych i podmurówce kamiennie-ceglanej. W w dolnej części północnej ściany nawy oraz prezbiterium drewniana konstrukcja została wymieniona na murowaną. Ściany są wzmacniane lisicami. Zakrystie oraz skarbczyk murowane z cegły na zaprawie cementowo-wapiennej. Od zachodu dostawiona wieża konstrukcji szkieletowej, ze ścianą wieńcową od

zewnątrz – do wysokości okapu dachu nawy. Cały kościół z zewnątrz oszalowany deskami z olistwowaniem połączeń desek szalunku. Kościół wybudowany na rzucie prostokąta, prezbiterium zamknięte trójbocznie z przybudówkami wychodzącymi poza obrys nawy, do których od zachodu dostawione przedsionki przylegające do bocznych ścian nawy. Korpus nawowy kościoła szerszy z wieżą dostawioną od zachodu. Bryła kościoła jednokondygnacyjna zamknięta dachami dwuspadowymi, z dachem trójpołaciowym nad prezbiterium, z dwukondygnacyjną wieżą zamkniętą dachem namiotowym z metalową iglicą, dachy pokryte dachówką ceramiczną. Elewacje boczne nawy dwuosiove, boczne prezbiterium jednoosiowa, elewacje akcentowane drewnianym gzymsem podokapowym. Otwory okienne prostokątne z opaskami, w ścianie prezbiterium ośmioboczne okienko. W elewacji frontowej wieża, z prostokątnym otworem wejściowym z drewnianym gzymsem okapnikowym, nad wejściem okienko pod którym w kapliczce rzeźba drewniana Piety.

Cmentarz przykościelny został założony w XVIII w., obecny układ cmentarza pochodzi z XIX w. W południowej części cmentarza znajduje się lapidarium i miejsca pochówków księży. Układ cmentarza regularny, na planie prostokąta, jednokwaterowy

- Kaplica p.w. św. Huberta – wpis do rejestru zabytków nr A-1079 decyzją z dnia 05.08.1968

Kaplica św. Huberta zlokalizowana jest w niewielkiej odległości od kościoła parafialnego p.w. św. Marcina. Została wybudowana około połowy XVIII w., poświęcona 3.04.1846 r. Kaplica została gruntownie odnowiona w 1927 r., jednak podczas prowadzonych wówczas prac została zniszczona stara polichromia.

Kaplica posadowiona jest na kamiennej podmurówce, jest to budynek drewniany, konstrukcji zrębowej z bali zwęglowanych na jaskółczy ogon z obciętymi ostatkami. Wnętrze kaplicy jest otynkowane. Kaplica założona została na rzucie zbliżonym do kwadratu, posiada bryłę zwartą, jednokondygnacyjną, zamkniętą dachem namiotowym pokrytym dachówką ceramiczną. Elewacja frontowa jednoosiowa z dwuskrzydłowymi drzwiami z szeroką opaską, wejście poprzedzone kamienno-betonowymi schodami. Elewacje boczne niesymetryczne, jednoosiowe ze zbliżonymi do kwadratu dwuskrzydłowymi oknami, z szerokimi opaskami.

Jakubkowo:

- Pałac w zespole pałacowo-parkowym, wpis do rejestru zabytków nr A-2830 decyzją kl.5340/14/89 z dnia 15.06.1989 r.

Pierwsze informacje o posiadłości w Jakubkowie pochodzą z 1853 r., wówczas właścicielem był Euzebiusz Różycki, wtedy nastąpiło wyodrębnienie księgi wieczystej Jakubkowo z księgi majątku Zajączkowo. W rodzinie Różyckich majątek pozostawał do 1877 r., kolejnymi właścicielami byli: w latach 1877-1888 Ferdinand Frowerk, w 1888 Ferdinand Ebert, 1892 Aniela Probst z d. Lanz, 1893 Friedrich Kampmann, 1900 r. Stanisław Różycki z Zajączkowa, 1907-1908 Aleksander Itzig – zarówno Różycki jak i Itzig byli właścicielami Zajączkowa, więc prawdopodobne, że był to okres ponownego zespolenia obu posiadłości. W 1908 r. majątek przejął Johann Kempka, w 1910 r. Bucholz. 17 marca 1920 r. majątek przeszedł w posiadanie Kazimierza Lamberta i pozostawał do kwietnia 1946 r. kiedy został przejęty w wyniku reformy rolnej przez Skarb Państwa. Od lutego 1992 właścicielem jest syn ostatniego właściciela.

W 1882 r. dobra w Jakubkowie zamieszkiwało 95 katolików oraz 2 ewangelików, w obrębie dóbr znajdowało się 28 budynków, w tym 10 domów mieszkalnych. W 1910 r. majątek zamieszkiwało 56 Polaków oraz 2 Niemców, w majątku znajdowało się 6 domów mieszkalnych oraz 11 gospodarczych. W 1936 r. Jakubkowo zamieszkiwało 115 osób

obejmowało 268 ha, z dobrze rozwiniętym sadownictwem, rybołówstwem, z cegielnią, wydobywano torf. Po II wojnie światowej pałac był użytkowany przez Lasy Państwowe, w pałacu mieściły się mieszkania robotników leśnych.

Pierwotny dwór wzniesiono prawdopodobnie w 2 ćw. XIX w. Jego pozostałością są ściany piwnic w cz. płd-wsch. obecnego pałacu. Dwór całkowicie przebudowano pod koniec XIX w. nadając mu rozbudowaną, eklektyczną formę.

Budynek posadowiony jest na kamiennych fundamentach, posiada ściany murowane z cegły, obustronnie otynkowane. Pałac w części płn-wsch. założony jest na rzucie kwadratu, w części frontowej - płd-zachodniej na planie prostokąta, która jest wysunięta przed lico części kwadratowej. Bryła budynku rozczłonkowana, złożona z prostopadłościanów, budynek podpiwniczony, część frontowa dwukondygnacyjna ze ścianką kolankową poddasza, zamknięta dachami płaskim część tylna parterowa z poddaszem o ścianie kolankowej, zamknięta dachem dwuspadowym o niewielkim nachyleniu. Elewacje pałacu częściowo pozbawione detalu architektonicznego, otynkowane, akcentowane gzymsami kordonowymi, odcinkami gzymsu parapetowego i nadokiennego. Otwory okienne prostokątne oraz zamknięte łukowo oraz pełnym łukiem. Stolarka otworowa w budynku pałacu współczesna.

- Wozownia w zespole pałacowo-parkowym, wpis do rejestru zabytków nr A-2830 decyzją kl.5340/14/89 z dnia 15.06.1989 r.

Wozownia została wybudowana w 2 poł. XIX w., budynek posadowiono na kamiennych fundamentach, posiada ściany murowane z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej, od wewnątrz budynek otynkowany. Wozownia została założona na rzucie prostokąta. Bryła wozowni zwarta, niepodpiwniczona, jednokondygnacyjna z wysoką ścianą kolankową, zamknięta dachem dwuspadowym o niewielkim spadku. Elewacje wozowni w wątku ceglany, artykułowane ceglany gzymsem kordonowym, ceglany łukowymi nadprożami otworów parteru i poddasza, ceglany gzymsami podparapetowymi otworów okiennych. Elewacja frontowa – szczytowa od płd-wschodu dwuosiowa z dwiema dwuskrzydłowymi bramami, elewacja boczna od podwórza 5 osiowa, niesymetryczna, z blendą w skrajnej osi od wschodu. Elewacja boczna płd-zachodnia niesymetryczna 5 osiowa. Otwory zamknięte odcinkami łuku, oryginalna stolarka otworowa nie zachowana.

- Park w zespole pałacowo-parkowym, wpis do rejestru zabytków nr A-2830 decyzją kl.5340/14/89 z dnia 15.06.1989 r.

Park krajobrazowy w części przy pałacu został założony prawdopodobnie w 3 ćw. XIX w., w części przy rzece Wel w 1 ćw. XX w. Całość założenia ma postać dwu prostopadłych do siebie parków: prostokątnego w pobliżu pałacu założonego na stoku znacznie wznoszącym się w kierunku płn-wschodnim i drugiego w kształcie odwróconej litery L w pobliżu rzeki Wel, na terenie płaskim o niewielkim spadku w kierunku rzeki. Całe założenie otoczone było łąkami, pastwiskami, polami, od zachodu rzeką. Pałac usytuowany jest centralnie względem obu części parku. Do pałacu prowadzą dwie drogi: jedna z Zajązkowa, druga z Tylic – prostopadła do elewacji frontowej, wzdłuż której rośnie grupa drzew. Przed frontem pałacu zwarta grupa różnogatunkowych drzew z przewagą lip, klonów i robinii. Od strony północno-wschodniej rząd świerków, które wyznaczają granice między częścią reprezentacyjną a krajobrazową parku. Park w części przy rzece Wel ma postać naturalnego zbiorowiska roślinnego

Kuligi:

- Kaplica baptystów, wpis do rejestru zabytków nr a-4635 z 02.06.2016 decyzją: IZAR.5140.1.17.2015.jk

Kuligi pierwotnie był to duży folwark krzyżacki w wójtostwie bratiańskim. W 1412 r. wzmiankowany jest młyn w tej miejscowości. W latach 1466-1772 Kuligi znajdowały się na terenie Prus Królewskich w starostwie bratiańskim. Od 1886 r. rząd pruski osiedlał we wsi kolonistów niemieckich, którzy wybudowali w Kuligach mały kościół. Budynek kaplicy został wybudowany na potrzeby społeczności Niemców nadwożańskich, którzy migrowali w początku XX wieku na tereny Królestwa Pruskiego. Ludność wyznania baptystycznego osiedliła się w Kuligach, gdzie rząd sprzedawał grunty po parcelacji majątku ziemskiego. Po 1920 r. we wsi zostało około 40 baptystów. Budynek kaplicy był użytkowany na cele sakralne oraz kulturalne do 1945 r., po wojnie pełnił między innymi funkcję magazynu.

Kaplica wybudowana została przez chrześcijan – baptystów w latach 1904-1905, jako obiekt jednonawowy, odwołujący się do neogotyku, wymurowany z cegły licowej, nieotynkowany z zewnątrz z detalem architektonicznym wypracowanym w cegle. Kaplica została założona na rzucie prostokąta, z węższym i niższym przedsionkiem na planie kwadratu w ścianie szczytowej od północy. Budynek posiada bryłę zwartą, jednokondygnacyjną, zamkniętą dachem dwuspadowym, oryginalnie pokrytym dachówką holenderką, obecnie korpus oraz kruchta pokryte eternitem. Narożniki korpusu kaplicy oraz pomiędzy osiami elewacji w ścianach dłuższych płytkie dwustopniowe przypory z okapami

z cegły ceramicznej. Elewacje kaplicy o ozdobnych gzymsach. Fasady boczne czteroosiowe z oknami o ostrołukowych zwieńczeniach. Niewielka kruchta w osi budynku. Elewacje artykułowane płytkim gzymsem cokołowym, kostkowym ceglany gzymsem wieńczącym oraz odcinkami ceglano gzymsu parapetowego. Elewacje wzdłużne korpusu kaplicy czteroosiowe, z jednoosiową kruchtą, w elewacji od wschodu w skrajnej osi od północy obecnie

wejście do budynku, część otworów okiennych przemurowana, zaślepią. Elewacja północna jednoosiowa z wejściem poprzez kruchtę, z prostokątnym otworem wejściowym zamkniętym ostrołukowym ceglany obramieniem. Elewacja szczytowa od południa z niesymetrycznym zamurowanym otworem, obecnie ślepa. Stolarka wtórna, nie zachowana.

Gmina Grodziczno planuje przystosowanie obiektu na cele kulturalne oraz wykorzystanie wnętrza na ekspozycję obiektów historycznych związanych z regionem ziemi lubawskiej i historią baptystów na terenie Prus Zachodnich.

Montowo:

- Dwór z oficyną w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym, wpis do rejestru zabytków nr A/3944 z 06.01.1997 r.

Montowo znalazło się w rękach Zakonu Krzyżackiego w 1260 r. wskutek darowizny księcia łączycko-kujawskiego Kazimierza. W 1423 r. wymieniany jest jako majątek rycerski Montaw, w wójtostwie bratiańskim. W latach 1466-1772 znajdował się w obrębie Prus Królewskich. W XIX i XX w. majątek należał do rodziny Ossowskich. W 1933 r. decyzją Dyrekcji Poznańskiego Ziemstwa Kredytowego następuje przymusowa sprzedaż nieruchomości, późniejszym właścicielem jest Kochanowski, 12 października 1946 r. majątek przejęty został przez Skarb Państwa, następnie przeszedł w posiadanie PGR.

Dwór został wybudowany około 1870 r. Jest to budynek murowany z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej, obustronnie otynkowany. Budynek został założony na rzucie zbliżonym do litery L, składa się z następujących części: budynek główny wybudowany na planie prostokąta, do którego od półn-zachodu przylega wieża założona na planie kwadratu, od zachodu do budynku głównego prostopadle przylega oficyna założona na planie prostokąta. Bryła budynku dworu całkowicie

podpiwniczona, korpus dworu jest jednokondygnacyjny, z podstryszem i użytkowym poddaszem, korpus zamknięty dwuspadowym dachem pokrytym papą, w osi korpusu od frontu dwukondygnacyjny pseudoryzalit z trójkątnym szczytem, zamknięty dachem dwuspadowym z kalenicą prostopadłą do kalenicy korpusu dworu. Oficyna podpiwniczona, jednokondygnacyjna z podstryszem, użytkowym poddaszem, zamknięta dachem dwuspadowym, oficyna w elewacji frontowej (zachodniej) posiada trzyosiowy pseudoryzalit z trójkątnym szczytem zamkniętym dachem dwuspadowym o kalenicy prostopadłej do kalenicy oficyny – dachy pokryte eternitem falistym. Pomiędzy korpusem dworu a oficyną znajduje się czterokondygnacyjna wieża poprzedzona wachlarzowatymi schodami, wieża zamknięta dachem namiotowym. Elewacje akcentowane prostymi gzymsami: cokołowym, gzymsiem podparapetowym w korpusie dworu od frontu, gzymsami kordonowymi oddzielającymi podstrysze, w elewacji frontowej dworu oraz oficyny gzyms kordonowy przeparty pseudoryzalitami, oraz gzymsiem wieńczącym. Elewacja frontowa dworu symetryczna, 5 osiowa z jednoosiowym pseudoryzalitem w przyziemiu, elewacja frontowa oficyny symetryczna 7 osiowa z trójosiowym ryzalitem poprzedzonym schodami, z 4 półkolumnami w ryzalicie pomiędzy którymi w osi wejście. Otwory prostokątne, nieprzekształcone, oryginalna stolarka otworowa nie zachowana.

- Park w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym, wpis do rejestru zabytków nr A/3944 z 06.01.1997 r.

Zespół dworsko-parkowo-folwarczny posiada zwartą, geometryczną kompozycję. Podwórze gospodarcze zabudowane zostało na planie prostokąta, na osi wschód-zachód.

Pierwotny układ podwórza gospodarczego nie zachował się do naszych czasów, było ono zabudowane na planie prostokąta o osi dłuższej wschód-zachód, od wschodu założenie zamykał park z dworem.

Wschodnią ścianę założenia zajmuje dwór z elementami klasycystycznymi, w części zachodniej podwórze gospodarcze z budynkiem kolonii mieszkalnej od strony południowo-zachodniej oraz z gorzelnią na zachód od podwórza. Całość założenia ogrodzona była pierwotnie murem ceglany.

Park został założony w połowie XIX w. Park usytuowany na wschód od zespołu folwarcznego. Park posiada dwa stawy oddzielenymi od siebie groblami, ciągnącymi się na całej długości ściany wschodniej podwórza. W części wschodniej od północy w parku alejka grabowa, ze szpalerem grabowym ciągnącym się w kierunku zachodnim. Starodrzew parku złożony jest przede wszystkim z klonów, klonów jesionów, buków, lip, dębów, kasztanów, grochodrzewów. W pobliżu dworu, na południe od jego korpusu głównego pojedyncze okazy jodeł. Szosa Lubawa – Ostaszewo wysadzana została klonami jesionami.

- Spichlerz w zespole dworsko-parkowo-folwarcznym, wpis do rejestru zabytków nr A-1744 z 20.12.1986 decyzją kl.5340/14/86

Spichlerz wzniesiony w 1868 r. – data budowy w elewacji frontowej budynku – właścicielem majątku był wówczas Władysław Ossowski. Przed II wojną w spichlerzu mieściła się także stelmacharnia.

Budynek posadowiony na kamiennych fundamentach, ściany murowane z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej, otynkowane od wewnątrz, z zewnątrz elewacje w wątku ceglany, z detalem architektonicznym wypracowanym w cegle. Budynek spichlerza założony na rzucie ośmiokąta (prostokąt ze ściętymi narożnikami). Bryła budynku podpiwniczona, dwukondygnacyjna z podstryszem i użytkowym poddaszem, zamknięty dachem ośmiopłaciowym. Elewacje

spichlerza artykułowane gzymsem cokołowym, z oknami piwnic w elewacji frontowej, odcinkowymi łukowymi gzymсами nadokiennymi, prostymi gzymсами podparapetowymi. Elewacja frontowa symetryczna, pięcioosiowa z jednoosiowym pseudoryzalitem w osi, z wejściem zamkniętym łukowo, z łukowym gzymsem kostkowym nad wejściem flankowanym dwoma słupkami na wysuniętych w formie konsolk główkach cegieł. Elewacja frontowa z arkadowym gzymsem wieńczącym przepartym pseudoryzalitem, całość elewacji zwieńczona formą krenelażu. Otwory w kształcie stojących prostokątów zwieńczone łukowo, okienka podstrysza prostokątne.

Mroczno:

- Kościół par. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, A-4721 decyzją z dnia 31.10.2022

Parafia w Mrocznie została założona po 1265 r. przez biskupów chełmińskich, pierwsze wzmianki o niej pochodzą z 1335 r.

Obecny kościół został wybudowany w latach 1935-1936 według projektu inż. Niekrasza z Torunia (prawdopodobnie chodzi o architekta Feliksa Niekrasza) jako czwarta świątynia od początku istnienia parafii, poprzedni budynek kościoła został rozebrany po decyzji Urzędu Budowlanego w Nowym Mieście Lubawskim, drewno z rozbiórki starego kościoła wykorzystano przy budowie obecnego. Kościół wybudowano ze składek parafian oraz ze spadku po proboszczu Michale Malińskim.

Budynek kościoła nieorientowany, ściany zostały wymurowane z cegły ceramicznej, na cokole kamiennym, obustronnie otynkowane i pomalowane. Elewacje budynku kościoła pozbawione detalu architektonicznego. Kościół założony na planie prostokąta, jako budowla jednokondygnacyjna, z wysoką, kwadratową wieżą dobudowaną od południowego zachodu, z półkolistym prezbiterium i niższymi, prostokątnymi zakrystiami po bokach. Bryła kościoła złożona z prostopadłościennego korpusu, prostopadłościennej wieży, półkolistego prezbiterium i prostopadłościennych zakrystii; bryła główna i wieża zamknięte dachami uskokowymi, nad zakrystiami i prezbiterium dachami namiotowymi, dachy pokryte blachą ocynkowaną. Elewacje niezdobione – poza profilowanym gzymsem wieńczącym. Otwory okienne zróżnicowane: prostokątne o zróżnicowanej szerokości i wysokości, zamknięte łukiem pełnym, okrągłe, prostokątne. Wejście główne prostokątne osadzone w schematycznych archiwoltach, poprzedzone schodami o szerokości całej fasady, w zachodniej elewacji wieży, w półkolistej wnęce wejście poprzedzone podjazdem dla niepełnosprawnych.

Nowe Grodziczno:

- Kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła wraz z cmentarzem przykościelnym, wpis do rejestru nr a-1077 decyzją z dnia 04.08.1968 r.:

Najstarsza wzmianka o Grodzicznie – pod nazwą *Lichtenheyde* - pochodzi z 1338 r. Grodziczno było wsią w części należąca do Zakonu Krzyżackiego i w części własnością biskupią, w XV w. na gruntach zakonu krzyżackiego powstało dobro rycerskie. W latach 1466-1772 wieś znajdowała się w granicach Prus Królewskich i stanowiła własność szlachecką: w 1570 r. właścicielem był Michał Bistram, wieś należała do Bistramów do poł. XVII w. Następnym właścicielem był Jerzy Grotthausen. Około 1876 r. właścicielem majątku jest Julius Walzer. Do I wojny światowej właścicielem był Panwitz. Po 1918 r. folwark kupuje Wachowiak, w 1928 r. właścicielem majątku był Klemens Domachowski.

Kościół został wybudowany w 1340 r., został konsekrowany w 1400 r. Podczas wojen polsko-krzyżackich w XV w. kilkakrotnie niszczone. W 1739 do kościoła dobudowano drewniane prezbiterium. W 1882 r. renowacja kościoła. W 1900 do kościoła dobudowano boczną kruchtę. W 1931 r. kościół został wpisany do rejestru zabytków województwa pomorskiego (ponowny wpis 23.01.1968 r.). Kościół był remontowany w latach 1962-63: wtedy to nastąpiło przełożenie

ceramicznego pokrycia dachowego, w 1995 wykonano konserwację ścian drewnianego prezbiterium, wieży dachowej, nastąpiła wymiana spróchniałych belek stropowych, wymiana podwalin prezbiterium, uzupełnienie lokalnych ubytków i pęknięć muru wieży, wymiana rur spustowych i rynien; w 1996 wybudowano nową, szerszą zakrystię, w 1997 otynkowano szczyt od strony prezbiterium, wykonano remont przypór, w 1998 wymieniono posadzki na płyty z piaskowca, w 1999 r. remontowano wieżę kościoła.

Kościół posadowiony jest na kamiennym cokole, na zaprawie wapiennej, ściany korpusu nawowego, kruchtę bocznej zostały wymurowane z cegieł na zaprawie wapiennej, wewnątrz otynkowane, prezbiterium i zakrystia drewniane, konstrukcji zrębowej, oszalowane pionowo deskami z olistwowaniem połączeń pomiędzy deskami szalunku. Budynek kościoła orientowany, założony na rzucie prostokąta, jednonawowy z wieżą na planie kwadratu dostawioną od zachodu oraz węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium od wschodu, z dobudowaną od północy zakrystią. Bryła budynku kościoła złożona z korpusu nawowego zamkniętego dachem dwuspadowym z dobudowaną do korpusu kruchtą boczną zamkniętą dachem dwuspadowym, dobudowaną od zachodu prostopadłościenną wieżą zamkniętą dachem namiotowym, drewnianym prezbiterium węższym i niższym od korpusu nawowego, zamkniętym dachem dwuspadowym z trójpołaciowym pokryciem nad prezbiterium oraz dobudowaną od północy do prezbiterium bryłą drewnianej zakrystii zamkniętej dachem pulpityowym. Dachy pokryte dachówką ceramiczną. W narożnikach oraz w elewacjach dłuższych korpusu nawowego trójstopniowe masywne przypory. Elewacje korpusu nawowego oraz wieży w wątku ceglany artykułowane wysokim gzymsem cokołowym z ceglany okapem oraz ceglany gzymsem wieńczącym. Elewacja frontowa z wieżą, której narożniki oszkarpowane, z ostrołukowym stopniowym portalem, nad którym okulus ze współczesnym malunkiem patronów kościoła. Elewacje wzdłużne korpusu analogiczne: trójosiowe, osie przedzielane szkarpami, narożniki ujęte szkarpami; w elewacji południowej dobudowana krucha boczna zwieńczona trójkątnym szczytem, otwory okienne zamknięte łukowo, rozglifione. Elewacja prezbiterialna jednoosiowa z oknem zamkniętym odcinkiem koła. Elewacja zakrystii jednoosiowa, z prostokątnym oknem.

Teren wokół kościoła zajęty przez cmentarz przykościelny, który został założony w 1 połowie XIV w., obecnie z nagrobkami z 2 połowy XIX w. i XX w. Teren kościelny ogrodzony jest płotem z metalowych pręseł pomiędzy wysokimi ceglanyimi słupkami z betonowymi, profilowanymi czapkami zwieńczonymi daszkami namiotowymi, ogrodzenie na

ceglanej podmurówce z ceglanymi okapami. Granice pierwotnego układu cmentarza przykościelnego czytelne, układ jednokwaterowy, regularny.

Świniarc:

- grodzisko, wpis do rejestru nr C-059 dec. z dnia 26.04.1969 r

Grodzisko znajduje się przy drodze we wsi Świniarc, około 100 m od zachodniego brzegu jeziora Zwiniarz. Grodzisko po raz pierwszy zostało odnotowane w 1881 r przez Gotfryda Ossowskiego, a w okresie międzywojennym opisał je Władysław Łęga. Pierwsze badania o charakterze weryfikacyjnym przeprowadzone zostały w 1968 r. przez Andrzeja Kołę – z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (UMK) w Toruniu. Kolejne badania - sondażowe przeprowadzili w 1990 r. Wojciech Chudziak i Paweł Gurtowski - UMK w Toruniu. W ich wyniku potwierdzona została wczesnośredniowieczna chronologia stanowiska oraz zadokumentowano nawarstwienia majdanu przylegające do wału. W 2005 r., w ramach projektu badań nad wczesnośredniowiecznymi grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego zrealizowano kolejne badania wykopaliskowe prowadzone przez Kazimierza Grążawskiego z ramienia Muzeum w Brodnicy. Wynikiem tych badań było odsłonięcie pozostałości kamiennego lica wału od strony majdanu. Zarejestrowano również ruchomy materiał zabytkowy w postaci fragmentów ceramiki oraz żelazny toporek i okucie oraz liczne fragmenty kości zwierzęcych i rybie łuski.

Badania archeologiczne pozwoliły wyodrębnić dwie fazy zasiedlenia grodziska. Okres funkcjonowania warowni przypadł na XII -XIII w. Pierwotnie grodzisko miało kształt elipsy, a wały je otaczające miały u podstawy wymiary 70 x 90 m. Wysokość wałów od podstawy do korony sięga 12 m, natomiast od powierzchni majdanu grodziska - ok. 3 m. Elementem dodatkowo wzmacniającym walory obronne jest zachowany od strony zachodniej i północno-zachodniej głęboki, polodowcowy wąwóz, określane przez niektórych badaczy jako fosa. Najprawdopodobniej wlot bramny znajdował się we wschodniej części warowni, która została zniszczona w latach 70-tych XX w., w wyniku budowy drogi. Dlatego też obecnie grodzisko ma kształt wydłużonego półkola.

Trzcina:

- grodzisko, wpis do rejestru nr C-1039 dec. z dnia 27.07.1949 r

Grodzisko znajduje się ok. 2,5 km na południowy-zachód od wsi Trzcina, na krawędzi wysoczyzny. Założenie obronne ma kształt nieregularnego owalu otoczonego wałem pierścieniowym, mającym u podstawy 15 metrów szerokości, a jego wysokość w części zachodniej wynosi około 5 metrów. Powierzchnia majdanu ok. 0,2 hektara, a sam majdan składa się z dwóch części leżących na dwóch różnych poziomach. Za wałem, w części północno-wschodniej grodziska znajduje się ziemny bastion o wymiarach 30 x 40 metrów, którego powierzchnia leży ok. 3 metry poniżej korony wału. Pierwsze badania wykopaliskowe przeprowadzone zostały w 1975 r. przez Jerzego Gąssowskiego z Uniwersytetu Warszawskiego (brak danych - wyniki nie publikowane). Kolejne badania, sondażowo-ratownicze w latach 1990 i 1998 przez ekspedycje z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W obrębie sondażu zarejestrowano ślady po zabudowie mieszkalnej powiązanej z konstrukcjami wału. Pomimo przeprowadzonych badań archeologicznych, nie można jednoznacznie określić zarówno chronologii, jak i funkcji grodziska. W części południowej stanowiska odkryto fragmenty naczyń ceramicznych datowane na X - XI w, natomiast materiał ceramiczny znaleziony w części

północnej pochodzi z XII-XIII w. i późnego średniowiecza. Niewielka ilość materiału zabytkowego znalezionej w trakcie badań sugeruje, że gród mógł służyć jako schronienie dla ludności w wypadku zagrożeń. Obecność ziemnego bastionu, stanowiącego dodatkowy element obronny oraz położenie grodziska dają przesłanki do przypuszczenia, że obiekt mógł strzec przeprawy przez rzekę Wel. Grodzisko znane było w literaturze przed II wojną światową.

Zwiniarz:

- Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja Biskupa, wpis do rejestru nr A-4730 decyzją z dnia 16.08.2023 r.

Wieś posiada metrykę średniowieczną. Pierwsza wzmianka pochodzi z dokumentu z 1336 r., kiedy to występuje jako *Swinner, Swyn, Swynem*, w dokumencie z 1544 jako *Szwiniarz, Schwinerenn*. W latach 1324-1336 Zwiniarz znajdował się na terytorium biskupstwa chełmińskiego. Pomiędzy 1324-1349 r. biskup chełmiński Otto nadaje Konradowi Hammerowi wieś Zwiniarz, założoną na prawie chełmińskim. W 1472 r. następuje wznowienie przywileju sołtysa dla wsi biskupiej lokowanej na 60 łanach. W 1570 r. na terytorium biskupstwa chełmińskiego, w kluczu lubawskim, parafii Zwiniarz, wieś liczy wówczas 56 łanów chłopskich. W dokumencie z 1647 r. wymieniany jest kościół św. Mikołaja w Zwiniarzu.

Parafię w Zwiniarzu erygowano w XV w. Obecny kościół rozpoczęto budować w 1913 r. prawdopodobnie w miejscu dawnego kościoła, który istniał już w XIV w. Kościół konsekrowano w 1926 r. Budowla stylistycznie nawiązuje do gotyckich kościołów.

Budynek kościoła orientowany, posadowiony na cokole z kamieni polnych, której wysokość wzrasta wskutek spadku terenu w kierunku wschodnim. Ściany murowane z cegły ceramicznej, obustronnie otynkowane, kościół z bardzo ubogim detalem architektonicznym wypracowanym w tynku. Wieża z pierwszą kondygnacją z obrobionego kamienia polnego, wyżej konstrukcji drewnianej, oszalowana

deskami. Kościół został założony na rzucie wieloboku: prostokątna nawa z wydzielonymi od półwschodu prostokątnym prezbiterium i kaplicą, od południowego zachodu połączona z kwadratową wieżą za pomocą prostokątnego łącznika z przejściem bramnym. Od wschodu węższe prezbiterium. Wieża założona na rzucie kwadratu. Bryła budynku kościoła złożona z prostopadłościennego korpusu nawowego, z niższego i węższego prostopadłościennego prezbiterium, z prostopadłościenną zakrystią oraz wysokiej prostopadłościenną wieżą. Bryły kościoła zamknięte dachami dwuspadowym z lekko podwiniętymi połaciami, nad zakrystią dach trójpołaciowy, wieża zwieńczona dachem namiotowym. Na kalenicy dachu nawy, w pobliżu frontowej ściany szczytowej metalowa sygnaturka arkadowymi prześwitami dzwonnymi,

zwieńczona hełmem. Elewacje otynkowane pozbawione detalu i wystroju architektonicznego. Elewacja frontowa trójosiowa, z asymetrycznie umieszczonym wejściem zamkniętym odcinkiem koła, ponad wejściem okno zamknięte odcinkiem koła, po obu stronach wejścia wysmukłe prostokątne okna z prostymi kluczami. Od południa łącznik z wieżą, z łukowatym przejściem. Elewacje boczne akcentowane gzymsem cokołowym oraz prostym gzymsem wieńczącym, korpus nawy 4 osiowy z wysmukłymi oknami z prostymi kluczami, elewacja boczna prezbiterium jednoosiowa z owalnym oknem. Elewacja tylna prezbiterium z wąskim wysokim prostokątnym oknem.

Kapliczki przydrożne

Liczne na terenie gminy Grodziczno kapliczki i krzyże przydrożne są materialnym świadectwem wierzeń, zwyczajów ale także wydarzeń historycznych, które upamiętniały wydarzenia, bardzo często o wymiarze jednostkowym, odnoszącym się do konkretnej rodziny czy postaci. Miejsce, w którym postawiono kapliczkę bądź krzyż nigdy nie było przypadkowe i zawsze miał swoje uzasadnienie. Kapliczki najczęściej mają charakter dziękczynny oraz błagalny. Ich fundatorami najczęściej byli mieszkańcy danej wsi, często pojedyncze osoby czy też rodziny ale także właściciele okolicznych ziem. Większość z nich zbudowana jest na planie kwadratu i składa się z cokołu oraz prostopadłościenną wnęki, z niszą lub niszami, zwieńczone daszkami. Obok kapliczek liczne są krzyże jednoramiennych, ale także zdarzają się krzyże posiadający dwa równoległe ramiona, tzw. karawaki, krzyże choleryczne, którym oznaczono miejsce zbiorowego pochówku ofiar epidemii albo także miejsca dokąd doszła epidemia. Krzyże te z czasem ulegały zniszczeniu, a w ich miejsce stawiano krzyże jednoramienne lub zastępowano je kapliczkami.

Gminna Ewidencja Zabytków jest zbiorem otwartym i w porozumieniu z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Wójt Gminy Grodziczno może ująć w gminnej ewidencji zabytków obiekty tak zwanej małej architektury, którymi są kapliczki.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROZEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Grodziczno oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (**S**trength – siła, **W**eakness - słabość, **O**pportunity - szansa, **T**hreat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze strony aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

MOCNE STRONY Gminy Grodziczno	SŁABE STRONY Gminy Grodziczno
<ul style="list-style-type: none"> • aktywni mieszkańcy • wyjątkowe zasoby środowiska przyrodniczego zasobnego w liczne jeziora oraz rzeki stwarzające możliwości rozwoju bazy rekreacyjnej i turystycznej; • bogate walory kulturowe wynikające z różnorodności narodowościowej, tradycji, 	<ul style="list-style-type: none"> • brak gminnego ośrodka kultury, którego rolę częściowo pełni obecnie Gminna Biblioteka Publiczna • słaba tożsamość regionalna wynikająca z niskiego poziomu wiedzy o dziedzictwie regionalnym,

<p>wielokulturowości i przenikania się kultur polskiej, niemieckiej,</p> <ul style="list-style-type: none"> • dobra dostępność komunikacyjna gminy • zróżnicowana oferta turystyczna i agroturystyczna, z rozwijaną siecią ścieżek rowerowych, szlaki kajakowe, piesze • tradycje tolerancji religijnej, Gmina Grodziczno miejscem gdzie przenikały się główne nurty religii chrześcijańskiej: wyznanie rzymskokatolickie i ewangelickie • możliwość włączenia miejscowej atrakcji archeologicznej jakimi są grodziska w Trzcianie i Zwiniarzu do pasm turystycznych • przywiązanie miejscowej ludności do tradycji lokalnej oraz zachowane poczucie tożsamości kulturowej • aktywność mieszkańców udzielających się w organizacjach pozarządowych oraz amatorskim ruchu artystycznym • wysokie walory krajobrazowo-przyrodnicze – duża powierzchnia terenów gminy objęta prawną ochroną - sprzyjające rozwojowi turystyki krajoznawczej oraz turystyki kwalifikowanej na terenie gminy • liczne jeziora, możliwość uprawiania kajakarstwa, bezpieczne ścieżki rowerowe dla turystyki rowerowej, włącznie z małymi dziećmi dzięki odseparowaniu samochodowego ruchu od ścieżek, • uznany wysoki potencjał turystyczny, w tym wynikający z unikalnego w skali kraju krajobrazu naturalno-kulturowego • bliskość Nowego Miasta Lubawskiego - ośrodka miejskiego będącego stolicą powiatu, pełniącego rolę centrum kulturalnego • korzystny bilans demograficzny ze wzrastającą liczbą mieszkańców, odsetkiem ludności czynnej zawodowo oraz ludzi młodych • walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe do rozwoju turystyki wypoczynkowej i poznawczej z istniejącą 	<ul style="list-style-type: none"> • bardzo niewielki procent powierzchni gminy objęty miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego • słaby rozwój usług turystycznych pomimo istniejących potencjalnych możliwości pozyskania środków na ich rozwój, • słabo rozwinięta baza gospodarstw agroturystycznych, mała liczba miejsc noclegowych • niska lesistość terenów gminy –wynosząca 17,2% przy średniej krajowej 30% • niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego • brak lokalnego produktu, kojarzonego z gminą, na przykład kulinarnego • sezonowość ruchu turystycznego • wysoki koszt rewaloryzacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy oraz sąsiadujących gmin w ramach Lokalnej Grupy Działania „Ziemi Lubawskiej” • brak odpowiedniego oznakowania miejsc atrakcyjnych turystycznie • brak nowoczesnej informacji turystycznej – nieatrakcyjna oferta edukacyjna dla młodzieży i dorosłych: brak folderów, ulotek, „gadżetów” promujących gminę • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację • niewystarczające działania związane z promocją gminy: brak zintegrowanego
--	--

<p>infrastrukturą szlaków pieszych, rowerowych,</p> <ul style="list-style-type: none"> • LGD Ziemi Lubawskiej jako animator i organizator pasm turystycznych na terenie Gminy Grodziczno i gmin sąsiadujących • działająca samorządowa instytucji kultury z Gminną Biblioteką Publiczną w Grodzicznie i jej filią w Mrocznie • aktywni mieszkańcy zaangażowani w działalność lokalnych stowarzyszeń, Kół Gospodyń Wiejskich kultuwujących twórczość ludową z silnym poczuciem tożsamości lokalnej • udział w Lokalnej Grupie Działania Ziemi Lubawskiej skupiającej okoliczne gminy, na bazie której można rozwijać sieciowe usługi turystyczne • potencjał wytyczenia nowych szlaków pieszych, rowerowych i kajakowych w oparciu o tereny przyrodnicze, zabytki gminy oraz miejsca historycznych wydarzeń • aktualna gminna ewidencja zabytków nieruchomości • korzystna struktura własności obiektów zabytkowych: zabytki najcenniejsze we władaniu kościoła katolickiego dbającego o swoją własność • grodziska, kapliczki i krzyże przydrożne, których obecność uatrakcyjnia szlaki turystyki pieszej i rowerowej • opieka społeczności lokalnej nad kapliczkami i krzyżami przydrożnymi • kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę Grodziczno i jej organizacje, • brak uciążliwego przemysłu • wysoki poziom bezpieczeństwa na terenie Gminy 	<p>podejścia do turystyki, to jest kompleksowej oferty turystycznej np.: regionu, w tworzeniu której uczestniczą podmioty gospodarki turystycznej, instytucje społeczne i instytucje publiczne</p> <ul style="list-style-type: none"> • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych i brak sieciowania usług na obszarze LGD Ziemi Lubawskiej – brak organizatora turystyki • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak zainteresowania wśród młodego pokolenia tradycją i folklorem ze strony młodzieży • niski poziom kompetencji medialnych, cyfrowych i językowych • zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej wskutek nieskutecznych zapisów w istniejących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego • kształtowanie nowej zabudowy wsi, bez uwzględniania tradycji budowlanej • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na barki właścicieli • niska skuteczność ochrony obszarowej środowiska kulturowego (znacznie niższa w stosunku do ochrony środowiska przyrodniczego) • nieskuteczna ochrona najcenniejszych zabytków objętych zapisami ochronnymi w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego
<p>SZANSE</p>	<p>ZAGROŻENIA</p>
<ul style="list-style-type: none"> • integracja europejska i możliwość pozyskania prorozwojowych funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój • liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu 	<ul style="list-style-type: none"> • skomplikowane procedury ubiegania się o środki unijne • ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych • spadek dochodów gmin i niedoinwestowanie instytucji kultury

<p>i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe</p> <ul style="list-style-type: none"> • możliwość odpisu podatkowego na zakup i remont obiektu zabytkowego wprowadzony w Polskim Ładzie • sprzyjające warunki dla rozwoju turystyki rowerowej dzięki rozbudowywanej infrastrukturze ścieżek rowerowych, w tym perspektywa poprowadzenia ścieżek szlakiem zlikwidowanej linii kolejowej • potencjał tworzenia wspólnych zintegrowanych produktów turystycznych razem z sąsiadującymi z gminą Grodziczno gminami • potencjał współpracy z Jednostkami Samorządu Terytorialnego na bazie LGD Ziemi Lubawskiej na rzecz długofalowych przedsięwzięć marketingowych, rozwoju turystyki dla gmin współuczestniczących w LGD • wzrost zainteresowania w społeczeństwie dziedzictwem kulturowym, tradycjami kulinarnymi, zwyczajami i obrzędami • łatwość i dostępność informacji o zasobie kulturowym poprzez internet • moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia • atrakcyjna historia terenów gminy umożliwiająca wytyczenie ścieżek edukacyjnych, na przykład miejsca pamięci narodowej związanych z tragicznymi ludnościami na terenie gminy podczas II wojny światowej • wykorzystanie miejsc historycznych do organizacji uroczystości o charakterze lokalnym jak i ponadregionalnym • rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym • wzrost atrakcyjności turystycznej Ziemi Lubawskiej i idący za tym rozwój turystyki oraz rozwijająca się agroturystyka na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy 	<ul style="list-style-type: none"> • brak wypromowanej i stabilnej marki produktu lokalnego, również w sferze usług • niewystarczające inwestycje z zakresu turystyki – brak preferencji prawnych oraz ekonomiczno-finansowych dla turystyki • postępująca degradacja walorów środowiska przyrodniczego związana z działalnością człowieka (rolnictwo, ruch turystyczny) • postępujący spadek liczby mieszkańców oraz starzenie się społeczeństwa • emigracja zarobkowa wykształconych i młodych ludzi poza granice kraju oraz do dużych ośrodków miejskich • pogłębiające się zjawiska wykluczenia społecznego (związane m.in. z brakiem zatrudnienia, ubóstwem, trudnościami w zapewnieniu właściwej opieki społecznej i medycznej dla osób starszych), zjawisko wykluczenia cyfrowego • rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania • polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji • niedorozwój usług i infrastruktury dla rozwoju turystyki • niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego • niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne • zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości
---	---

<ul style="list-style-type: none"> • możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego do rozwoju agroturystyki • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana, np. rowerowa, nordic-walking, a także wypoczynek sobotnio-niedzielny dla mieszkańców miast) • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego ułatwiająca budowanie narracji wokół miejsc proponowanych do odwiedzenia • dostęp do informacji i zasobów sieciowych 	<ul style="list-style-type: none"> • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych • gmina posiada duży potencjał zasobów energetycznych wiatru oraz energii słonecznej, których nieumiejętne wykorzystanie może spowodować degradację środowiska przyrodniczego oraz niszczenie stanowisk archeologicznych • na terenie gminy znajdują się udokumentowane złoża kredy i kruszyw naturalnych, których nieumiejętne wykorzystanie może doprowadzić do niszczenia środowiska przyrodniczego oraz kulturowego
---	---

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2022-2026, Programem opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2020–2023

W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Grodziczno został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Grodziczno na lata 2026-2029:

„Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Grodziczno w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;

Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;

Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;

Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

W związku z pandemią COVID-19 (koronawirusem) pojawiły się problemy i wyzwania, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia ludzi, ale także z ochroną dzieł sztuki i zabytków, z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. W wielu instytucjach zaistniała konieczność podejmowania akcji dezynfekcyjnych / dekontaminacyjnych. Stosowane do tego środki, mające na celu uchronienie przed zachorowaniem człowieka, są niestety nieobojętne dla dzieł sztuki. Poniżej podajemy odnośnik do strony internetowej, zawierającej informacje

dotyczące rekomendacji i postępowania w przypadku dekontaminacji obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.

<http://www.mng.gda.pl/wp-content/uploads/2020/04/Dekontaminacja-MNW.pdf>

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi			
<i>Kierunki działań:</i>	<i>Działania:</i>	<i>Odpowiedzialni za realizację, współdziałający</i>	<i>Źródło finansowania</i>
1. Ochrona dziedzictwa materialnego	aktualizacja wykazu zabytków nieruchomości w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodziczno pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	aktualizacja rysunku w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodziczno o wszystkie stanowisk archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków Gminy Grodziczno	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	wykonanie „Planu ochrony zabytków gminy Grodziczno na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	w porozumieniu ze Starostą powiatu nowomiejskiego czytelne oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków - forma oznakowania oraz treść powinna być uprzednio uzgodniona z wojewódzkim konserwatorem zabytków w Elblągu	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet starostwa powiatowego
	prowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych na należących do gminy terenach zieleni urządzonej (cmentarze, parki, miejsca pamięci narodowej)	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Austriacki Czerwony Krzyż

	pozyskiwanie informacji na temat obiektów wpisanych do rejestru – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Ochrona zabytków ruchomych	ujęcie problematyki ochrony zabytków ruchomych w Planie ochrony zabytków gminy Grodziczno na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z uwzględnieniem zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	
3. Ochrona zabytków archeologicznych	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek eksploatacji kopalni (piasku) oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	objęcie nadzorem miejsc eksploatacji kopalni (piasku) poprzez akcję informacyjną o prawnym wymogu poinformowania WMWKZ lub wójta gminy o odkryciu zabytków archeologicznych i konieczności wstrzymania prac eksploatacyjnych;	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	upublicznianie w lokalnych publikatorach, na stronach internetowych informacji o odkryciach archeologicznych w celu kreowania właściwych wzorów zachowań wobec materialnych pozostałości dziedzictwa kulturowego,	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
4. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, w uzgodnieniu z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz ujęcie ich w gminnej ewidencji,	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

	planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych		
	współorganizowanie digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy na bazie istniejącej infrastruktury, na przykład Gminnej Biblioteki Publicznej w programie skanowania zdjęć z archiwów rodzinnych, przedstawiających miejscowości gminy, a także mieszkańców gminy przy ich zajęciach codziennych, obchodzonych uroczystościach, świętach itp.,	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
5. Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	wspieranie dokumentowania w postaci rejestracji występów zespołów folklorystycznych, śpiewaczych z archiwizowaniem pozyskanych dokumentacji, zbieranie relacji, wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”,	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich	Budżet Gminy
	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaje całoroczne na wsi, przyspiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne i ich promowanie na stronach internetowych Gminy	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich,	Budżet Gminy Dotacje MKiDN
	wypracowanie z lokalną społecznością (np. na Dożynkach Gminnych lub podobnych uroczystościach lub w formie otwartego konkursu skierowanego do mieszkańców gminy) lokalnego produktu kulinarnego i jego zarejestrowanie na liście Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi lokalnych produktów,	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich, LGD	Budżet Gminy
Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej			

1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	Inicjowanie i organizowania lekcji muzealnych poświęconych tradycji kulturalnej gminy, regionu z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach: dorocznych, świątecznych itp, skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp),	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, biblioteki gminnej – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć w ramach wystaw tematycznych (np. pory roku w gospodarstwie, wydarzenia z przeszłości, które przybliżyłyby młodemu pokoleniu ginące zwyczaje i tradycje)	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	W przypadku pojawienia się inicjatyw zewnętrznych pomoc w organizowanie konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład zorganizowanie na stronach internetowych gminy konkursów z miejsc uwiecznionych na starych zdjęciach, zwyczajów dorocznych z wprowadzeniem zasady, że każdy uczestnik konkursu otrzymuje nagrodę.	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	Pomoc w przygotowaniu publikacji, na przykład na stronach internetowych Urzędu Gminy poświęconej kulturze i tradycjom na terenie Gminy Grodziczno		

2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne W-MWKZ (konsultacje)	Budżet Gminy
3. Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej, na przykład poprzez inscenizacji żniw z użyciem tradycyjnych narzędzi i organizacji pracy	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych			
1. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	poinformowanie właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	
2. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego	wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. szlakiem grodzisk: w Trzcinie i Świniarciu – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Grodziczno i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
	współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Grodziczno i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
3. Tworzenie pasm turystyczno–kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej w oparciu o atrakcje gminy na przykład szlaku szlaku świątyni i cmentarzy katolickich, protestanckich, szlaku miejsc pamięci narodowej, szlaku grodzisk wczesnośredniowiecznych i zamków średniowiecznych	Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne	

	<p>promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm, na przykład szlakiem miejsc pamięci narodowej i męczeństwa ludności Gminy Grodziczno, szlaku grodzisk i budowli obronnych państwa krzyżackiego</p> <p>publikacja map i planów z umiejscowieniem obiektów czy wydarzeń historycznych włączonych do pasma turystyki kulturowej; np. zaczynając od publikacji na stronach internetowych gminy,</p>	<p>Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne</p>	
<p>Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy</p>			
<p>1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej</p>	<p>Nawiązanie współpracy z Instytutem Archeologii UMK w Toruniu, historykami z Uniwersytetu Warmii i Mazur w Olsztynie w zakresie promocji i popularyzowania na stronach internetowych nowoczesnych metod w archeologii, jak archeologia podwodna, metod dokumentowania zabytków i prospekcji terenowej, np. pozyskiwania danych skaningu laserowego i ich roli dla prospekcji w lasach i innych trudno dostępnych miejscach i udostępnienie stron internetowych gminy dla ich prezentacji</p>	<p>Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne</p>	
<p>2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości</p>	<p>szeroka prezentacja zespołów folklorystycznych, publikowanie treści pieśni itp. na stronach internetowych gminy (na przykład poprzez wykorzystanie istniejących już publikacji, nagrań); prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, publikowanie treści zapomnianych już tradycyjnych pieśni itp. na stronach internetowych gminy</p>	<p>Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne</p>	

<p>3. Wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego</p>	<p>wsparcie młodzieży studiującej kierunki historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie publikacji na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy</p>	<p>Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>
<p>Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy</p>			
<p>1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy</p>	<p>Prezentacja na sprofilowanych stronach internetowych gminy informacji na temat folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, tradycyjnych form budownictwa – na przykład poprzez prezentowanie nagrań z występów śpiewaczych zespołów ludowych</p>	<p>Gmina Grodziczno i jej jednostki organizacyjne</p>	<p>Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy</p>
	<p>W porozumieniu z UMK w Toruniu zaprezentowanie na stronach internetowych gminy wyników badań grodzisk w Świniarciu i Trzcinie</p>		
<p>2. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy</p>	<p>w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych</p>	<p>Gmina Grodziczno, Jednostki Gminne</p>	<p>Budżet Gminy</p>
<p>3. Współpraca z sąsiednimi gminami należącymi do LGD Ziemia Lubawska w zakresie wspólnej promocji regionu</p>	<p>na bazie przynależności do LGD „Ziemia Lubawska” nawiązanie współpracy z gminami należącymi do LGD w celu wypracowania wspólnych przedsięwzięć promujących region</p>	<p>Gmina Grodziczno we współpracy z gminami należącymi do LGD Ziemia Lubawska</p>	<p>Dotacje, PROW</p>

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodziczno stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że określone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

1) instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych

- aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
- tworzenie parków kulturowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
- wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;

2) instrumentów finansowych

- m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;

3) instrumentów koordynacji

- m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;

4) instrumentów społecznych

- działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,

5) instrumentów kontrolnych

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Grodziczno.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2027-2030.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nim	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków? 2. czy przystąpiono do sporządzenia planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Grodziczno i czy uwzględniono w nim ochronę zabytków nieruchomości? 3. Czy oznakowano zabytki wpisane do rejestru zabytków? 4. Czy poinformowano właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru o wymogach prawa związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych? 5. Czy obiekty wpisane do rejestru zabytków posiadają tablice informacyjne i czy wykonano tablice (ile i gdzie) na obiektach? 6. Czy pozyskano informacje dotyczące zagrożeń, prac remontowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków? 7. Czy na stronie internetowej gminy znalazła się informacja dotycząca zagrożenia niszczenia stanowisk archeologicznych przez tzw. detektorystów? 8. Czy odbyły się wizytacje obiektów będących w gminnej ewidencji zabytków? 9. Czy dokonano nowych wpisów obiektów do gminnej ewidencji zabytków i czy wykonano dla nich karty adresowe? 10. Czy przystąpiono do akcji digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego: <ul style="list-style-type: none"> - skanowania zdjęć udostępnionych z archiwów rodzinnych; - publikowania zeskanowanych zdjęć - dokumentowano występy zespołów folklorystycznych?
Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (lekcje muzealne, warsztaty, konkursy, wystawy, inscenizacje)
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy opublikowano na stronie internetowej gminy Gminny Program Opieki nad Zabytkami? 2. Liczba stowarzyszeń i związków działających na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego
Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy poinformowano właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania środków na prace remontowe 2. Liczba wystaw stałych i czasowych poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy 3. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych propagujących dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba artykułów, publikacji na łamach Biuletynu Samorządowego, Gazety Nowomiejskiej dotyczących dziedzictwa kulturowego zainicjowanych przez władze samorządowe; 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego; 3. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy w ramach portalu internetowego Gminy prowadzone są zakładki sprofilowane dotyczące dziedzictwa kulturowego? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym

	4. Liczba współorganizowanych przez Urząd Gminy wydarzeń kulturalnych.
--	--

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. z 2024 r. poz. 1292*):

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Od roku podatkowego 2021 obowiązuje tak zwany Polski Ład, to jest plan odbudowy polskiej gospodarki po pandemii COVID-19, w którym wprowadzono korzystne rozwiązania podatkowe dla osób inwestujących w zakup oraz remont obiektów zabytkowych.

Ulga jest skierowana do podatników PIT opłacających podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych. Z ulgi będą mogli skorzystać podatnicy PIT będący właścicielami lub współwłaścicielami zabytków nieruchomości, którzy ponieśli wydatki na:

- wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony, zgodnie z odrębnymi przepisami, dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków,
- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków,
- odpłatne nabycie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub udziału w takim zabytku, pod warunkiem, że podatnik na nabytą nieruchomość poniósł wydatek o charakterze remontowo-konserwatorskim.

Podatnik nie może skorzystać z ulgi jeśli wydatki te zostały mu w jakikolwiek sposób zwrócone

Właściciel lub posiadacz zabytku, jeżeli posiada tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku zobowiązaniowego na okres nie krótszy niż 10 lat może ubiegać się o dotację celową na prace przy zabytku pod warunkiem, że obiekt posiada odrębną decyzję o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególniony jest w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomych) do rejestru zabytków województwa. Wnioskodawca może ubiegać się o udzielenie dotacji na następujące prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;

10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków zajmuje się wyłącznie dystrybuowaniem środków z budżetu RP przyznanych mu przez Wojewodę.

Dotacja może być udzielona również przez:

- ❖ Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- ❖ Samorząd Województwa Małopolskiego.
- ❖ Miejskiego Konserwatora Zabytków.
- ❖ Samorządy Gmin.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

priorytet „Ochrona zabytków”, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,

priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne. Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że bieżące programy w ramach środków pochodzących z Unii Europejskiej ulegają zakończeniu wraz z końcem 2020 roku, należy więc oczekiwać na informacje dotyczące ich kontynuacji bądź powstaniu nowych programów w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2021-2027.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2020 poz. 713) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały.

11. Bibliografia

- 1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78 poz. 483 z późniejszymi zmianami)**
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483>
- 2. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej** (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1275)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971410943>
- 3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz.U. 2024 poz. 1292), wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568>
- 4. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19900160095>

5. **Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
(Dz. U. z 2024 r. poz. 1130)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030800717>
6. **Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
(Dz. U. z 2025 r. poz. 418 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19940890414>
7. **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
(Dz. U. z 2025 r. poz. 647 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20010620627>
8. **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**
(Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20040920880>
9. **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**
(Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971150741>
10. **Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji**
(Dz. U. 2024 r. poz. 278).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150001777>
11. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu**
(Dz. U. 2015 poz. 774 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150000774>
12. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej**
(Dz. U. z 2024 r. poz. 87)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010130123/U/D20010123Lj.pdf>
13. **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
(Dz. U. z 2022 r. poz. 385)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970050024>
14. **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
(Dz. U. z 2022 r. poz. 2393)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970850539>
15. **Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19330390311>
16. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
(Dz. U. z 2025 r. poz. 1338)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
17. **Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
(Dz. U. 2025 r. poz. 707)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
18. **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026**
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20230001470>

- 19. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.**
<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju>
- 20. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
- 21. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.**
<https://www.gov.pl/web/ia/strategia-rozwoju-kapitalu-spoecznego-2030-srks>
- 22. Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
- 23. Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego**
<https://bip.warmia.mazury.pl/akty/14253/uchwala-w-sprawie-przyjecia-strategii-rozwoju-wojewodztwa-warminsko-mazurskie-2030.-strategia-rozwoju-spoeczno-gospodarczego.html> /
- 24. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego**
<https://www.wmbpp.olsztyn.pl/#pzipw>
- 25. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020–2023**
<https://bip.warmia.mazury.pl/akty/14162/uchwala-w-sprawie-przyjecia-programu-opieki-nad-zabytkami-wojewodztwa-warminsko-mazurskiego-na-lata-2020-2023.html>
- 26. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2022-2025**
<http://edzienniki.olsztyn.uw.gov.pl/legalact/2014/2194/>
- 27. Lokalna Grupa Działania Ziemia Lubawska**
<http://lgdziemialubawska.pl/>
- 28. Gmina Grodziczno**
<http://www.grodziczno.pl/asp/Start,0>